

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HÂFİZ ABDULKÂDİR İZMİRÎ’NİN TERBİYE-İ
NEV-RESÎDEGÂN ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)

MERVE SERİN

DANIŞMAN
PROF. DR. ABDULLAH EREN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2020

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “**Hâfız Abdulkâdir İzmîrî’nin Terbiye-i Nev-resîdegân Adlı Eseri (İnceleme- Metin)**” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

13 /04/ 2020

Merve SERİN

17530100010

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Merve SERİN'in hazırladığı "Hâfız Abdulkâdir İzmirî'nin Terbiye-i Nev-resîdegân Adlı Eseri (İnceleme-Metin)" başlıklı tez 13/03/2020 tarihinde aşağıda imzaları olan jüri tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Adı-Soyadı	Üniversite	İmza
Başkan:	Prof. Dr. Abdullah EREN	Ordu Üniversitesi	
Jüri Üyeleri:	Prof. Dr. Necip Fazıl DURU	Ordu Üniversitesi	
	Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	

ONAY

13 / 04 / 2020

Dr. Öğr. Üyesi Yahya TURAN

Enstitü Müdürü V.

ÖNSÖZ

Cahiliye devrinde temelleri atılmaya başlanan şerh, tarihî devirler içerisinde ortaya konan eserleri anlama ve anlatma ihtiyacı doğrultusunda gelişerek var olmaya devam etmiştir. Cahiliye devrinde, bazı şiir parçalarını açıklamaya yönelik olarak başlayan bu hareket, islamiyetin kabulü ile daha çok yaygınlık kazanmıştır. Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili açıklamalarından hareketle tefsir ilminin temelleri atılmış, çoğu metin tefsir adı altında incelenerek açıklanmıştır. Ancak tefsir edilen metinlerin bazılarının edebî ve mecazi anlatımlara da sahip oluşu, bu metinlerin tefsir çalışmalarından farklı bir sahada açıklanmasını zorunlu kılmıştır. Tefsirin bir kolu olarak ortaya çıkan şerh, metinlerin muhtevastındaki farklılıklar sebebiyle tefsirden ayrı bir yolda seyrine devam etmiştir. Ayet ve hadislerin yanı sıra, dinî, tasavvufî, ilmî konulu pek çok metin; eseri anlaşılır kılma, eğitim-öğretim ihtiyacı, metnin sahip olduğu sanatsal değeri ortaya çıkarma gibi farklı gerekçelerden dolayı şerh edilmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı'nda da 15. yüzyıldan itibaren oluşum gösteren şerh, edebî metinler başta olmak üzere, farklı konuları içeren pek çok eseri açıklama ve anlaşılır kılma, Fars ve Arap edebiyatının âlim ve şairlerinin eserlerinden istifade etmek maksadıyla, gelişme göstererek var olmaya devam etmiştir. Fars edebiyatının, Mevlânâ, Hâfız-ı Şîrâzî, Abdurrahmân-ı Câmî gibi önemli isimlerinden eserler Türkçe'ye şerh edilerek aktarılmıştır. Hâfız Abdulkâdir'in *Terbiye-i Nev-resîdegân* adlı eseri de, Abdurrahmân-ı Câmî'nin oğluna hitaben telif ettiği *Bahâristân*'nda müstakil bir şekilde yer alan pendnamesinin şerhidir. Bu eser, ilki 1889 ikincisi ise 1890 yılında olmak üzere iki kez basılmıştır. İkinci basımı eserin genişletilmiş şeklidir. İlk basımda bahsedilen konular ikinci basımda daha etraflıca anlatılır. Bir de ikinci basımda yazar şerhine zeyl olarak eserinin sonunda *Çend Fâ'ide* adlı risalesine yer vererek çocukların Farsça hakkında bilgi sahibi olmasını da hedeflemiştir.

Yazar eserini “Müfredât” ve “Me'âl” olmak üzere iki ana başlık altında ortaya koymuştur. “Müfredât” başlığı altında beyitlerde geçen belirli kelimelerin anlamına değinir, kelimeleri gramer özellikleri bakımından değerlendirir, vezinlerine dair bilgiler aktarır, varsa edebî sanatları açıklar. “Me'âl” başlığı

altında ise öncelikle beyitlerin çevirisini yapar ardından kendi görüşlerini dile getirir. Yusuf Ziyaeddin'e yönelik nasihatler etrafında çocuklar başta olmak üzere toplumun diğer fertlerine de hitap eder.

Hâfız Abdulkâdir İzmirî'nin *Terbiye-i Nev-resîdegân* adlı eseri doğrultusunda ortaya konan çalışmanın giriş kısmında, şerh ve şerh edebiyatı konusuna değinilerek, Molla Câmî ve Hâfız Abdulkâdir Efendi'ye ait bilgiler aktarılmıştır. İnceleme ve metin olmak üzere iki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde metin; dil, şerh metodu, içerik açısından incelenmiş tespit edilen hususlar örneklerle desteklenerek aktarılmıştır. İkinci bölümde Latin alfabesine aktarılan metne yer verilmiştir. Eserin sonuna eklenen "Çend Fâ'ide" adlı risalede yer alan Farsça kısımlar orijinal olarak aktarılmıştır. Metin Latin alfabesine aktarılırken orijinal metindeki düzlük- yuvarlaklık uyumuna müdahale edilmiş, kimi eklerde ses uyumu açısından sertleşme yapılmış, anlam karışıklığını gidermek amacıyla noktalama işaretleri kullanılmıştır. Orijinal metinde, bahsedilen konunun ardından konuyu desteklemek adına, düz yazı düzeninde ve parantez içinde yer verilen şiir alıntıları, şiir düzeninde aktarılmıştır. Orijinal metindeki bilgi dipnotları asteriks ile gösterilirken, Latin alfabesine aktarımında numaralandırma sistemi uygulanmıştır, orijinal metindeki derkenarlara da dipnot kısmında yer verilmiştir. Metinde yer alan ayetlerin meali dipnot kısmında verilmiş, Arapça olarak aktarılan kimi hadisler Türkçe'ye tercüme edilmiş ancak tahrîci yapılmamıştır.

Altı yıllık üniversite eğitimim boyunca ve çalışmamın başlangıcından tamamlanış aşamasına kadarki süreçte bana destek olan, yardımlarını esirgemeyen, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Abdullah EREN'e, yaşamım boyu maddi ve manevi destekçim olan kıymetli aileme, sevgili arkadaşlarıma minnetle teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ	1
ŞERH VE ŞERH GELENEĞİ.....	1
ABDURRAHMÂN-I CÂMÎ	10
A.Hayatı	10
B. Eserleri.....	12
HÂFİZ ABDULKÂDİR İZMİRÎ	15
A.Hayatı	15
B. Eserleri.....	16
1.BÖLÜM: TERBİYE-İ NEV-RESİDEGÂN'IN İNCELENMESİ.....	18
1.1.Dil.....	18
1.2.Şerh Metodu.....	21
1.3. İçerik.....	32
2.BÖLÜM: METİN	37
SONUÇ	128
KAYNAKÇA	129

ÖZET

HÂFIZ ABDULKÂDİR İZMİRÎ'NİN TERBİYE-İ NEV-RESİDEGÂN ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)

Klasik Türk Edebiyatı'nı besleyen, bu edebiyatın temellerinden birini oluşturan İran edebiyatı, yetiştirdiği âlim ve şairlerin ortaya koyduğu eserler ile de edebiyatımıza etki etmiştir. Abdurrahmân-ı Câmî de eserleri ile edebiyatımızda adından sıklıkla bahsettiren şahsiyetlerden yalnızca biridir. Çeşitli konularda eserler ortaya koyan Molla Câmî, 60 yaşındayken dünyaya gelen oğlu, Yusuf Ziyaeddin'in maddi, manevi tahsiline önem verdiğinden oğluna nasihatlerde bulunduğu pendnameyi kaleme almıştır. Bu pendname, 1864 yılında İzmir'de doğan, yaşadığı dönemde muallimlik ve mütercimlik görevini icra eden Hâfız Abdulkâdir İzmirî tarafından Terbiye-i Nev-resîdegân başlığı altında şerh edilmiştir. Toplumdaki her bireyin faydalanacağı türden nasihatleri barındıran bu eser, klasik şerh usulüne uygun olarak şerh edilmiştir. Bu çalışmanın giriş kısmında şerh ve şerh geleneğine değinildikten sonra Abdurrahmân-ı Câmî ve Hâfız Abdulkâdir hakkında bilgilere yer verilmiştir. İki ana bölümden meydana gelen çalışmanın birinci bölümünde eser; dil, şerh metodu ve içerik açısından incelenmiş, ikinci kısımda ise Latin alfabesine aktarılan metne yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Abdurrahmân-ı Câmî, Hâfız Abdulkâdir İzmirî, Terbiye-i Nev-resîdegân

ABSTRACT

HÂFİZ ABDULKÂDİR İZMİRÎ'S WORK NAMED TERBİYE-İ NEV-RESİDEGÂN (ANALYSIS-TEXT)

Iranian literature, which nourishes Classical Turkish Literature and constitutes one of the foundations of this literature, has also influenced our literature with the works produced by the scholars and poets it has produced. Abdurrahmân-ı Câmî is just one of the personalities who often mention his name in our literature with his works. Molla Câmî, who has produced works on various subjects, wrote the pendname that his son Yusuf Ziyaeddin, who came to the world at the age of 60, gave advice to his son because he gave importance to his material and spiritual education. This advice was annotated under the title Terbiye-i Nev-resîdegân by Hâfız Abdulkâdir İzmîrî, who was born in Izmir in 1864 and performed his duty as a teacher and translator during his lifetime. This work, which contains the kind of advice that every individual in the society will benefit, has been annotated in accordance with the classical annotation procedure. In the introduction part of the study, after mentioning the annotation and annotation tradition, information about Abdurrahmân-ı Câmî and Hâfız Abdulkâdir is given. The work in the first part of the work, which consists of two main parts; language, annotation method and content were examined, in the second part, the text transferred to the Latin alphabet is included.

Key Words: Commentary, Abdurrahmân-ı Câmî, Hâfız Abdulkâdir İzmîrî, Terbiye-i Nev-resîdegân

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	:Yayımları

GİRİŞ

ŞERH VE ŞERH GELENEĞİ

Şerh, sözlüklerde; “Açma, yarma, bir kitabın ibaresini yine o lisânda veya bir lisân-ı âherde tafsil ve izah ederek müşkilâtını açma, bir kitabın ibaresine kelimesine bakılma, açıp izâh ederek yazılan kitap, izâh, tafsil, açık anlatma.”¹; “Açma, ayırma, yorumlama, bir şeyi açıklamak amacıyla yazılmış kitap, açık ve ayrıntılı anlatma, şerh etmek açıklamak.”² şeklinde tanımlanmaktadır. Edebiyat terimi olarak şerh; “Herhangi bir konuyla ilgili metnin veya kitabın, daha iyi anlaşılabilmesi için açıklanıp yorumlanması; açık ve ayrıntılı anlatma, açıklama. Bir şiirin, metnin veya kitabın daha iyi anlaşılabilmesi için yazılmış kitap.”³ olarak tanımlanmaktadır. “Metin etrafında yapılan her türden açma, anlama, açıklama, kapalılıkları ve metnin problemlerini giderme, tahlil, düzenleme, itiraz, tenkit, tashih, ifadeleri daha vasıflı hâle getirme, bölümlendirme, dönemle irtibatlandırma, tamamlama çalışmalarının en genel ismi şerhtir.”⁴ İlimler tarihinde şerh bir telif türü olarak ortaya çıkmıştır. Metinlerdeki kapalı ifadelerin açıklandığı, eksik hususların tamamlandığı, hataların belirtildiği eserler olarak kaleme alınmışlardır.⁵

“Edebî metni, yani estetik değeri olan yazılı edebiyat ürününü, anlama, açıklama, tanıtmaya ve değerlendirme amacıyla yapılan çalışmaların geçmişinin eskilere gittiği bilinmektedir.”⁶ Şerh kavramının doğuşu, Kur’ân-ı Kerim’i açıklamak amacıyla yapılan tefsir çalışmalarının yoğunluk kazandığı dönemlere denk gelmektedir. Hz. Peygamber’in “Kur’ân’ın garîblerini araştırınız.” dediği rivayet edilmiş, bundan dolayı garîbü’l-Kur’ân tefsir ilminde önemli bir yer işgal etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan anlaşılması güç ifadelerin açıklanması,

¹ Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s.773.

² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 1998, s.2087.

³ Mustafa Uslu, *Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2007, s.317.

⁴ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, Dergâh Yayınları, İstanbul, Kasım 2016, s.21-24.

⁵ Sedat Şensoy, “Şerh”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, (C.XXXVIII, s.555).

⁶ Mine Mengi, “Metin Şerhi Tahlili ve Tenkidi Üzerine Düşünceler”, *Divân Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000, s.72-80.

konusunu teşkil eden garîbü'l-Kur'ân türündeki çalışmaları aynı zamanda ilk şerh örnekleri olarak rahatlıkla değerlendirebiliriz.⁷ Önceleri her türlü metin tefsir adı altında incelenip, açıklanırken zamanla bu ilim dalının kurallarının belirlenmesiyle şerh kavramı oluşmaya başlamış, eserin edebî boyutu ve eserde yer alan kelimelerin mecazî anlamlara sahip oluşu da şerh kavramının sınırlarını biraz daha farklı bir alana yöneltmiştir.⁸ “Hâşiye, hâmiş, telhis, ta'likât gibi çeşitlerinin de bulunduğu şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısraı, beyiti, ibareyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla, açıklamayı esas almalarıdır.”⁹ Ayrıca “şerh ve hâşiye türünün medreselerde, bu kurumların inşa edip yerleştirdiği eğitim-öğretim tarzıyla, ilim siyasetiyle ve tedris üslubuyla yakın irtibatlı olarak ortaya çıkıp geliştiği hususu umumiyetle bilinen fakat yeterince göz önüne alınıp değerlendirilmeyen bir vâkıdır.(...)”¹⁰

Hâşiye; sayfa boşluklarına ilâve edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı not olarak tanımlanan, hâmiş ve derkenâr ile de müradif olan bir terimdir.¹¹ Şerh hâşiyeye varlık alanı sağlar. Hâşiye hem boşlukları doldurur hem de yeni deliller sunarak istişhâdı güçlendirir. Ta'likat da şerh ve hâşiyeye ilişkili olarak kendine has bir görüntü resmeder.¹² “Açıklama niteliğinde kaleme alınan ta'likat, bir eserin anlaşılmasını yerlerini açıklığa kavuşturmaya yönelik olabildiği gibi konuyu daha ayrıntılı biçimde ortaya koymak amacıyla da yapılmıştır.”¹³ İlave etme, tashih, tenkîd, izah etme gibi işlevleri yerine getiren notlardan oluşmaktadır.¹⁴ Hâşiye ve ta'likat ile ortak paydada ifade edilmesi mümkün olan minhuvât kayıtlarında da “müellif metin içinde kapalı kalan bazı hususları sayfa kenarında kısaca açıklar ve bu açıklamanın sonuna kendisine ait olduğunu gösteren “minhu” ifadesini koyar.”¹⁵ Telhis ise özetleme, uzun bir yazıyı kısaltma

⁷ Kara, 2016, 19.; İsmail Cerrahoğlu, “Garîbü'l-Kur'ân”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 (C.XIII, s.379).

⁸ Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.V, S.9, 2007, s.272.

⁹ Mengi, 2000, 72-80.

¹⁰ Kara, 2016, 28.

¹¹ Tefvîk R. Topuzoğlu, “Hâşiye”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997 (C.XVI, s.419).

¹² Kenan Mermer, *Klasik Şerh Geleneğinde Üslup Kasîde-i Bürde Örneği*, İz yayıncılık, İstanbul, 2010, s.84-85.

¹³ Sedat Şensoy, “Ta'likat”, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, (C.XXXIX, s.508-510).

¹⁴ Mermer, 2018, 85.

¹⁵ Şükrü Özen, “Metin Tenkidi Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler” İslâmî İlimlerde Metodoloji/ Usûl Meselesi II Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları, İstanbul, 2009, s.460.

olarak işlev gören bir türdür.¹⁶ Özetleme ve kısaltmadan ziyade metni, dil itibariyle daha muhkem, yapı itibariyle daha sistematik hâle getirmek istikametinde örtük iddiası, davası da söz konusudur.¹⁷

Şerhin tarihî gelişimi ise Cahiliye devrine dek uzanmaktadır. Arap edebiyatında, Cahiliye dönemi şairlerinin divanlarını ve muhtelif şairlerin şiir antolojilerini şerh edilen ilk eserler olarak anmak mümkündür. Bu eserleri şerh eden kişilerin de ilk şârihler olduğu görülür.¹⁸ “Bunlar arasında İbnü’s-Sikkât, Muhammed b. Habîb, Ebû Hatîm es-Sicistânî ve Sükkerî gibi isimler dikkat çeker.”¹⁹ Sükkerî tarafından Hüzeyl kabilesine ait şiirlerin derlendiği ve şerh edildiği, *Dîvânü’l-Hüzelîyyîn* kabile şiirlerinin toplandığı divanlardan günümüze ulaşan tek örnektir. Arap şiirinin önemli antolojilerinden olan *Mu’alakât* üzerine de islâmî dönemin önde gelen isimleri şerhler yazmıştır. Divan ve antolojilerin yanı sıra kasidelere ve önemli nesirlere de şerhler yazılmıştır. Kâ’b b. Züheyr’in *Kasîdetü’l Bürde*’si ve Harîrî’nin *el-Makâmât*’ı için de şerhler kaleme alınmıştır.

Şerh, Fars edebiyatında ise tasavvufî ve edebî eserler üzerinde gelişme göstermiştir.²⁰ Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin *Fusûsü’l Hikem*’i için 100’den fazla şerh yazılmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin *Mesnevi*’si için de çeşitli dillerde şerh çalışmaları yapılmıştır.²¹ Devvânî, Molla Câmî, Hüseyin Vâiz, Şemseddîn-i Lahorî, Hâfız-ı Şîrâzî gibi önemli isimlerin eserleri Türkçe ve Arapça şerhlerle bu dillere aktararak, eserlerin zengin içeriğinden de istifade edilmiştir.²² *Gülistân*, *Bostân*, *Pendnâme-i Attâr*, *Gülşen-i Râz* da şerh edilen eserler arasında ilk sıralarda yer almıştır.²³

¹⁶Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2001, s.1070.

¹⁷ Kara, 2016, 35.

¹⁸ Şensoy, 2010, 557.

¹⁹ Şensoy, 2010, 557.

²⁰ Âmil Çelebioğlu, “Yunus’un Bir Şiirinin Şerhi”, Yunus Emre Sempozyumu, 2-5 Mayıs 1988, Mil. Ktp. (Bildiriler), Ankara, 1990, s.74.

²¹ Şensoy, 2010, 557.

²² Mustafa Erdoğan, “Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış”, 1. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, 11-13 Eylül 1996, Manisa (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi S.1), Manisa, 1997, s.3.

²³ Ozan Yılmaz, “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.V, S.9, 2007, s.278.

Müşterek islami kültürde ise şerh geleneğinin ilk örneklerine şiirlerde geçen bazı ibare ve kelimelerin açıklamaları şeklinde rastlanır. Ancak günümüze kadar tesiri süren şerh geleneği islam medeniyetinin ürünüdür.²⁴

Türk edebiyatı sahasında ise şerh geleneği XV. yüzyılda oluşmaya başlamış, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda altın çağını yaşamıştır.²⁵ Bu yüzyıllardan önce de bir konu veya hikâyenin geniş anlatımı şeklinde ortaya çıkan şerh faaliyetleri yok değildir.²⁶ Fâhir İz'den aktaran Ozan Yılmaz ise Türk dili ve edebiyatının Eski Anadolu Türkçesi dönemine bakıldığında İhlas Tefsiri, Mülk Suresi Tefsiri, Amme Tefsiri, Tebâreke Tefsiri, Yasin Tefsiri vb. tefsirlerin el yazmalarına rastlamanın mümkün olduğunu, bu şerhlerin klasik şerhlerin altyapısını oluşturmada bir noktaya kadar belirleyici olduğunu ifade ederek şerhin edebiyatımızdaki temellerini daha eskilere götürür.²⁷

Osmanlı coğrafyasında Türkçe'nin yanı sıra Arapça ve Farsça da kullanıldığından şerhler karışık dillidir. Bu dönemde Arapça ve Farsça'dan eserler şerh edilmiştir. Arapça edebî metinlere yapılan şerhler Farsça'ya nazaran daha azdır. Manzum olarak yazılan hadis, esma-i hüsnâ, hilye şerhleri, Hz. Ali Divanı şerhleri, Kâ'b b. Züheyr'in *Kasîdetü'l-Bürde*'si ve Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin *Kas'îdetü'l-Bür'e* adlı kasidelerinin de yer aldığı eserler, Arapça'dan Türkçe'ye en çok şerh edilen eserler olmuştur.²⁸

İran edebiyatının muhtelif eserleri edebiyatımızda en fazla şerh edilen eserler arasında yer alır. Divanlar, manzumeler ve beyitlere dair çok sayıda şerhler yazılmıştır. *Hâfız Divanı*, *Gülistân*, *Bostan*, *Mesnevi* şerhleri, Câmî'nin gazelleri ve muammaları, Firdevsî'nin *Şehname*'si, Ömer Hayyam'ın rubaileri ve *Pend-i Attâr* şerhleri Farsça'dan Türkçe'ye şerh edilen önemli eserlerdir.²⁹

XV. yüzyılın öne çıkan şârihlerinden Nakşibendî şeyhi, İlâhî-i Simavî Esmâ'ü'l-hüsna şerhi ve Dede Ömer Rûşenî'nin Türkçe şiirlerine yazdığı şerhle,

²⁴Sadık Yazar, "Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği", (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.32.

²⁵ Çelebioğlu, 1990, 74.

²⁶ Yazar, 2011, 32.

²⁷ Ozan, Yılmaz, 2007, 276.

²⁸ Ömür, Ceylan, "Şerh", TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, (C.XXXVIII, s.566).

²⁹İ.Hakkı Aksoyak, "Metin Şerhi", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları,2009, s.306.

Türkçe şiirlerin şerh ediliş geleneğinde ilk adımı atar. Bu dönemde şerh türünde eserlerin sayısında da artış olmuştur. Ahmed-i Dâ'î'nin *Vesîletü'l-Mülûk*'u, Mu'înî'nin *Mesnevî-i Murâdiyye'si*, İbrahim Tennurî'nin *Gülzâr-ı Ma'nevî* adlı eserinde, *Mesnevî*'nin ilk beytini Beyân-ı Sırr-ı Nây-ı Ma'nevî başlığı altında şerhi, Akkoyunlu beylerinden Alî b.Osmân b. Kutlu Beg devri âlimlerinden Ahmed b. Şeyh İsmâîl'in *Ferâ'iz-i Sirâciyye*'yi şerhi bu dönemde şerhle ilgili ortaya konulan eserlerdendir. II. Bâyezîd döneminde de Mehmed b. Abdülhamîd el-Lâdikî, 1494 yılında yazdığı *Zübdetü'l-Beyân* adlı eserinde mantığa ait ıstılahların şerhini yaparken, Mehmed b. Yûsuf adlı biri de *Safâyihi'l-Âfâkiyye* adlı heyet cetvelini şerh etmiştir. Yine bu padişahın devrinde, Hüseyin b. Mehmed el-Ferâ'izî adlı biri de *Mu'înü'l-Kassâmîn* adlı eserinde feraizin şerhini yapmıştır. Mustafâ b. Şücâ' da aynı padişah adına Hz. Ali'ye nispet edilen yüz sözü tercüme ve şerh etmiştir.³⁰

XVI. yüzyıla gelindiğinde Farsça ve Arapça edebî metinlerin yanı sıra astronomi, tıp, lügat, hadis, kıraat, tecvit, kelam gibi farklı ilim sahalarından eserlerin de şerh edildiği görülür. Bu dönemde edebî olarak Farsça klasikler çok fazla şerh edilmiştir. *Mesnevi*, *Gülistân*, *Bostan* başta olmak üzere pek çok esere şerh yazılmıştır. Şem'î, Seyyid Ebussu'ûd b. Seyyid Sa'dullâh b. Seyyid Şeyh Lütfullâh b. Seyyid Şeyh İbrâhîm el-Hüseynî el-Kayserî, Hacı Pîrî, Lokmânî Dede gibi isimler *Mesnevi* üzerine şerhler kaleme alırken, Lâmiî, Karahisarlı Rüşdî, Pîr Hamdî, *Gülistân*'ın dibâcesi üzerine şerhler yapmış olup, eserin tamamı da Şâhidî İbrahim Dede, Sûdî, Şem'î, Hüseyin b. İbrâhîm el-Kefevî gibi isimler tarafından şerh edilmiştir. *Bostan* ise Şem'î ve Sûdî tarafından Türkçe olarak şerh edilmiştir. Türkçe şerh geleneğinin ilk örneklerini oluşturan esmâü'l-hüsnâ şerhleri de bu dönemde artış göstermiştir. Hafîboğlu Habîbullah Şîrvânî ile başlamış; Subhî mahlaslı Mehmed Alî Çelebi el-Bursevî, Nahîfî, Şücâüddîn İlyâs b. İsâ b. Mecdüddîn es-Saruhanî, Selâmî Mustafa Efendi, Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâîl, Hüseyin b. Ahmed-i Sirozî ve Alâüddîn Alî Dede b. Mustafâ el-Bosnevî gibi isimlerle devam etmiştir. Bu dönemde yaygınlaşan ve sahası genişleyen şerhler XVII. yüzyılda da artış göstererek varolmaya devam etmiş, çeşitli sahalarda pek çok şârih tarafından yeni şerhler yazılmıştır. Muamma ve kırk hadis şerhleri de bu dönemlerde kaleme alınmıştır. Rüsûhî mahlaslı İsmâîl Ankaravî,

³⁰ Yazar, 2011, 41.

Aksaraylı Rızâ'î XVII. yüzyılın ve Klasik Türk Edebiyatı şerh geleneğinin önemli isimleri arasında yer alır.³¹

XVIII. yüzyılda hem edebî hem de edebiyat dışı metinlere yapılan şerhler yoğunluk kazanmıştır. Daha önceki yüzyıllarda yapılan çalışmalar da devam ettirilmiş, tasavvufî eserlere yapılan şerhler artış göstermiştir. Bu yüzyılın öne çıkan şârihleri ise İsmâîl Hakkı Bursevî, Salâhî-i Uşşâkî ve Müstakîmzâde Süleymân Sa'eddîn Efendi'dir.³²

“Mevcut metinlere göre şiirleri en çok şerh edilen ilk Anadolu şairi Yunus Emre'dir. Şiirleri en fazla şerh edilen şair ise Niyâzî-i Mısrî'dir.”³³ Ayrıca şerh türünde yazılmış eserler Osmanlı medreselerinde yürütülen eğitim ve ilim faaliyetlerinde de önemli bir yere sahiptir. Tıp, astronomi, fizik ve geometri konuları ile ilgili önemli eserler şerh edilerek ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁴

Kur'ân ayetlerinin tefsirinde takip edilen metotların, kaidelerin farklı metinlerin şerhinde de belirleyici rol oynadığına şüphe yoktur. “Metinler sanatın bir kolu olan yazılı edebiyat mahsûlleridir. Her müşterek devir ve sanat anlayışının görünüşleri olan bu eserler o devir ve anlayışa göre kümelenirler. Umumi tedkik metodu hepsi için müşterektir. Muhakeme ve meseleyi ilmî sûrette vaz', aklî prensiplere dayanır ve bu prensipler değişmez.”³⁵

“Şark-İslâm dünyasında ilk dönemlerden itibaren yazılan şiirler ve edebî metinler, muhtevalarında devirleriyle ilgili bazı tabirler bulundurduğu, devirlerinde meydana gelip sonradan unutulmuş bazı hadiselerle işaret ettiği için, zamanla anlaşılabilirliğini yitirmeye başlamıştır. Bunun üzerine bu eserlerdeki müşkülleri bilenler henüz hayatta olduğu için onların bilgileri ışığında bu müşküller çözümlenip gerekli açıklamalar eserlerin ilgili yerlerine eklenmeye başlanmıştır. Bunlar başlangıçta özellikle şiirlere yapılmakta olup belli bir düzen dahilinde olmayıp gelişmiş olsa da IX. ve X. yüzyılda yetişen şârihler bunu belli bir sisteme sokmayı başarmışlardır.”³⁶ Bu doğrultuda, eserlerin

³¹ Yazar, 2011, 43-48.

³² Yazar, 2011, 50-55.

³³ Ceylan, 2010, 567.

³⁴ Ceylan, 2000, 24.

³⁵ Kara, 2016, 19; Tarlan, 2017, 225.

³⁶ Azmi Bilgin, “Eski Türk Edebiyatında Şerh”, Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Cilt I, Kayseri, 2001, s.169.

anlaşılmasına yönelik yapılan bu şerhler, zamanla belli bir yöntem ve usul geliştirilerek devam etmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı alanında, metinler şerhinin üstadı kabul edilen Ali Nihat Tarlan başta olmak üzere, metni açıklama, anlaşılır kılma hususunda sunulan görüşler ise şöyledir;

“Edebi eseri anlamak başka duymak başkadır. Metinler şerhi anlamaya çalışır. Anladığını her zaman anlatabilir. Yolu âfâkîdir, neticeleri objektif maddelerdir. Dâvâsını vesika ile ortaya atar. İstifade ettiği ilimlerin daima müspet taraflarını anlamaya çalışır. Okuyanın zevkine hîçbir zaman müdahale etmez. Bir operatör veya kimyager bîtarafılığı ile eseri teşrih ve tahlil eder. Müşterek “madde”lerini bulur. Onları sıralar. Her devir için hususî bir yürüyüş noktası bulmaya çalışır.”³⁷ diyen Tarlan’ın görüşlerinden farklı olarak Kortantamer, şerhi; bir metnin, daha iyi anlaşılсын diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişilerce açıklanması şeklinde tanımlar. Değişen metin şerhi anlayışıyla, şerh; anlam bütünlüklerini, bağlamları ve yapıları göz önüne almakta bu şekliyle daha kuvvetli bir tahlil yönüne de sahip olmaktadır. Yeni teoriler ışığında, metin şerhinin tamamen objektif olma iddiası da eskisi kadar keskin değildir,³⁸ diyerek şerh meselesi hakkındaki görüşlerini bildirir.

Mine Mengi’de klasik şerh yöntemi ile ilgili şu görüşleri dile getirir: “Klasik metin şerhi esas itibariyle kelime açıklamasına dayanır; yani klasik metin şerhi daha çok kelime açıklaması şeklinde yapılagelmiştir. Özellikle; manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak kelime, terkip ya da ibarelerin açıklanması yoluna gidilmiş; kısacası metin parça parça ele alınmıştır. Buna karşın metnin bir bütün olarak ele alınıp; genel plan, kompozisyon vb. yönlerden incelenmesi gelenekten değildir. Şerhte, şârihe göre okuyucunun anlayamayacağı farz edilen yani anlaşılmasında güçlük görülen metnin ya da bölümlerinin açıklanması esastır. Amaç okuyanı bilgilendirerek metni tanıtmaktır. Bilgilendirme, açıklama ve ek bilgi verme şeklinde yapılır. Açıklama ve ek bilgi

³⁷Ali Nihad Tarlan, *Edebiyat Meseleleri- Metinler Şerhine Dair*”, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s.227.

³⁸Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C.VII, İzmir, 1994, s.1-10.

verme esnasında konunun genişletilmesine gidilir. Konunun açılıp genişletilmesi, şârihin, bilgi ve anlayışı doğrultusunda, yorumunu da beraberinde getirir.”³⁹

Divan şiirinde söz ve anlamın ayrılmaz bir bütün olduğunu, sesin de sözün anlamını vurgulamada önemli bir yere sahip olduğunu belirten Cem Dilçin, şerh ile yapılan açıklamaların yanı sıra, biçim ve özde saklı kalan başka yönleri de açığa çıkarmak adına yapısal yönden de inceleme yapmanın mümkün olduğu görüşünü Fuzûlî'nin bir gazeli üzerine yaptığı çalışması ile destekler.⁴⁰

Geleneksel şerh usulünde şerh metnini oluşturan şu yollar izlenmiştir. Öncelikle şerh edilen eserde bazen her kelimenin bazen de seçilen belli başlı kelimelerin anlamı verilir, daha sonra metinde gramerle ilgili hususlar incelenir ve izah edilir. Şerhte esas olan, anlaşılması güç noktaları tespit etmek ve açıklamaktır. Dolayısıyla bazı manzum metin şerhlerinde tek tek beyitlere bağlı kalınarak terkip ya da ifadeler açıklanır. Kelimler sarf ve nahiv açısından incelendikten sonra varsa mecazi anlamlar verilir. Açıklama ve ek bilgi verme esnasında konu genişletilir. Şârih, aynı esere şerh yazanların görüşlerini değerlendirir ve öne sürülen görüşleri sıralar, kendi eserini yapılan diğer şerhlerle kıyaslayarak eserinin üstünlüğünü göstermeye çalışır. Şerh yaparken yararlanılan kaynaklar yeri geldikçe anılır. En son olarak ise şârih her şerhin sonunda ifade ettiği görüşleri özetler ve kendi düşüncesini ifade eder.⁴¹

Şerhin amacı ise metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamak, eksik ya da hatalı görülen hususları düzeltmek, metnin arka planında var olan gizli manayı ortaya çıkarmak, anlaşılır kılmaktır. “(...) Şârihin ilkeleri ve kastı olduğu gibi, bizzât şerhinde bir kastı ve gayesi vardır.(...) Klasik şerh geleneğinin kesişim kümesi, maksat benzerlikleri ve çoğu zaman vahdetleri açısından “Gâyeler Prensibi” adını verdiğimiz başlık altında inceleyebilir.(...)”⁴² Gâyelerin görünür, örtük, metafizik, ekonomik yönleri vardır. Bazen bu gâyeler diğerinin önüne geçer ve şârihin üslubunu etkiler. Şerhler etki uyandırma, öğretme, affolunma, metnin arka planını gösterme, kendini arz etme gibi farklı gayeleri barındırabilir Metin şerhinde şârihin yapı taşı diyebileceğimiz gâyeler 3 başlık altında incelenir:

³⁹ Mengi, 2000, 72-80.

⁴⁰ Cem Dilçin, “Fuzulî'nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, s.43-66.

⁴¹ Aksoyak, 2009, 304-305.

⁴² Mermer, 2018, 93.

1. Görünür: Ta'limî, Reel Gâye
2. Pratik: Ekonomik ve Kültürel Gâye
3. Uhrevî: Metafizik Gâye⁴³

Değişen toplum yapısı ve farklılaşan kültür anlayışı neticesinde şerh çalışmalarındaki bu amaçlar değişmese de metinlerin yeni bir çerçeveden farklı amaçlar etrafında değerlendirmeye tabii tutulması mümkündür. Eserin ortaya konduğu dönemin sosyal hayatını, yaşayış şeklini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini ortaya çıkarmak ve günümüzle kıyaslamak ya da eseri salt bir şekilde öğretici mahiyetini göz önünde bulundurarak şerh etmek, yapılan çalışmalarda ortaya konan alt sıra amaçlardır.

Türk edebiyatı şerh geleneği etrafında yapılan belli başlı çalışmalar ise şunlardır: Kırk Hadis mecmuaları, evrâd mecmuaları, hilye-i nebi mecmuaları, Esmâ-i Hüsnâ risaleleri, *Fıkh-ı Ekber*, *Fusûsü'l-Hikem*, *Gülşen-i Râz*, *Gülistân*, *Bahâristân*, *Kasîde-i Bürde*, *Kasîde-i Bür'e*, *Kasîde-i Münferice*, *Kasîde-i Tâiyye*, *Kasîde-i Mîmiyye*, Mevlânâ ve Urfî kasîdeleri en çok şerh edilen eserler arasında yer alırken; Şem'î Şem'ullâh, Prizrenî Sû'dî'î Bosnavî, İsmail Hakkı Bursevî, Muhammed Vecihî Paşa, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, Davud b. Muhammed Karsî öne çıkarken, yazdıkları şerhlerle Sarı Abdullah Efendi, Sofyavîzâde Bâlî Efendi şerh yazarları arasında şöhrete sahip isimlerdir.⁴⁴

Temelleri Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerifleri anlama yolunda atılan şerh çalışmaları gelişerek her devirde varlık göstermiş olup, Osmanlı'nın medrese sisteminde de önemli bir yeri ihtivâ etmiştir. Türk edebiyatında da XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla dek gelişerek var olan şerh, tercüme şerhler, edebî eserlere yapılan şerhler, sözlük şerhleri, mantık ilimlerine ait eserlerin şerhi gibi muhtelif konularda yapılan çalışmalarla devam etmiş, edebiyatta baş gösteren değişim ve dönüşümle tahlil ve tenkide dayalı çalışmalar etrafında şekillenerek, değişen toplumun ve kültür yapısının algılayış ve yorumlayış şekli etrafında tahlil ve tenkit üzerine yoğunlaşan çalışmalarla varlığını devam ettirmiştir.

Eskilerin “şerh-i mütun” yani metinler şerhi dedikleri edebî metni/metinleri açıklama ve böylece metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları, divan edebiyatının kendi döneminden başlayarak, günümüze kadar

⁴³ Mermer, 2018, 94.

⁴⁴ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, Mart 2000, s.25.

gelmiş; günümüzdeyse geçmişin tanıtılması, dolayısıyla yaşatılması, geçmişle günümüz arasında bağlantı kurulması açısından büyük önem kazanmıştır.⁴⁵

Tüm bu zikredilen bilgiler ışığında, şerh metin olan *Terbiye-i Nevresîdegân*'ı da hem Türk edebiyatı sahası şerh çalışmaları arasında değerlendirmek hem de klasik metotla şerh edilen edebî metin kategorisine dahil etmek mümkündür.

ABDURRAHMÂN-I CÂMÎ

A.Hayati

Abdurrahmân-ı Câmî 28 Şubat 817'de (7 Kasım 1414) Horasan'ın Câm vilayeti dahilinde Hurcerd denilen köyde dünyaya gelmiş, Herat'ta yetişmiştir. Hayatının başlangıcında ilim ve edep tahsil etmiş, nihayet zamanının en ileri gelen âlimi olmuştur. Bu kadar fazl ve kemaliyle daha ulu makamlara erişmek istemiş, bunun için arama derdi onun yüce himmet eteğine yapışmıştı. Bunun üzerine, irade elini islam ve Müslimlerin şeyhi, yakîn bilginlerinin bilgini, din yollarının yolcusu, şeyhlerin şeyhi Bahaü'l-Hak ve'd-din Hâce-i Buzürg Nakşibend'in mürit ve halifelerinden olan muhakkiklerin kıblesi, hakikate ermişlerin seyidi, Sadü'l-mille ve'd-din Muhammed el-Kaşgarî'ye verdi. Bir müddet bu şeyhin müritliğinde riyazet ve mücahedelerde, Tanrı'nın indinde makbul olacak hizmetlerde bulundu. Nihayet bu büyük zatın feyz ve bereketi sayesinde tasavvufta ve fakrda yüce mertebeye ulaştı.⁴⁶

Câmî hayatının sonunda dünyayı aşk sultanının debdebe ve daratiyle birbirine geçirdi. Dimağını hakikat ve marifet bahçelerinin reyhanlarının kokularıyla muattar kıldı. Ruh gözünü melekût âleminin nurlarıyla nurlandırdı, âlemin dedikodusundan el çaktı. Kalemî hakikat eyaletlerini, mecaz harfleriyle tefsir etmeye koyuldu."⁴⁷

Câmî'nin asıl lakabı İmamuddîn, meşhur lakabı ise Nûreddin'dir, göbek adı Abdurrahmân'dır daha çok Molla-yı Câmî unvanıyla tanınır. Câm şehrine

⁴⁵ Mengi, 2000, 72-80.

⁴⁶ Devletşah Tezkiresi, çev: Necati Lugal, İstanbul, 1977, s.561-562-563.

⁴⁷ Devletşah Tezkiresi, 1977, s.561-562-563.

nispetle ve Ahmed-i Nâmekî-yi Câmî'nin hatırasına saygısının ifadesi olarak Câmî mahlasını aldığını ifade eder.⁴⁸

Kimi zaman siyasi çalkantıların baş gösterdiği, din ve mezhep münakaşalarının yaşandığı, yaşanan olumsuz hâllerin yanı sıra mutasavvife akidelerin geliştiği bir dönem içerisinde yetişen Câmî ilk tahsiline babasının yanında başlar. Babasından sarf ve nahv'i öğrenir. Herat'a göç etmelerinin ardından Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin öğrencisi Ali es-Semerkandî, Teftâzânî'nin öğrencisi Muhammed el-Câcermî gibi ünlü bilginlerin derslerine devam eder. Sonraki dönemlerde Semerkant'a gider ve burada Bursalı Kadızâde-i Rûmî'den riyâziyyat dersleri alır. Sarf, Nahiv, Mantık, Hikmet-i Meşşâî (Aristo Felsefesi), Hikmet-i İşrâkî (Eflâtun Felsefesi), Hikmet-i Tabîî, Hikmet-i Riyazî, fıkıh, usul-i fıkıh, ilm-i hadis, ilm-i kıraat-i, Kur'ân ve Kur'ân Tefsiri gibi pek çok ilimleri tahsil ettiğini Reşh-i bâl be-şerh-i hâl kasidesinde ifade eder. Hayatının başlangıcında ilim ve edep tahsil etmiş, nihayet zamanın en ileri gelen âlimi olmuştur.⁴⁹

Molla Câmî'nin ilk edebî eserleri Mirza Ebulkasım Babür'ün saltanatı zamanında yayılmaya başlar. Şahrüh zamanında henüz tahsilini tamamlamayan Câmî'nin eserleri bilinmiyordu. Mirza Ebulkasım devrinde, şahsına sunmak üzere "Hilye-i Hilel" adlı eserini yazar, Sultan Ebu Said döneminde de "Divân-ı evvel" adlı ilk divânını tertip eder. Hüseyin Baykara'nın saltanat sürdüğü devirler ise, sanatının ilmî ve manevi otoritesinin zirvede olduğu yıllardır. Şiir konusunda istidadı çok fazla olan Câmî'nin, kendi asrında Farsça konuşan tüm İran, Hindistan, Türkistan ülkeleri onun sanatında eşsiz olduğunu kabul etmiş ve kendisine "Hatemü'ş-Şu'arâ" lakabını vermişlerdir. Onun şiirlerinde açık veya kinaye yoluyla çeşitli bilim konularına ya da terimlere işaret eden pek çok nüktelere rastlanır. Eserlerinde daima şiirin ve şairliğin yüceliğinden bahsetmiş, buna dair şiirler söylemiştir. Câmî şiir üstâdları olan Kemâl Hucendî, Nizamî, Emir Hüsrev-i Dehlevî gibi isimlere çeşitli eserlerinde göndermeler yoluyla

⁴⁸ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahmân" TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, (c.VII, s. 94).

⁴⁹ Ali Asgar Hikmet, *Câmî*, çev: M.Nuri Gençosman, Miili Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949, s.59-98-102.

değindir, Hucendî'nin üslubunu beğendiğini, Nizamî ve Dehlevî'ye de mesnevi tarzındaki başarılarını borçlu olduğunu belirtir.⁵⁰

Câmî birçok şahsi meziyetlerinden başka zarif ve nükteci bir zekaya, şen ve güleç tabiata sahipti. Kendisinden pek çok mizah ve latifeler nakledilmiş, eserlerine de birçok gülünç fıkralar ve kıt'alar karıştırmıştır. Bunlar onun derin fikirlerini ve yüksek ifade yeteneğini daha zarif hâle getirmiştir. 81 yıllık ömrünü 898 yılı Muharrem ayının on sekizinci gününde tamamlamıştır.⁵¹

Son yüzyıllarda Câmî hakkında çokça bibliyografik çalışma yapılmıştır. Yapılan Türkçe çalışmalar arasında ise ansiklopedi maddeleri, Ali Asgar Hikmet'in eserinin çevirisi, Asaf Halet Çelebi'nin eseri dışında ayrıntılı ve birincil kaynaklara dayalı geniş çaplı bir çalışma bulunmamaktadır.

B. Eserleri

Abdurrahmân-ı Câmî'nin tasavvuf, edebiyat, edebî ve dinî ilimler gibi konuları teşkil eden kırk beşin üzerinde eseri vardır. Câmî'ye ait eserler şunlardır;

Manzum Eserler

1. Divanları: Divan 1: Fâtihatü'ş-şebâb: Gençlik yıllarına ait şiirlerini ihtiva eder.
Divan 2: Vâsitatü'l-ıkd: Orta yaş şiirlerini ihtiva eder.
Divan 3: Hâtimetü'l-hayât: Yaşlılık dönemi manzumelerini ihtiva eder.
2. Heft Evreng: Mesnevî-yi Sevvom: Tuhfetü'l-ahrâr, Heft Evreng, Mesnevî-yi Çehârom: Subhatü'l-ebrâr, Heft Evreng, Mesnevî-yi Pencom: Yûsuf u Züleyhâ, Heft Evreng, Mesnevî-yi Şeşom: Leylâ ve Mecnûn, Heft Evreng: Mesnevi-yi Evvel: Silsiletü'z-zeheb, Heft Evreng, Mesnevî-yi Heftom: Hired-nâme-i İskenderî, Heft Evreng, Mesnevî-yi Dovvom: Salâmân u Absâl adlı yedi mesneviden oluşan eserdir.
3. Çihl Hadîs: Kırk peygamber sözünün Farsça manzum tercümesidir.
4. Risâle-i Terceme-i Kelimât-ı Kudsiyye: Hz. Ali'nin bazı sözlerinin manzum tercümeleridir.

⁵⁰ Hikmet, 1949, 59-98-102.

⁵¹ Hikmet, 1949, ss.59-98-102.

5. Risâle-i Sagîr der Mu'ammâ: Muammâ bahsine ait küçük risaledir.

Mensur Eserleri

1. Nefehatü'l-üns: Eser büyük sûfilerden 582 erkek ve 34 kadın olmak üzere 616 kişinin hâl tercümesini içerir.
2. Kitab-ı Nakdi'n-nusûs fi Şerhi Nakşi'l-Fûsus: Abdurrahmân-ı Câmî Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Fusûsü'l-Hikem adlı eserini önce Nakşü'l-Fusûs adıyla ihtisar etmiş, daha sonra Nakdü'n-Nusûs adıyla şerh etmiştir.
3. Şerhu Fusûsü'l-Hikem: Fusûsü'l-Hikem'in Arapça şerhidir.
4. Eşi'etü'l-lema'ât: Hemedanlı Şeyh Fahreddin İbrahim'in "Lemeât" adlı eserinin şerhidir.
5. Levâ'ih: Farsça secili bir nesir örneğiyle yazılmış, kısa makalelerden derlenmiş bir eserdir.
6. Risâle-i Tehlîliyye: Kelime-i tevhid hakkında kaleme alınan bir risaledir.
7. Suhânân-i Hâce Pârsâ: Hâce-i Muhammed Pârsâ'nın sözlerinin yer aldığı eserdir.
8. Risâle fi'l-Vücûd: Varlığın mahiyeti ve Allah'ın varlığının ispatına dair eserdir.
9. Ser-rişte-i Tarîk-i Hâcegân: Nakşibendî esaslarına göre zikirten ve kulun bununla Allah'a yönelmesinden bahseder.
10. Tefsirü'l-Kur'ân: Fâtîha'dan itibaren Bakara Sûresi'nin 23. Âyetine kadar olan kısmının tefsiridir.
11. Risâle-i Şerh-i Hadîs: Ebû Zer el-Ukaylî'nin rivayet ettiği bir hadisin şerhidir.
12. Risâle-i Erkânü'l-hac (Kitâb-ı Menâsikü'l-hac): Hac ve Umre'nin farzlarıyla usul ve kaidelerini, Medine'de Hz. Peygamber'in türbesiyle Bukay'da imamların kabirlerini ziyaret sırasında yapılacak âyin ve merasim şekillerini anlatır.
13. Şevâhidü'n-nübüvve: Peygamberlik delilleri hakkında yazılmış eserdir.
14. Bahâristân: Bu kitap, Câmî taframdan oğlu Ziyaeddin Yusuf henüz on yaşlarında iken Arapça ve Farsça öğrenmeye başladığı, edebiyatla uğraştığı ve Şeyh Sa'di'nin Gülistan'ını okuduğu sıralarda telif edilmiştir.
15. Fevâidü'z-Ziyâiyye fi Şerh-i Kâfiye yahût Şerh ber Kafiye-i İbn-i Hacib: Arap gramerini tahsil eden oğlu Yusuf Ziyaeddin için telif etmiş ve bu münasebetle eserin adına oğlunun adını eklemiştir.

16. Risâle der ‘İlm-i Kâfiye: Redif ve kafiye’nin tarifinden sonra kafiye ilmine ait terimler açıklanır.
17. Tecnîsü’l-Lugat: Cinâs sanatı hakkında bir risaledir.
18. Risâle-i Musîki: Mûsîkî nazariyatı hakkındadır.
19. Kitâb-ı Sarf: Arapça’nın sarfı Farsça olarak açıklanır.
20. Risâle-i Münşeât: Câmî’nin yazdığı mektuplardan toplanmış risaledir.
21. Hilye-i Hiyel: Risâle-i Kebîr der Mu’ammâ: Muamma sanatının usul ve kaidelerini anlatan bir eserdir. Câmî’nin en eski eseridir. Mirza Ebulkasım Babür adına yazılmıştır. Eseri yazmakta ki amacı Mevlânâ Şerefeddin Ali Yezdî’nin “Hilel’i Mutarrâz der Muammâ ve Lugaz” adlı eserin kısaltmasını yapmaktır.
22. Risâle-i Mutasavvıt de Mu’ammâ
23. Risâle-i Der Beyân-ı Kavâ’id-i Mu’ammâ
24. Ed-Düretü’l-Fâhire: Kelâmcılar, felsefeciler ve mutasavvıfların akîdelerini mukayese ve muhakeme eden bir eserdir.
25. Şerh-i Mîmiyye-i Fâriziyye: İbnü’l Fâriz’in “Hamriyye” kasidesinin şerhidir.
26. Şerh-i Kasîde-i Tâ’iyye-i Fâriziyye: Aynı şairin “Tâiyye” kasidesinin şerhidir.
27. Risâle-i Şerh-i Rubâiyyât: Tanrıyı birleme ve bilme bahislerini, onun güzellik sıfatına ait belirtileri sûfiye görüşü ile açıklayan bir eserdir.
28. Risâle-i Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî
29. Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî: Mesnevî’nin ilk iki beytinin şerhidir.
30. Risâle-i Fi’l-‘Arûz
31. Risâle-i Fihrist: Bu eser Câmî’nin bütün eserlerinin ismini zikreder.⁵²
30. Risale de’r Fenn’i Kafiye: Eserin bazı kaynaklarda adı, Errisaletü’l Vâfiye Fi ilmi’l Kafiye olarak geçer. Kafiye bilgisi kaidelerini kısaca içine alan bir eserdir.
31. Levâmi' fi Şerhi'l-hamriyye: İbn-i Farız’ın meşhur Kaside-i Hamriyyesi’nin şerhidir.

⁵² Okumuş, 1993, 97-98.

32. Risale-i Tecnis-i Hat: Yazı cinasları hakkında risale. Bu Arap lüğatindeki kelimelerin yazılışlarına göre değişik mânâlar alabileceğini gösteren manzumedir.
33. Mesneviyât-ı Heft-evreng: Câmî'nin muhtelif vakitlerde inşad ettiği yedi parça mesnevisidir.
34. Silsiletü'z-zehab: Altı Zincir. Ahlâk, irfan, ruhânî aşk âlemleri gibi konuların yer aldığı eserdir.
35. Risâle-i Nâiyye: Ney'in hakikat dilindeki mânâsını ve Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki ilk beyti şerh eden bir risaledir.⁵³

HÂFIZ ABDULKÂDİR İZMİRÎ

A. Hayatı

Hâfız Abdulkâdir, Dervîş Mehmet Efendi'nin oğlu olup 1864 senesinde İzmir'de doğmuştur. İbtidâî ve Rüşî mekteplerinde eğitim gördükten sonra Müderris Hâfız Abdullah Efendi'den Arapça ilimleri de öğrenerek icazetname almıştır. İzmir'de bulunan İran Mektebi'nde de üç sene kadar Farsça dersi alarak, Farsça öğrenmiştir. Ayrıca Bahâriye ve Dârü'l-Mirâc namında risaleler telif etmiştir.

26 Temmuz 1892 tarihinde İzmir merkez şeriye mahkemesi kâtipliğine aidatla tayin edilmiş ve 18 Kasım 1909'da 250 kuruş maaşla görevlendirilmiştir. 26 Ekim 1914'te vazifesinden azl edilmiştir. Ayrıca Aydın Mektebi'nde üç sene Arapça ve Farsça öğretmenliği ve Islâhhane Mektebi'nde de iki sene öğretmenlik yapmıştır.⁵⁴

İran Mektebi'nde de öğretmenlik yapan Hâfız Abdulkâdir'in burada hangi yıllarda öğretmenlik yaptığı bilinmemektedir. Sanayi Mektebi'ndeki öğretmenliği ise, salnamelerde adının geçmesi dolayısıyla II. Meşrutiyet sonrasında olmalıdır. Bunlardan başka salnamelerde 1894-1908 yılları arasında İzmir idadîsinin idadî şubesinde muavin ve ilm-i ahlâk ve kavâid-i Osmanî dersleri öğretmeni olarak adı geçen, burada Arapça Öğretmeni olarak görünen bir "Abdulkâdir Efendi"

⁵³ Hikmet, 1949, 189-234.

⁵⁴ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli)*, C.I, İstanbul B.B Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, s.132.

bulunmakla birlikte bu ismin ona ait olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Ancak yazarın Ocak 1921 tarihli “Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah ve Ebü'l-Kasım'ın Misli Mesbuk Olmayan ve Mütalaa'ya Şayan İbret-amiz Bir Tercüme-i Ahvali” adlı kitabının kapağındaki “ İzmir İdadî Fârisî Muallimi Hâfız Derviş Abdulkâdir bin Derviş Mehmet bin Ahmet” ifadesi onun idadîde çalıştığını açıkça göstermektedir. Belki de yazar ders programında yer almaması nedeniyle Farsça yerine Arapça dersine girmiş, programa Farsça dersinin eklenmesiyle bu dersi okutmaya başlamıştır.⁵⁵

Kâmil Dursun hatıralarında ondan bahsederken bir mescitte imamlık görevinde bulunduğunu belirtir. 1886-1922 yılları arasında altı kitap yayımlamış olmasına rağmen İzmir basınında Hâfız Abdulkâdir Efendi'nin kendi imzasıyla hiçbir yazısına tesadüf edilmemiştir. Gazetelerde rastlanılan kayıtlar, kitapları hakkında çıkan bazı duyurulardan ibarettir.⁵⁶

Hayatı hakkında farklı bilgilere rastlanılmayan Hâfız Abdulkâdir Efendi'nin ölüm tarihi de tam olarak bilinmemektedir. Son kitabının yayımlandığı 1921 yılından sonra İstanbul'a yerleştiğini ve belki de orada öldüğünü söylemek mümkündür.⁵⁷

B. Eserleri

Hâfız Abdulkâdir İzmirî'nin edebiyatımıza kazandırdığı eserler daha çok çeviri ve şerh mahiyetindedir. Eserlerinde çoğunlukla doğu kültür dünyasına bağlıdır ve ağıdalı bir dil kullanır.⁵⁸ Yazara ait eserler aşağıda sıralanmıştır;

1. Kâânî'den Müntehâb-ı Bahâriye: 9 Ağustos 1884 tarihinde Aydın Vilayeti Matbaası'nda basılmıştır. 62 sayfadır. İran şairi Kâânî'nin, İran şahı Muhammed Gazi ve vezir Mirza Akahan için yazdığı kasidelerin çeviri ve açıklamalarını içerir.
2. Terbiye-i Nev-resîdegân: Molla Câmî'nin Bahâristân adlı eserinde müstakil şekilde bulunan pendnamesinin şerhidir. Haziran 1889'da

⁵⁵ Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s.20-21.

⁵⁶ Huyugüzel, 2000, 21.

⁵⁷Huyugüzel, 2000, 21. Yazarın hayatına ilişkin bilgilerin tespit edilişi aşamasında; Osmanlı Müellifleri, Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû's-Şuarâ) ve Türk Dili Ebediyatı Ansiklopedisi taranmıştır. Yazar hakkındaki bilgiler ilgili dipnotlarda belirtilen eserlerden temin edilmiştir.

⁵⁸Huyugüzel, 2000, 22. Eserler hakkındaki bilgiler Atatürk Kitaplığı'ndan ve Ömer Faruk Huyugüzel'in çalışmasından aktarılmıştır.

Aydın Vilayeti Matbaası'nda basılmıştır. 81 sayfadır. Eserin ikinci baskısı “İlâveli Pendnâme Tercümesi (Terbiye-i Nev-resîdegân)” adıyla, bu kez eserin sonuna yazarın “Çend Fâ'ide” adlı risalesi de eklenmiş olarak 5 Mart 1890 tarihinde İzmir'de Hâfız Nûrî Efendi'nin matbaasında basılmıştır. Eserin sonuna risalenin eklenmesindeki maksat; “Mezkûr pend çocuklara öğretildiği sırada ondan da ikişer kaide öğretilmelidir.” şeklinde açıklanmıştır.

3. Dürerü'l-Mi'râc: 1901 tarihinde İzmir Ahenk Matbaası'nda basılmıştır. 134 sayfadır. Abdurrahmân-ı Câmî'nin Mirâtü'l-Akâid adlı eserinde bulunan Risâle-i Mi'râciyye'ye yazılan bir şerh metnidir. Bu eser, Muhammed Bingöl tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁵⁹
4. Ömer Hayyam ve Hasan Sabbah ve Ebu'l-Kâsım'ın Misli Mesbûk Olmayan ve Mütâlaaya Şâyân İbret-âmîz Bir Tercüme-i Ahvâli: İzmir'de 1921 yılında Marifet Matbaası'nda basılmıştır. Bu eser 22 sayfadır.⁶⁰
5. Galebe-i Sultân-ı Aşk: 1921 yılında İzmir Vilayet Matbaası'nda basılmıştır. 102 sayfadır. Hâfız-ı Şîrâzî'nin bir gazelinin şerhidir. Eser İbrahim Kolunsağ tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁶¹

Yazarın, yukarıda bahsedilen eserleri haricinde Dürerü'l-Mi'râc ve Galebe-i Sultân-ı Aşk'ta adını zikrettiği Mantıku't-Tayr Şerhi,⁶² Galebe-i Sultân-ı Aşk'ta tespit edilen Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ Kıssası'nın Şerhi, Dürerü'l-Ahlâk, Mantıku't-Tayr'da geçen Şeyh San'ân Hikâyesinin Şerhi, Mesnevî-i Dervîş-i Kâdirî adlı eserleri de vardır.⁶³

⁵⁹ Muhammed, Bingöl, *Hâfız Abdulkâdir İzmirî'nin Dürerü'l-Mi'râc Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2019.

⁶⁰Huyugüzel, 2000, 22.

⁶¹İbrahim, Kolunsağ, *Dervîş Hâfız Abdulkâdir Galebe-i Sultân-ı Aşk (Metin-İnceleme)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

⁶² Bingöl, 2019, 6.

⁶³Kolunsağ, 2012, 15.

1.BÖLÜM: TERBİYE-İ NEV-RESİDEGÂN'IN İNCELENMESİ

1.1. Dil

Metnin genelinde dil sadedir. Dilin sade oluşunun sebebi ise yazarın şerh ettiği beyitler doğrultusunda çocuklara hitap etmesidir. Böylece nasihatleri, uyarıları daha açık ve anlaşılır hâle getirir:

“Hiçbir vakt ananın ve babanın yanından ayrılıp yabancıların evine gitme. Zîrâ me'mûl etmediğin şeyler zuhûra gelir. Her husûsda ananın, babanın sözünden dışarı çıkmamalıdır. Onlara ri'âyette kusûr etmemek herhâlde üzerimize lâzımdır...” (s. 47)

“Eğer seni okuyup yazmak için mektebe verirlerse, ta'allüm için elifbâ cüz'ünü önüne korlarsa mektebde -her alçak, yaramaz çocuğun yanında oturma hep-çocuklardan ayrı ol da yalnız otur; tâ kim güzelce dersini belleyesin, yazını yazasın. Zîrâ yaramaz çocukların yanında buldukça her ikisinin tahsîlinden mahrûm kalarak hâce efendinin tekdîrine müstehak olursun” (s. 49)

“...İlm ü kemâle çalıŖa çalıŖa insânın tab'ına usanmak gelir, o zamân da dersi bırakıp yazı yazmaya çalıŖmalısın tâ ki 'ömrünün ba'zısı zâyî' olmaya. Yoksa çalıŖa çalıŖa usandım diyerek mektebin içerisinde ya hâricinde tembeller gibi oturup Ŗununla bununla münâsebetsiz konuŖarak o güzel vaktini geçirmekte bir fâ'ide yoktur. Zîrâ tembellik mezmûm Ŗeydir...” (s. 59)

“Zîrâ yabancılarla konuŖmak Ŗöyle dursun; yabancıya görünmek bile iyi değildir. Bâ-husûs ki onun yaŖı senden ziyâde ola kendi hakkında bir sû-i niyette bulunması tabî'îdir. Bunun için ziyâdesiyle sakınmak lâzımdır...” (s. 48)

Ancak bazı beyitlerin Ŗerhinde, diğer beyitlere oranla daha ağır bir dil hissedilir. Dilin ađırlaŖmasının sebebi de bahsedilen konunun diğer beyitlerde değinilen konuya oranla daha derin oluŖu ve Arapça-Farsça tamlama ya da kelimelerin yoğun kullanımınıdır:

“ “علم” gûn-â-gûn ta'rîfle ma'rûfdur. Tafsîli 'ilm-i kelâmda meŖrûhdur. İbn-i Sinâ Ŗifâ'sında “عرفان”, “علم” ile müterâdiftir, diyerek haber veriyor. Lâkin ba'zılar dokuz cihetten beyinlerinde fark bulmuŖlardır. Evvelâ “علم” idrâk-ı mürekkebât ma'nâsına “عرفان” idrâk-ı besâ'it ma'nâsına; sâniyen “علم” idrâk-ı külliyyât, “عرفان”

idrâk-ı cüz'iyât; sâlisen "علم" tasdîk, "عرفان" tasavvur; râbi'an "عرفان" ba'del-cehl olan idrâk; hâmisen "عرفان" miyânelerine, 'adem tavassut eden iki idrâkın ahîrine derler. İşte bu râbi' ile hâmisende bulunan kaydlar "علم"de mu'teber değildir. Onun için Cenâb-ı Hakk'a 'âlim denir. 'Ârif denmez. Sâdisen "علم" tarîkı sa'b olan, "عرفان" tarîkı sehl olan; sâbi'an "علم" kendinde ihtilâfı çok olan "عرفان" ihtilâfı az olan; semânen "علم" delîl-i limmî ile hâsıl olan, "عرفان" delil-i innî ile hâsıl olan; tâsi'an "عرفان" tarîk-ı riyâzât ile 'alâ-sebîle'l-müşâhede ola "علم"de ise bu kayd yoktur. Onun için erbâb-ı riyâzâta "'ârifin" denir. Eserden müessire delile "اتى" denir. "لمى" bunun 'aksinedir." (s. 67-68)

"...El-hâsıl münhemik olduğumuz shevât-ı nefsâniyyenin sevk ü delâletiyle cân-ı 'azîzimizi bî-hûde dâ'imâ rencîde ve iz'âc etmekteyiz hâlbuki husûlünü ârzû ettiğimiz şeylerin her biri cân-ı 'azîzimiz hakkında birer belâ-yı mübrem olduğundan haberimiz yoktur. Bunun için "سَوْفَ تَرَىٰ إِذَا اِئْتَلَىٰ الْعُبَارُ" "أَفْرَسٌ تَحْتَكَ أَم" buyuruldu. Me'âl-i tasavvuf iştimâli şu yolda; "Ne zamân 'ayn-ı 'ibret ü çeşm-i basîretinden perde-i 'uzlet ü gubâr-ı nefsâniyyet gittiği vakt altında bindiğin 'azîm bir işe yarar at mıdır? Yoksa bir za'îf hakîr harlenk midir? Yakın zamânda görürsün, yâhud ba'de zamân görürsün." demektir. Bu beyti ba'zılar kibâr-ı evliyâ'ullâhdan birine ve ba'zılar Şeyh Muhyiddîn-i 'Arabî Hazretlerine nisbet ederek onların enfâs-ı kudsiyyelerinden olmasını iş'âr etmişlerdir. Rakîbden murâd; rûh olup merkûbdan da maksûd nefsdır. Hulâsa-i kelâm şöyle demektir ki insân perde-i gafletten kurtulup kendi makâmını görmeyince kendinin nefs-i emmâresi hâlini bilip 'indallâh sa'îd midir yoksa şakî midir? Bilemez gâh olur ki kendini sa'îd zann edenler şakî çıkar ve nice şakî zann olunan sa'îd bulunduğu zâhir olur. Merkeb-i nefsin hâli gubâr-ı hayât-ı fânîden halâs olup pertev-i âftâb u ziyâ-yı hurşîd-i 'âlem-i bekâ ile incilâ' bulmayınca hakîkat üzere görülüp ne olduğu ma'lûm olamaz. İmdi insân-ı kâmile lâzımdır ki ne kadar tezkiye-i nefs edip semt-i salâh u tarîk-ı takvâya kadem bastım zann ederse de zuhûr-ı şekâvet-i ezeliyyeden gâfil bulunmayıp havf u recâdan hâlî olmamalıdır ve a'mâl-i zühd ü takvâsına dayanıp kesret-i 'ibâdât ü tâ'âtine ittikâ' kılmamalıdır. Hemân Cenâb-ı Hak cümlemizi girân-hâb-ı gafletinden bîdâr eylesin, âmîn." (s.71-72)

Eserin tamamına kurallı cümle kullanımı hâkimdir. Devrik cümlelere rastlanmaz. Ancak yazarın, okuyucuya yönelik hitabını alıntı ile desteklediği cümleler daha uzundur:

“...Cenâb-ı Hak bizi buraya kendi vahdâniyyet ü kudret ü kemâlini bildirmek ve tahsîl edeceğimiz ‘irfân sebebiyle huzûr-ı ilâhîsine lâıyk görmek için gönderdi ve irâde-i cüz’iyye ve nefis verdi. Eğri ve doğru yolları gösterdi. “لِيُبَلِّغُكُمْ أَيْكُمُ أَحْسَنُ عَمَلًا” âyet-i kerîmesi sırrınca imtahâna koydu. Şübhe yok ki yarın ortaya çıkıp mihenk-i ‘adâlete vuracak ve nefsimizi gill ü gışşten tasfiye olunmuş hâlisü’l-‘ayâr bulursa selâmet damgasını vurup, bulmadığı hâlde pûte-i ‘azâbda tathîr ü tasfiye edecektir. Gözünü aç zîrâ dünyâ dâr-ı fenâ ve her bir zî-rûhun ondan irtihâlî muktezâ-yı hükm-i lâ-yezâldir. Onun için burada güzel ve çirkin hayr u şerr ve nef‘ ü zarar ve ‘alâ hâze’l-kıyâs her şey’ mevcûd ve rızâ-yı Hak ne tarafta bulunduğu peygamber ve kitâb ü ahbâr delâletiyle ma‘lûmdur. İsteyen hüsnîyyât ü evâmîr-i ilâhiyyeye imtisâl ve nefsinî islâh tarafına giderek nâ’îl-i mükâfât olur. İsteyen kubhiyyât tarafını iltizâm ederek cezâ-yı sezâsını bulur. Demek ki dünyâ ne mutlakâ memdûh ne de mutlakâ mezmûmdur. Mezmûmiyet veya memdûhiyeti ancak insânların hâl ü harekâtına göre mu‘teber olur. Bu dünyâyâ şimdiye kadar gelip geçenlerden birçokları güzel i‘tikâd ve sabr u sebât ve evâmîr-i ilâhiyyeye inkıyâd sayesinde derecât-ı ‘âliyyeye nâ’îl ve niceleri hutâm u âlâyîşine aldanıp helâka dûçâr olmuşlardır. Biz dahi buralarını düşünüp ecel rûzgârı kandîl-i hayâtımızı söndürüp de ‘âzim-i semt-i mezâr olmazdan mukaddem “حَاسِبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا” sırrınca defter-i a‘mâlîmiz önümüze gelmezden evvel hesâbımızı görmeli ve sahîfe-i seyyi’âtımızı silip bu beyân olunan birinci sınıftan olmanın çâresine bakmalıyız...” (s. 68-69)

Nasihat edilmeyen, yalnızca beyitin çevirisinin yapıldığı cümleler ise daha kısadır:

“Kendi kitâbını önüne koyduğün vakt elif gibi parmağını ondan kaldırma, dersini gâ’ib etmemek için güt.” (s. 51)

Nasihati vurgulamak adına ara cümle kullanımına rastlanılır:

“Eğer seni okuyup yazmak için mektebe verirlerse, ta‘allüm için elifbâ cüz’ünü önüne korlarsa mektebde -her alçak, yaramaz çocuğun yanında oturma hep-

çocuklardan ayrı ol da yalnız otur; tâ kim güzelce dersini belleyesin, yazını yazasın. ...” (s. 48)

Cümlelerin yapısına göre bağlı ve sıralı cümlelerin kullanımı da söz konusudur:

“...Babana ri‘âyet et ki oğlun da sana ri‘âyette bulunsun...” (s. 46)

“... Bir kimse Kur‘ân-ı Kerîm’i tecvîdine ri‘âyet ve ma’nâsını mülâhaza ederek huzûr-ı kalb ile okursa âhirette kendisine büyük mükâfât olacağı mev‘ûddur.” (s. 56)

“Eğer seni okuyup yazmak için mektebe verirlerse, ta‘allüm için elifbâ cüz’ünü önüne korlarsa mektebde -her alçak, yaramaz çocuğun yanında oturma hep- çocuklardan ayrı ol da yalnız otur; tâ kim güzelce dersini belleyesin, yazını yazasın...” (s. 48)

1.2. Şerh Metodu

Geleneksel usule göre şerh edilen metinde, yazar şerhinin gayesini; “Onun kitâb-ı mezkûr üzere bulunan şerhinden talebeler birçok zamândan beri okuyarak istifâde etmekte buldukları gibi bu pendnâmesinden dahi büyük küçük istifâde edeceklerinde şüphe yoktur. Zîrâ her bir beyti cevher-i hakâyık ile meşhûn ve her bir mısra‘ı bir hikmet-i ‘ibret-nümûndur. ‘Aklı başında bulunan kâmil çocuklar; hâce efendinin takrîrine dikkat ederek güzelce dinlerlerse herhâlde istifâde edecekleri zâhirdir.” diyerek beyan eder. Metni “Müfredât” ve “Me’âl” olmak üzere iki başlık altında inceler. “Müfredât” kısmında; beyitlerden seçilen belli başlı kelimelerin anlamına değinir, kelimeleri gramer, vezin ve edebî sanatlar yönünden değerlendirir.

Yazar beyitten seçtiği kelimelerin anlamını aşağıda verilen örneklerdeki şekliyle ifade eder:

“... “هلال” yeni ay, “پس از شسالت” da altmış seneden sonra demektir.” (s. 39)

“... “گوش مکن” dinleme; kulak verme demektir. Bî-hûdenin muhaffefi olan “بيهوده” de fâ’idesiz demektir...” (s. 54)

“... “درد سر” baş ağrısı, “كوشمال” de şamar, dayak, te’dîb demektir.”(s. 54)

“... “از نم این نایته” de bu kalemin yaşıyla demektir. “کرد ملال” melâl tozunu demek, “نایته” kalem ma’nâsına geldiği gibi lüle ma’nâsına da gelir...” (s. 58)

“...ملاّل” de usanmak, cân sıkılmak-gamm çekmek demedir. “نم” rutûbet ıslaklık...” (s. 58)

“عمار تكرى” ma‘mûrluk demektir...” (s. 68)

Müfredat başlığı altında anlamına değinmediği kelime var ise dipnot kısmında kelime ile ilgili bilgileri aktarır:

“ماه نو” mürekkeb olarak yeni ay dendiği gibi isti‘âre tarîkiyle civânânın kaşına da denilir. Bir de Îrân’da; bir kimse diğer bir kimseden ihsân gördüğü vakt: “ماه نو بروى او ديدم” lafzıyla darb-ı mesel ederler...” (s. 38)

Kelimeleri gramer bakımından da inceler ve açıklar:

“...مصر”ın da “وفا” ya izâfeti müşebbehün-bihin müşebbehe izâfeti kabîlinden olarak beyâniyyedir.” (s. 41)

“...تنها” yalnız “نشين” otur ma‘nâsına emrdir. Her ne kadar basit emr-i hâzırken “ب”siz isti‘mâli câ’iz değilse de zarûret olduğu vakt câ’izdir.” (s. 48)

“...باد” burada olsun ma‘nâsına emr-i gâ’ibdir...” (s. 40)

“Zincîr bağlayıcı ma‘nâsına olan “سلسله بند” vasf-ı terkîbî olarak “قدم”e izâfeti ism-i fâ’ilin mef’ûlüne izâfeti kabîlindedir.” (s. 45)

“علم” müptedâ “تاج سر جمله هنر هاست” haberdir.” (s. 64)

“...صاد صفت” sâd gibi “دوز” dik “بران” o kitâb üzerine “چشم خویش” gözünü sıfat-ı edevât-ı teşbîhiyyedendir.” (s. 52)

“...خنده زنان” gülerek ma‘nâsına sıfat-ı hâliyyedir.” (s. 52)

“...غمزداى” gamı ref’ edeceği ma‘nâsına vasf-ı terkîbîdir.” (s. 57)

“...چون” burada edât-ı ibtidâ’îyye ve zarftır.” (s. 43)

“...کومباش” olmasın ma‘nâsına nehy-i gâ’ibdir.” (s. 51)

Müfredat başlığı altında gramer bilgisine değinmediği kelimeleri “fâ’ide” ve “ihtâr” alt başlıkları altında aktarır, kelimenin sözlüklerde ifade edilmiş şekline değinir, ilgili kelimenin kullanıldığı örnek cümle de aktarır:

“Fâ’ide

“باد” burada olsun ma‘nâsına emr-i gâ’ibdir. Fârisî’de emr-i gâ’ibin mahsûs bir sîgası bulunmayıp muzâri‘ sîgasıyla edâ olunur. Bu sûrette muzâri‘le emr-i

gâ'ibin farkı karîne ile anlaşılır. Ba'zı kere muzâri' dâlından evvel bir elif ziyâdesiyle emr-i gâ'ib kırlar. “دهاد” gibi işte bu kıyâs üzre “بود”un emr-i gâ'ibinde “بود” derler. Kesret-i isti'mâl hasebiyle vâvı hazf ve muhâfaza-i elif için bânın zâmmesini fetheye tebdîl eder, “باد” derler. Gâhi “باد” ma'nâsına da isti'mâl edilir. “هرچه باد آباد” gibi. *Ferheng-i Şu'ûri*, olsun ma'nâsına olan “باد” lafzını edât-ı temennî ve tercih olan “بادا” lafzından murahhamdır, diye bize haber veriyor. Mâ-ba'd “مبادا” edat-ı tahzîr dahi olur. “مباد کس چون من خسته مبتلای فراق” “Sakın kimse benim gibi belâ-yı müfârakata çatmasın.” (s. 40)

“İhtâr

“بود” ile “كان” gibi ef'âl-i nâkısadandırlar. Beynlerinde fark “بود” gibi haberinin ismine sübûtunu ifâde eder. “شد” de “صار” gibi haberinin ismine sonradan intikâlini ifâde eder.” (s. 47)

Faide alt başlığı altında kelimenin morfolojisine dair verdiği bilgiyi alıntı yaparak örneklendirir. Yaptığı alıntının içeriğini “me'âl” başlığı altında açıklar:

“Fâ'ide

“را” birkaç türlü edat olursa da meşhûr olmayan üç hâlini buracıkta beyân ediverelim. Birincisi “فی” ma'nâsına gelir. Firdevsî-i Tusi'nin tevhîd hakkında söylemiş bulunduğu şu;

جهانرا بلندی و پستی تویی

ندانم چسه بی هرچه هستی تویی

beytinde bulunan “جهانرا”daki “را” “فی” ma'nâsınadır.

Me'âli

“Dünyâda a'lâ ve ednânın hâlîki sensin bilmem nesin fakat her ne var ise de sensin ya'nî; ilâhî-i sahîfe-i hestîde isbât-ı vücûd eden eşyâ hep sendendir; hep seninledir. Senden gayrı hîçbir şeyde vücûd-ı hakîkî yoktur. Belki her şeyin vücûdu senin pertev-i nûrundur. Meşhûd u nâ-meşhûd kâffe-i mevcûdât senin âsâr-ı kudretin senin envâr-ı 'azametindir. Ve mecmû'a-i kâ'inât, senin bedâyi' ü garâ'ib hikmetin senin şa'şâ'-i cemâl-i hazretinden 'ibârettir.” demek...” (S. 42)

Kelimelerin vezinleri ile ilgili hususlara değinir:

“Rahmet vezninde görünmek ma'nâsına olan “طلعت”...”(s. 47)

“...Şebistân vezninde “دبستان” mektebdır...” (s. 48)

“...Meh-rû vezninde yan ma'nâsına olan “پهلوی”...” (s. 48)

“...پاکانش”de bulunan nûn vezn için sâkin okunmalıdır.” (s. 61)

“...Deste vezninde bulunan “رسته” halâs bulmak, sıra, saf, inci dizisi, tabur, kâ'ide, kânûn, revîş, üslûb, ehl-i hakîkat 'indinde 'alâyık-ı dünyevîden zâhir ü bâtını pâk bulunan ma'nâlarında müsta'meldir...” (s. 52)

“... “کوی” kâf-ı 'Arabî'nin zammıyla cûy vezninde burada oba sahra ma'nâsınadır...” (s. 44)

“...Hânın kesriyle “خطه” memleket-şehir ma'nâsınadır...” (s. 58)

“... “چار” dan cîm-i Fârisî'nin kesriyle kırk ma'nâsına olan “چل”de “چهل”den tahfiflerdir.” (s. 40)

Kelimelerin harekelenişi ve vezinleri hususunda, kimi zaman dipnot kısmında kimi zaman da “fâ'ide” ve “tenbîh” başlığı altında bilgiler aktarır, bilgisini sözlükler aracılığıyla temellendirir:

“...‘Acem’de teşdîd yoktur. Ancak zarûret-i vezn için gelir sözü pek be-câ değildir. Zîrâ mu'teberât-ı lûgat-ı Fârisiyye'den *Şerefnâme* ve *Ferheng-i Cihângîrî* etrafında, “اره” mu'arref “بختیف نیز نامند” deyip zarûret-i vezne dâ'ir bir kayd yoktur. “امید”e dahi *Ferheng-i Şu'ûrî* ve daha ba'zı lûgat-ı mu'teberede tahfif ve teşdîd ile deyip zarûret lakırdısı yoktur.” (s. 38)

“Fâ'ide

Kef vezninde “حد” iki ma'nâya lügattir. Biri gâyet ü nihâyet diğeri men' ü zecr ma'nâsınadır. Şer'îde “عَفْوٌ بِهٖ مُفَدَّرَةٌ بِحَبِيبٍ إِقَامَتُهَا عَلَى أَلَا مَامَ” mefhûmuna “حد” itlâkı olduğu gibi ‘ulûm-ı 'Arabî'de dahi mutlak ta'rîfe “حد” itlâkı ve ‘ilm-i mantıkta zâtiyyât ile olan ta'rîfe “حد” itlâkı ve bâb-ı kıyâsta suğrâ vü kübrânın cüz'ülerine “حد اوسط حد اصغر، حداکبر” itlâkı vardır”. Bir de 'Arabî'de müşeddeddir. Türkî ile Fârisî'de müsta'mel olunca tahfifi câ'izdir.” (s. 44)

“Tenbîh

Eğer zarûret-i vezn için vâsf-ı terkîbînin beyti fasl olursa ma'nâca bir zarar yoktur. “Hazret-i Câmî”nin *Subhatü'l-Ebrâr* nâm kitabında: “San'at ihâmndan vehm cem'iyetine fitne bırakıcı olan çeşm-i sühana gözlük yapar.” demek olan şu:

چشم از ایهام کند چشمک زن

فتنه درانجمن وهم فکن

beytinin takdîri “فتنه فکن” dir. “حکیم سخن در زبان آفرین” de bu kabîldendir ki “سخن آفرین در زبان demedir.” (s. 43)

Beyitlerde yer alan edebî sanatları ifade eder:

“...” burada mashara olmaktan kinâyedir.” (s. 54)

“...” bu şi’rden ötürü zahmet çekme demeden kinâyedir.” (s.64)

“...” Kur’ân-ı Kerîm’i okumak mertebesine vusûl bulursan demeden kinâyedir.” (s. 55)

“...Burada “قرآن” fâ’idede sofraya teşbîh edildi...” (s. 55)

“...Mushaf-ı Şerîf nefâsette mahbûba teşbîh edildiğinden bu beytte dahi hurûfât hatt-ı ‘izâre, noktalar da hâle teşbîh edilmiştir.” (s. 56)

Düşüncesini desteklemek adına yaptığı alıntıyı, gelecek beyitle de ilişkilendirir:

“Ara sıra eline kalem al da yazı yaz. Tâ ki yazıdan da bir mikdâr tahsîl eyle. Zîrâ ehl-i ‘ilme belki her esnâfa yazı lâzımdır. Bâ-husûs “الْحَطُّ مَفَاتِيحُ الرِّزْقِ” buyurulmuştur. Nitekim şâ’ir;

تَعْلَمِقَوَامِ الْخَطِّ يَأْدُ التَّادِبِ

وَمَا الْخَطُّ إِلَّا زِينَةُ الْمُتَادِبِ

فَأَنْكَنْتَ دَامَالٍ فَخَطُّكَ زِينَةٌ وَإِنْ كُنْتَ مُحْتَاجًا فَافْضَلْ مَكْسَبِ

buyurmuştur. Bu ma’nâ bu gelecek beytten anlaşılır.” (s. 58- b. 28)

Beyitler arasındaki sebep-sonuç ilişkisine, bir önceki ya da bir sonraki beyitlerde değinir:

“Bu beyt evvel ki beyti ta’lîl makâmındadır...” (s. 62 - b. 35)

“Bu gelecek beyt bu beyti ta’lîl makâmındadır.” (s. 64 - b. 37)

Bahsettiği konuya tekrar değinmez, daha evvel değindiğine dair atıfta bulunur:

“گرچه” nasıl edât olduğu mürûr etti bir daha zikre hâcet yoktur.” (s. 49)

Eseri muhteva açısından şerh ettiği “Me’âl” kısmında bazı beyitlerin yalnızca çevirisini yapar:

“Oğlum senin için hikmet yazan kalem ile bu nasîhat kitâbını yazıyorum.” (s. 43)

“Şî’r ki onun ‘aybı ortasında zâhirdir. Pâkların himmeti ona iltifât etmez.” (s. 61)

Eserin genelinde ise beyitlerin muhtevasına “bu beyt, bu beytte bize hisse, murâd, ya’nî, zîrâ, bâ-husûs, hulâsa-i me’âl, el-hâsıl” gibi ifadelerle yer vererek değinir ve beyitler aracılığıyla verilmek istenen fikir ya da mesajı aktarır:

“Yeni ay otuz günden sonra doğar. Ammâ sen bir mâh-ı nevsin ki altmış yıldan sonra doğdun. Bu beyt; Hazret-i Câmî altmış yaşında iken oğlu “Yûsuf Ziyâeddin”in dünyâya geldiğini beyân eder.” (s. 40)

“Şimdi dört yaşındasın dört yaşın kırk olsun kırk yaşın da yine dört kırk olsun. Ya’nî kesb-i kemâl için yüz altmış yaşına girmeni Cenâb-ı Hak’tan isterim. Bu beytte bize hisse; ancak tahsîl-i kemâl için Cenâb-ı Hak’tan uzun ‘ömr istemek şer’î bulunduğunu bilmektir...” (s. 40)

“Ayağını dâmenine, başını da yakana çek vücûdunu ‘âlem-i şehâdete, cânını da ‘âlem-i melekûta veresin, murâd; halk ile görüşmekten çekilip Cenâb-ı Hakk’a bir vechle müteveccih olmalısın ki cismini bu ‘âlem-i şehâdetinde cânını da ‘âlem-i melekûta farz eylesin, demektir.” (s. 72)

“Şimdi her ne kadar sabî bulunduğun cihetle senin nasîhati anlamaya iktidârın yok ise de büyüdüğün vakt ‘amel eyle ya’nî iyiyi kötü olan şeyden fark ettiğin bir zamânda bu nasîhatimle ‘amel et. Ta ki iki cihânda makbûl olasın.” (s. 44)

“Kalb ma‘mûrluğu ancak odur ki kalbini nefsin istediği şeylerden men‘ eylesin. Zîrâ nefsi hevâ vü hevesden men‘ eylemek büyüklük ‘alâmetlerindedir...” (s.70)

“...Her işte edeb ile hareket etmek isticlâb-ı sa‘âdet-i dâreyne sebep olur. Bâ-husûs insânın zîneti edebdir. Bunun için; “Âdemin sâhib-i edeb bulunması mâlik-i zeheb olmasından a‘lâdır.” denildi.” (s. 66)

“Her ne kadar elif yazılıştâ yalnız bulunduğu hâlde eğri boylu değilse de bak ki lâma ittisâl sebebiyle nasıl eğri oluyor. Hulâsa-i me’âl; elif doğru harf iken eğri harfe mukârenet sebebiyle eğri olduğu gibi sen dahi dersinde durakta elif gibi

doğru bulunduğun hâlde birtakım fenâ kimselere mukârenet ve onlarla musâhabet eylesen eğri olacağında şübhe yoktur...” (s. 49)

“Mu‘allimin te’dîb için vurduğu tokat ‘ilm ve fazîletin husûlüne sebep ise de kendine vurdurmamak daha evlâdır. El-hâsıl bulunduğun kürsîde uslu oturduğun hâlde dersini çalış; tâ kim dayaktan, ezâdan kurtulasın.” (s. 55)

Abdurrahmân-ı Câmî’nin diğer eserleriyle birlikte bu pendnamesinde de zikrettiği ortak kullanımları belirtir:

“Senin ismin vefâ Mısır’ının Yûsuf’u olduğu gibi lakabın da devlet ü dînin ziyâsı olsun. Cenâb-ı Câmî; kâfiye üzerine te’lif buyurdıkları şerhinde mahdûmunun ismini “el-veledü’l-‘azîz Ziyâeddin Yûsuf” diyerek zikrettiği gibi bu pendnâmesinde dahi zikrettiler...” (s. 42-43)

Şerh ettiği beyitten hareketle okuyucuya hitap ederek, nasihatlerde bulunur, nasihatini ayet ve hadislerden alıntılar yaparak destekler:

“Doğruluğu iltizâm etmeyen eğrilikten hîçbir vakt belini doğrultamaz. Böyle olunca eğri gidişli kimselerle görüşmekten ictinâb eyle ki yarın kıyâmette “يَا لَيْتَن لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا” nedâmet-zede-i sîne ve melâmet-gerde-i kîne olmayasın. Çünkü alçak kimselerle ülfet ü ünsiyet etmek ve onlara sır açmak dahi kânûn-ı ahlâkta memnû’dur. Bu kâ‘ideye ri‘âyet etmeyen zahmet çeker...” (s. 49)

“...Erkeklik kelleyle, kulakla, bıyıkla, sakalla değildir. Erlik ancak yetmiş şeytândan ahbes bulunan düşmân-ı nefsi şimşîr-i riyâzetle zabta kâdir olmaqladır. Binâ’en-‘aleyh şehvetle gazabı kendine esîr ve kendini onlara hâkim kılarak melâ’ike derecesini ihrâz etmelisin zîrâ ihyâ-yı melekiyyetle ifnâ-yı hayvâniyyet eden insânlar Allâh’a kulluğa lâyıık olurlar; bu liyâkat ise sıfat-ı melekiyyet ü kemâl-i derece-i âdemiyyettir. Cenâb-ı ‘Alî kerremallâhu veche efendimiz “Üç şey vardır ki insânın mûcib-i helâkı olur o da; hasîslik, hevâ-perestlik, hûd-bînliktir.” buyurdular. Efdalü’l-enbiyâ ‘Aleyhi Ekmeli’t-tehâyâ efendimiz de ashâb-ı kirâmına hitâben “Benim sizin hakkınızda en ziyâde endîšem iki şeydir; biri hevâ vü hevese tâbi‘ olmak ki Hak’tan ‘udûle sebep olur. Diđerî tûl-i emel ki insânı hep dünyâyâ meşgûl eder.” buyurdu. “Bir gün dahi âdemoğlu büyüdükçe iki şeyi de berâber büyür, onun birisi hırs u âz diğerî emel-i dırâz.” buyurdular. Şehsûvâr-ı ‘arsa-i kerâmet ve hâtem-i menşûr-ı vilâyet olan Hazret-i ‘Alî

kerremallâhu veche efendimiz “Hırs bir rahnedir ki onu topraktan başka bir şey’ sedd edemez.” buyurmuşlardır...” (s. 71)

Nasihatini desteklemek adına hadislerden yaptığı alıntılarını kimi zaman yalnızca Arapça metni ile kimi zaman da Arapça metinle birlikte Türkçe meali ile verir:

“Zîrâ ‘ilm her bir mertebenin fevkinde bir rütbedir. Onun için الرُّتْبِ اَعْلَى الْاَعْلَمِ buyurulmuştur. Erbâb-ı ‘ilmin vasfı ve derece-i şeref ü haysiyyeti hakkında âyet-i kerîme ve ehâdîs-i nebeviyye çoktur. Cenâb-ı ‘Alî kerremallâhu veche ve radiyallâhu ‘anh hazretleri dahi “ وَالْعِلْمُ نَهْرٌ وَالْحِكْمَةُ حَجْرٌ وَالْعُلَمَاءُ حَوْلُ النَّهْرِ يَطُوفُونَ وَالْحَكَمَاءُ وَسَطُ الْحَجَرِ نَعُوضُونَ وَالْعَارِفُونَ فِي سَفَنِ الْحِجَاةِ يَسِيرُونَ ” buyurdular.” (s. 60)

“...Çünkü Hâce-i Kâ’inât ‘Aleyhi Efdali’t-tahiyyât efendimiz “Hayâ şu‘be-i îmândandır.” demek olan “الْحَيَاءُ مِنَ الْاِيْمَانِ” buyurdular. “Utanmadığın hâlde istediğini yap.” me’âlinde olarak “ اِزْ لَمْ تَسْتَتِحْ فَا صُنْعٌ مَا شِئْتَ ” hadîs-i nebevîsi dahi vârid olmuştur...” (s. 52)

“Bir de Cenâb-ı Nebî ‘Aleyhi’s-selâm “ اِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ صَفَاةً وَصَفَاةُ الْقَلْبِ ذِكْرُ اللّٰهِ ” buyurdıkları gibi bir diğer hadîs-i şerîfinde dahi “ لِلْاِمَامَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ اَرْبَعَةٌ: لِسَانُهُ بِذِكْرِ اللّٰهِ ” buyurdular. “سَابِقٌ وَخُلُقُهُ لِلشَّرِيعَةِ مُوَافِقٌ”

Me’âli

“Mü’minin ‘alâmetleri dördtür; lisânı zikr-i Samedânî ile nâtık; kalbi, emr-i Rabbânî’ye sâdık; nefsi, hizmet-i Sübhânî’de sâbık; hulku, şer’ate muvâfık olur.” demektir...” (s. 73)

Abdurrahmân-ı Câmî başta olmak üzere pek çok önemli isimlerin eserlerinden alıntılar yapar, bu alıntılarını şerhin kaynakları olarak değerlendirmek de mümkündür:

“Hazret-i Câmî’nin *Subhatü’l-Ebrâr* nâm kitabında: “San’at îmândan vehm cem’iyyetine fitne bırakıcı olan çeşm-i sühana gözlük yapar.” demek olan şu:

چشم از ایحام کند چشمک زن

”فتنه درانجمن وهم فکن

(s. 43)

“Muhammed Bahaeddin Amîlî Hazretleri Hazretleri *Nân u Helvâ* nâm kitâbında; “Eğer dünyâ ve dînin ‘izzet ü sa‘âdetini husûle getirmek istersen, halk ‘âleminde ‘uzleti ihtiyâr eyle; hazîne-i ebediyyeyi bulmak istersen, ‘uzlet kûşesini kendine makâm eyle. Bilmez misin? Kadr Gecesi hep gecelerden ‘uzlet edip saklandığı için ibtidâsından nihâyetine kadar nûr oldu, İsm-i A‘zam du‘âsını da kimse bilmediği için her esmâ’ üzerine onun tefavvuku oldu. Sen dahi cihân halkıyla görüşmekten vazgeçerek evinde dersine, yazına, ‘ibâdetine meşgûl olduğun hâlde vaktini geçirirsen şeref ü i‘tibârda Leyle-i Kadr gibisin; ‘âlem halkı üzerine tefavvuk etmede dahi İsm-i A‘zam mesâbesindesin...” (s. 45)

“*Şehnâme* sahibi Firdevsî-i Tusi bu me‘âlde, “Cenâb-ı Hak’a ‘ibâdeti ‘âdet eyle, âhir nefeste rûhunu teslîm edeceğin gün de ecel köprüsünü ne vechle geçebileceğim diye fikr eyle, Cenâb-ı Hak’tan kork kimseyi incitme dünyâ vü âhirette tarîk-i necât ü ref‘-i derecât ancak budur.” me‘âliyle tercüme olunan şu;

پرستیدن دادگر پیشه کن

زروز کذر کردن اندیشه کن

بترس از خدا و میازار کس

ره رستگاری همی نیست و بس

neşîdelerini tavsiye buyurmuşlardır.” (s. 62)

“Hâfız-ı Şîrâzî buyurdu ki; “Sana bir nasîhat edeyim bu nasîhati kalbinde hıfz ederek ‘amel eyle zîrâ bu nasîhati ben bir vâris-i nebî olan tarîkat pîrinden âhz ettim. “Her kim ehlu’llâhın nasîhatini dinleyip ‘amel etmezse ‘alâmet-i nifâktır. Hem de “تبیغ سزاست هرکه را درک سخن نمی کند” sırınca söz ve nasîhat dinlemeyene kılınç lâyıktır. Lâkin seni söz anlar ve nasîhat dinler diye hüsn-i zan ediyorum, beni dinle bu fânî ü hâlik dünyânın hîçbir kimseye vefâsı olmadığı gibi bekâsı da yoktur. Enbiyâ’ vü evliyâ’ bu harâb-âbâd olan dünyâyâ gelip hemen Allâh ile kurbiyyet-i kâmile tahsîl ederek “كُلُّ نَفْسٍ ذَا نَفْتٍ الْمَوْتِ” sırrı zâhir olunca her birisi ‘âzim-i semt-i bekâ olmuşlardır. Lâkin bu ‘acûze dünyâ kendini dünyâ ehline tezyîn ile güzel gösterip tûl-i emel ile çok kimseyi helâk etmiştir. Sakın böyle gaddâr dünyâyâ aldanıp da kendini helâk etmesin.” Bir nasîhat dahi budur ki, cümle umûrunda takdîr-i Hudâ’ya teslîm ol dünyânın varına yoğuna gamm çekme

ki ”مَنْ آمَنَ بِالْقَدْرِ آمِنَ مِنَ الْكَدْرِ“ sırrına mazhar olasın. Kalbini de bir ân Allah’a teveccühten ayırmayıp füyûzât-ı Rabbânîye’ye muntazır olasın. Bir de şi’r söyleyeceğim diye efkârını perîşân eyleyip bî-hûde ‘ömrünü zâyî‘ eyleme hemen nakd-i ‘ömrünü dünyâ vü âhirette fâ’ide verecek şey’in husûlüne sa’y eyle.” buyurdular. ” (s. 63)

“...Zîrâ sâhib-i ‘ilm olan kimse hem Cenâb-ı Hak ‘indinde hem kulları yanında mu‘teber olur. Lâtîfî merhûm bu me’âlde olarak;

از مهد تا بعد بیا موز و پاکسن زی

تان زد حق و خلق جهان معتبر شوی

beytini vird-i zebân etmişlerdir.” (s. 65)

“...Hazret-i Celâleddîn-i Rumî *Mesnevî-i Şerîf*’inde;

چيست دنيا از خدا غافل بدن

نی قماش و نقره و فرزندوزن

buyurmuşlardır.” (s. 70)

Kimi zaman da müellifi belli olmayan alıntılara ve beyitlere yer vererek düşüncesine destek oluşturur:

“...Zîrâ büyüklerimiz “Zîr-i idârende bulunanlara nâfi‘ olmak istersen onları te’dîbe çalış.” buyurmuşlardır. Bir fâsık adamın oğlu terbiyeli ve ‘âlim olursa pederinin ‘uyûb u nekâ’isini örter. Bi’l-‘aks cahil ve edepsiz bulunduğu hâlde pederinin şerâfet ü fazîletini bile mahv eyler...” (s. 39)

“...Namâz kılmak borcumuzdur. Her borcu edâ etmek de mukteziyyât-ı dîniyyedendir. Böyle olunca her işi terk edip namâzı edâya sa’y etmelidir. Zîrâ, “Dünyâyı âhîret mukâbilinde sat; kazanırsın.” denildi. Bir mâni‘le fevt olacak olursa onu vakt-i âhirde kaza edip vaktinde edâ edemedim diye ağlayarak Cenâb-ı Hak’tan ‘affımı talep etmeliyiz...” (s. 67)

“Mademki ‘ilm hep ma‘rifetlerin ser-firâzı bulunduğunu bildin imdi ‘ilm talebinde kuşağını muhkem bağla da ‘ilmin gayrı olan şuşğllerden vaz geç. Zîrâ edeb iktisâbında bulunmak para kazanmaya çalışmaktan evlâdır. Büyüklerimiz “طَلَبُ أَلَا دَبُّ أُولَى مِنْ طَلَبِ الدَّهَبِ” buyurdular.

Beyt

‘Ârifin ‘izzeti kemâledir

Câhilin câhı cem‘-i mâlladır” (s. 66-67)

Müfredat kısmındaki yöneme benzer olarak meal kısmında da, düşüncesine dayanak olarak alıntılacağı beyitlerde geçen kelimelerin anlamına değinir:

گرتو خواهی عزت دنیا و دین“

عزلتی از مردم عالم گزین

گنج خواهی کنج عزلت کن مقام

واستتر واست تخف عن کل الانام

چو شب قدر از حمی مستور شد

لا جرم از پای تاسر نور شد

اسم اعظم چونکی کش نشنا سد ش

سروری بر کل اسما باشد ش

تاتونیس از خلق پنهان میشود

لیتل القدری واسم اعظمی

“عزت” “âlîkadr ve muhterem olmak demektir. Bu da; nefsi sâ`ika-i mücâhedat ile kibr ü ‘ucbdan kurtarmakla husûle gelir. Bir gün bir kimse ‘Cenâb-ı Hasan-bin ‘Alî radiyallâhu ‘anhümâya; “Zât-ı ‘âlmiz nefsinizde ne ‘azîm ü şerîf zâtsınız.” deyince, müşârün ileyh; “Hayır ben ‘azîm değilim lâkin bihamdü lillâh ‘azîzim.” buyurdular. ‘İzzet-i nefis sâhibi bulunan kimse hîçbir zamân metânet-i kalb ü vakârdan ayrılmaz. “عزلت” de inzivâ’, halk ile ihtilâttan çekilip bir kûşede oturmak demektir...” (s. 46)

“Hulâsa-i kelâm” ifadesiyle de alıntının açıklamasını yapar:

“...Hulâsa-i kelâm şöyle demektir ki insân perde-i gafletten kurtulup kendi makâmını görmeyince kendinin nefs-i emmâresi hâlini bilip ‘indallâh sa‘îd midir yoksa şakî midir? ” (s. 72)

Alıntı yaptığı beyitleri, hadisleri Arapça ve Farsça’ya aktarır:

“Îrâd olunan iki beytin lisân-ı ‘Arab üzre ma‘nâ ve tasrîfi şu yoldadır:

أَنَّ الْمُقَارَنَ السُّوَّ أَسْوَأَ مِنَ الْحَيِّهِ السُّوِّ وَ أَكْثَرُ مِنْهَا ضَرَرًا لِأَنَّ : ya‘nî “يار بد بدتر بود از مار بد”
ضَرَرَ الْحَيِّهِ لَيْسَ إِلَّا فِي الدُّنْيَا بِأَلْوَجُودٍ وَأَمَّا وَ حَا مَهُ سُوُّ الْقَرِينِ يَكُونُ فِي الدَّارَيْنِ نَعُودُ بِاللَّهِ مِنْ قَرْنِ السُّوِّ

أَلْبَا لِقَسَمِ أَيِّ بَحَقِّ ذَاتِهِ تَعَالَى وَتَقَدَّسَ ”بحق زات پاک الله الصمد“

ای المقارن السُّوّه یا تی بکّ الی جَانِبِ الْحَجِيمِ فَلِذَلِكَ اجْتَرَزُ عَنْ سُوءِ اللَّقْرَانِ ”يار بد آرد ترا سوی حجیم“
فَأِنَّهَا وَسِيٌّ فِي الدَّارَيْنِ إِلَى الْخُسْرَانِ

”أَيُّ أ تَخَذِ الْمُصَاخِبِ الصَّالِحِ تَجِدُ بِسَبَبِهِ جَنَاتِ النَّعِيمِ ”يار نیکوگیر تا یابی نعیم“ (s. 50)

پیغمبر فرسود بسیار عم امت من میان; ...Hadîs-i şerîfîn lisân-ı Fârisî üzre ma‘nâsı şöyle; demekle edâ olunur...” (s. 68)

Alıntıladığı beyitlere yazılan nazireleri de aktarır:

“Yüz verme girer çeşm-i cihânına nâdân

Yok şübhe mekes tıynetin efkârı ezâdır

denildi. Ba‘zılar bu iki beyti;

ای برادر میکریز از یار بد

یار بد بدتر بود از مار بد

مار بد تزار ترا بد جانزتد

یار بد بد جان دام ایمان زتد

diyerek tanzîr etmişlerdir.” (s. 49-50)

Yazar anlatımını etkili kılmak adına sorular sorar ve okuyucuyu düşünmeye teşvik eder:

“...Çocuk dînsiz ü câhil ü bed ahlâk u mürtekib-i me‘âsi olursa onun yaşamasından ne çıkar? Ana ve babasına sövmek ve sövdürmek değil mi?...” (s.39)

1.3. İçerik

Pendnameler ahlaki, dinî, tasavvufî öğütlerin yer aldığı, belirli kişi ya da kesimlere hitap eden öğretici karakterli eserlerdir. Terbiye-i Nev-resîdegân başlığı altında kaleme alınan bu eser de topluma, ebeveynlere, çocuklara ve gençlere yönelik nasihatleri ihtiva eder. Eserde yer alan topluma yönelik nasihatler şu şekildedir:

İnsanın ruhen ve bedenen sağlıklı oluşu uzlet ile husule gelir. Kişinin vaktini münasebetsiz kişilerle geçirmek yerine, yalnız olması daha iyidir. Yalnız bulunup vaktini ibadet ile geçirmesi kalabalık ortamlarda bulunmasından ve vaktini boşa harcamasından daha faydalıdır. Dünyanın saadetine ve dinin yüceliğine erişmek isteyenler uzleti tercih etmelidir. Kişi uzlet köşesini kendine makam olarak seçtiği vakit ebediyet hazinesini de bulur.

İnsanoğluna verilen akıl ve nefis insanı yönlendiren pusula gibidir. İnsan yaşamı boyunca nefsinin buyruğu altında yaşarsa yönünü şaşırması imkânsızdır. Dolayısıyla kişi evvela nefesine hâkim olabilmeli, sonrasında ise kendine ve çevresine zararı olan davranışlardan kaçınmalıdır.

Bu dünyada dost görünümlü düşmanlar çoktur dolayısıyla böylesine şeytan tıynetli kimselerden olabildiğince uzak olunmalıdır. Böyle kimseler kişiyi hem maddi hem de manevi yönden çöküntüye uğratır.

Güzel ahlak, edep, hayâ gibi değerler insanı yüceltir. İnsana bahşedilen ömür ahlak ve edep ile süslenmelidir. Kişi ahlak ve edepten yoksun ise yalnızca kendini değil çevresini de olumsuz etkiler. Kendi ömrünü ziyan ettiği gibi etrafında bulunan kimselerin de ahlakını zedeler.

İnsanoğlu tembellik etmek yerine elinden geldiğince bir işin ucundan tutmakla yükümlü olduğunu hatırlamalıdır. Kendisine bahşedilen ömrü kıymetsiz kişi ve işlerle harcamamalıdır. Ayrıca lüzumsuz olan şeyleri düşünmekle ve bunları dile getirmekle de kendine eziyet etmemelidir. Ehl-i irfânın da belirttiği gibi az ye, az uyu, az konuş prensibince söz söylerken tasarruflu davranarak yeri ve sırası geldiğinde görüşlerini ifade etmeli, gereksiz yere söz söylemektense sükût etmelidir.

Kur'ân-ı Kerim müminlerin rehberidir. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerim'i okumaya başlamadan evvel zihin dünyevi düşüncelerden arındırılmalı ve tertemiz bir zihinle okunmaya başlanmalıdır. Kur'ân'ı okurken güzelce ve doğruca okumaya özen göstermek gerekir, çünkü tecvidine uygun şekilde ve anlayarak okuyan kimsenin ahirette mükâfatlandırılacağı müjdelenir.

Dünya geçicidir, işlenen her türlü amel vakti geldiğinde karşılık bulur. Dünyanın aldatıcı güzelliklerine kapılarak Allah'ı unutmamak gerekir. Kişi Allah ile olduğunun bilincinde olarak ilim tahsil etmelidir. Tahsil ettiği ilmiyle; ilim

yolunda yolcu olanlara, ilmi aracılığıyla elde ettiği kazancıyla da ihtiyaç sahiplerine yarar sağlar. İlim sahibi kişi hem dünya da hem de Allah katında değer sahibidir.

Allah kullarını birtakım ibadetlerle yükümlü kılmıştır. İnsanlara farz kılınan bu ibadetlerden biri de namazdır. Dünyalık olan her türlü işten sıyrılarak namaza öncelik verilmelidir. Eğer kişi bir mâni ile bu ibadetini vaktinde yerine getiremediyse muhakkak kaza etmeli ve Allah'a yalvararak affını talep etmelidir.

Ebeveynlere yönelik nasihatler ise şöyledir:

Çocuklara küçük yaşlardan itibaren belli başlı konuların öğretilmesi gerekir, ağaç yaşken eğilir sözü doğrultusunda çocukların her konuda eğitimine ailede başlanmalıdır.

Ebeveynler çocuk yetiştirme konusunda dünyevi değerleri göz ardı etmediği gibi uhrevi değerleri de göz ardı etmemelidir. Çocuk her iki konuda bilinçli yetiştirilmeli, ahlaklı bir birey olarak yetişmesine destek verilmeli ve zorluklarla başa çıkabilme yetisi kazandırılmalıdır.

Çocuklara ve gençlere yönelik nasihatler şu şekildedir:

Çocuklar anne ve babaya itaat etmeli, onların sözlerine kulak vermelidir. Zira anne ve babasının nasihatini, uyarılarını kulak ardı eden çocukların istenmeyen sonuçlarla karşılaşması kaçınılmazdır.

Çocuklar yabancılarla muhatap olma hususunda dikkatli olmalıdır. Yabancılarla muhatap olmak kötü sonuçlar doğurabilir. Doğru arkadaşlar seçmeye özen gösterilmeli huyu ve davranışı kötü olan kişilerden uzak durmaya gayret edilmelidir.

Eğitim ve öğretim maksadıyla okula giden çocuklar derslerinde verimli olmak isterse, yaramaz çocuklarla ilişki kurmayarak, defter ve kitaplarını önlerine koyup dersleriyle ilgilenmelidirler. Okulda yaramazlık yaparak ya da yaramaz çocuklara uyarak hareket ederlerse derslerinden geri kaldıkları gibi öğretmenleri tarafından da cezalandırılırlar. Ayrıca ders esnasında da ders dışı konuşmalara kulak vermemeli, yaramazlık yapmamalıdır.

Ahlaki değerler doğrultusunda gülerken ve eğlenirken dahi dikkat etmek gerekir çünkü gülmenin ve eğlenmenin de bir adabı vardır.

Çocukların, gençlerin vakitlerini boş işlerle sarf etmeyip onlara yarar getirecek konulara vakit ayırmaları istenir.

İlkokul çağlarından itibaren ilim yoluna adım atan çocukların kademe kademe edindikleri ilimle amel etmeleri, maddi ve manevi kazanımlar açısından bütünlük içinde olmaları gerekir. Bundan dolayı ilim öğrenirken yalnızca dünyada fayda sağlayacak olana kulak verilmemeli, uhrevi konularda bilgi sahibi olmaya da dikkat edilmelidir. Dünyadaki yaşamın bir imtihan oluşu, hesap günü geldiğinde insanların seçimleri doğrultusunda yargılanacağı daima akılda tutulmalıdır.

İlim sahibi olmak için emek verilmeli, çok çalışılmalıdır. Ancak edep, ilimden ve para kazanmaktan daha önce gelir. Gençler bu önemli ayrımın bilincinde olmalı, vakitlerini lüzumsuz olan işlerle sarf etmemelidir. Edep sahibi bir birey olmayı göz ardı etmeden ilim öğrenmeye ağırlık vermeli, topluma yarar sağlayacak işler yapabilmek adına kendilerini geliştirme yolunda ilerlemelidirler. Çünkü her iki dünyada da ilme ihtiyaç vardır.

Abdurrahmân-ı Câmî'nin oğlu Yusuf Ziyaeddin'e yönelik olan nasihatleri ise şöyle ifade edilmektedir:

Yaşın küçük olduğu için şimdi bu nasihati anlamayabilirsin ancak büyüdüğün zaman bu nasihatime kulak vererek amel etmelisin ki iki cihanda beğenilesin ve hoş karşılanasın.

Sana bir nasihatimde şudur ki; sakalın yüzünü peçe gibi örtmeden gezmek için çarşıya çıkıp gitme. Çünkü genç adamın örtüsü, cübbesi sakalıdır. Sakalı çıkmadan kötülük gelecek olan mahallere çıkıp gitmemelidir.

Mektepte bulunduğun zaman başını kitabından kaldırma, dersini kaybetmemek için güzelce takip et. Hoca ilimlerden ve Arapça'dan ne anlatıyorsa etrafına bakmadan güzelce dinle. Kur'ân'ı Kerim'i okumak mertebesine erişirsen ve her günün dersini Kur'ân'dan öğrenmek istersen, ilmi kazanmak hususunda fazlasıyla çalış. Mushaf-ı Şerîf sûuellerinden herhangi birini ezberlersen de sürekli oku çünkü tekrar tekrar okumak zihinden çıkmamasını sağlar.

İlim ehline yazı gerekir. Sülüs, ta'lik, rik'a gibi her çeşit güzel yazıya çalış ama tüm vaktini de yazıyla harcama ki eğitimin yazıdan ibaret kalmasın. Âlimler

zümresinden olmayıp hattatlar zümresinden olmak uygun değildir. Çünkü ilim en üstün rütbedir.

Şiir ince bir güzelliğe sahip, hoş ve güzel bir hüner olsa da onda ayıptan bir parça vardır. Şiir söylemeyi merak edersen dersine çalış ki benim gibi şiiri kendine adet etme. Şiir söylemekten vazgeçerek Allah'a ibadet etmeye yönel. Şiir söyleyeceğim diye sıkıntı çekme, sıkıntı çekeceksen de ilim kazanmak için sıkıntı çek. Çünkü şiir söylemek sebebiyle sıkıntı çekmektense ilim elde etmek için sıkıntı çekmek daha iyidir. İlmin tüm marifetlerin başı olduğunu kavradığın zaman da ilim talebinde bulun.

Allah'ın zikrini aklından hiçbir vakit çıkarma. Allah'ın yasakladığı her türlü huy ve davranıştan sakın. Allah'ı daima zikret. Çünkü tevhid kalbine şifadır.

Çocukların ve gençlerin terbiyeli, ahlak sahibi bireyler olması amacıyla oluşturulan eser, onların nezdinde topluma, anne ve babalara da hitap ederek uyarılarda bulunur.

Eserin şerhinden sonra yer verilen ikinci kısmında ise Hâfız Abdulkâdir İzmirî'nin *Çend Fâ'ide* adlı risalesi yer almaktadır. Risalede "Lügat" başlıkları altında Türkçe kelimelerin Farsça karşılıkları verilir, Farsça'nın gramer kaidelerine değinilir ve bu kaideler birkaç örnekle desteklenir. Eserin sonuna bu risalenin eklenmesindeki maksat, *Terbiye-i Nev-resîdegân*'ı okuyan çocukların, aynı zamanda bu risalede yer alan bilgilerden de faydalanarak Farsça hakkında az da olsa bilgi sahibi olmasıdır.

2. BÖLÜM: METİN

Be-nâm-ı Hudâvend-i Bahşende-i Mihribân

1

ای شب امید مرا ماه نو

دیده بختم بجمالت کرو

Müfredât

[2] harf-i nidâ “ای” in “شب” , e izâfeti beyâniyye, lâmiyye olmak da câ’izdir. “امید” in de “مرا” ya izâfeti lâmiyyedir.⁶⁴ “امید” in mîmi vezn için müşdeded okunmalıdır. Müptedâ-yı evvel ve münâdî olan⁶⁵ “ماهنو”⁶⁶ den murâd Hazret-i Câmî’nin mahdûmu “Yûsuf Ziyâeddin” dir. Fi’l-asl mısra’ “ای ماه نوشب امید مرا” takdîrindedir. Müptedâ-yı sâni bulunan⁶⁷ “دیده” nin tâli’ ü devlet ma’nâsına olan haberi olup cümlesi müptedâ-yı evvelin haberidir.⁶⁸ “کرو” kâf-ı Fârisî’nin kesriyle rehn demek ise de burada açılmış demeden kinâyedir. Bir de “کرو” dan merhûn ve maksûr ma’nâsı “جمال” den de zikr-i cüz’ irâde-i küll tarîkiyle vücûd ma’nâsı irâde olunarak tâli’ ü devletimin çeşmi senin vücûduna merhûn ve maksûrdur, denilse de mümkündür.

Me’âl

[3] Ey benim ümmîdim gecesinin mâh-ı nevi bulunan oğlum: “Tâli’ ü devletimin çeşmi senin cemâlin sebebine açılmıştır.” Cenâb-ı Câmî kuddise sırrihû hazretleri, gözünün nûru ve baht u devletinin sermâyesi bulunan oğlu “Yûsuf Ziyâeddin” e hitâben dünyâ ve âhiretin selâmetini mûcib olacak birtakım nasîhat-âmîz beytlerle nasîhat buyururlar. “Hitâbın husûsu hükmün ‘umûmuna münâfi değildir.”

⁶⁴ Eserin birinci baskısının müfredât kısmında yer alan bilgiler, “شب” in “امید” e izâfet-i beyâniye “امید” in de “مرا” ya izâfet-i lâmiyyedir, şeklinde verilmektedir.

⁶⁵ Bu kısım birinci baskıda yer almamaktadır.

⁶⁶ mürekkeb olarak yeni ay dendiği gibi isti’âre tarîkiyle civânânın kaşına da denilir. Bir de İrân’da; bir kimse diğer bir kimseden ihsân gördüğü vakt: “ماه نوبروی اودیدم” lafzıyla darb-ı mesel ederler. “امید” , “زه” tahfif ve teşdîd ile lügattir. “تله” , “پشه” , “تله” gibiler de bu kabildendir. İmdi ‘Acem’ de teşdîd yoktur. Ancak zarûret-i vezn için gelir sözü pek be-câ değildir. Zîrâ mu’teberât-ı lûgat-ı Fârisiyye’den *Şerefnâme* ve *Ferheng-i Cihângîrî* etrafında, “زه” mu’arref “بتخفيف نیز نامند” deyip zarûret-i vezne dâ’ir bir kayd yoktur. “امید” e dahi *Ferheng-i Şu’urî* ve daha ba’zı lûgat-ı mu’teberede tahfif ve teşdîd ile deyip zarûret lakırdısı yoktur.

⁶⁷ Bu kısım birinci baskıda yer almamaktadır.

⁶⁸ Bu bilgi birinci baskıda verilmemiştir.

kâ'idesince biz dahi gözümüzün nûru, ciğerimizin pâresi bulunan çocuklarımızın dünyâ ve âhirette selâmet bulunmaları için bu beyân olunacak nasîhatle 'amel ettirmeye çalışmalıyız. Zîrâ büyüklerimiz; "Zîr-i idârende bulunanlara nâfi' olmak istersen onları te'dîbe çalış." buyurmuşlardır. Bir fâsık adamın oğlu terbiyeli ve 'âlim olursa pederinin 'uyûb u nekâ'isini örter. Bi'l-'aks câhil ve edebsiz bulunduğu hâlde pederinin şerâfet ü fazîletini bile mahv eyler. Evlâdı öyle terbiyesiz bırakmak ba'de'l-vefât hayr u hasenât yerine inkisârcı hazırlamak demek [4]olduğundan buralarını güzelce düşünmek lâzımdır. İnsânı dâ'ire-i edeb ve itâ'atte cem' eden ve menâfi' ü hayr u şerrini bildiren şey ancak terbiyeye mukârin ahlâk-ı hasenedir. Evlâdının ve ebnâ-yı cinsinin hüsn-i terbiyesini ârzû edip onları helâka sebep olan şeylerden esirgemek âsâr-ı şefkattendir. Evlâdının istikbâlini aslâ hâtırına getirmeyip yalnız huzûr-ı hâzırasını iltizâm eden ya'nî çocuğum zahmet çekmesin diye okuyup yazmaya mâni' olan ve terbiyesinde ihmâl eden vâlid ü vâlideleri ise çocuklarının bi'l-âhire câhil ü terbiyesiz kalmasına sebep-i müstakil olacaklarında şübhe yoktur. Onların bu hâllerine şefkat denmez belki zulm denir. Evlâdını sevmek, muktedir oldukları derece de dünyevî ve uhrevî fâ'ideli şeyleri anlatmak ve okutup yazdırmaya çalışmaktır. Yoksa yalnız hayatta kalmasını isteyip kendi hevâ vü hevesine bırakmak sevmek değil; âdetâ hıyânettir. Çocuk dînsiz ü câhil ü bed-ahlâk u mürtekib-i me'âsi olursa onun yaşamasından ne çıkar? Ana ve babasına sövmek ve sövdürmek değil mi? (عد مشن بی وجود)

2

ز پس سی روز بر آید هلال

روی نمود ی پس از شست سال

Müfredât

"ازپسی سی روز" otuz günden sonra demek. "بر آید" Burada hilâl karînesiyle doğar, demektir. "هلال" yeni ay, "پس از شست سال" da altmış seneden sonra demektir. "پس" burada me'ânî-i 'adîdesinden "بعد" gibi zurûf-ı zamâniyyeden [5]olup mâ-ba'dına muzâf olmuştur. "روی نمود ی" burada doğdun demektir.⁶⁹

⁶⁹ Bu bilgi birinci baskıda yer almamaktadır.

Me'âl

Yeni ay otuz günden sonra doğar. Ammâ sen bir mâh-ı nevsin ki [7]altmış yıldan sonra doğdun. Bu beyt; Hazret-i Câmî altmış yaşında iken oğlu “Yûsuf Ziyâeddin”in dünyâyâ geldiğini beyân eder.

3

سالتو چارست بوقت شمار

چارتو چل بادچلت بازچار

Müfredât

“سالتو”senin yaşı, “چارست”dörttür. “بوقت شمار” hesâb vaktinde “چارتو” senin dört yaşın “چار باد” kırk olsun, “چلت” kırk yaşın da “باز” tekrar “چار” dört olsun “چار باد” takdîrindedir. “چار” “چار”dan cîm-i Fârisî’nin kesriyle kırk ma’nâsına olan “چل” de “چهل”den tahfîflerdir.

Fâ’ide

“باد” burada olsun ma’nâsına emr-i gâ’ibdir. Fârisî’de emr-i gâ’ibin mahsûs bir sîgası bulunmayıp muzâri’ sîgasıyla edâ olunur. Bu sûrette muzâri’le emr-i gâ’ibin farkı karîne ile anlaşılır. Ba’zı kere muzâri’ dâlından evvel bir elif ziyâdesiyle emr-i gâ’ib kılarlar. “دهاد” gibi işte bu kıyâs üzre “بود”un emr-i gâ’ibinde “بود” derler. Kesret-i isti’mâl hasebiyle vâvı hazf ve muhâfaza-i elif için bânın zâmmesini fetheye tebdîl eder. “باد” derler. [6]Gâhi “باد” “بود” ma’nâsına da isti’mâl edilir. “هرچه باد آباد” gibi. *Ferheng-i Şu’ûri*, olsun ma’nâsına olan “باد” lafzını edât-ı temennî ve tercih olan “بادا” lafzından murahhamdır, diye bize haber veriyor. Mâ-ba’d “مبادا” edat-ı tahzîr dahi olur. “مباد کس چون من خسته مبتلای فراق” “Sakın kimse benim gibi belâ-yı müfârakata çatmasın.”⁷⁰

Me'âl

[7]Şimdi dört yaşındasın dört yaşın kırk olsun kırk yaşın da yine dört kırk olsun. Ya’nî kesb-i kemâl için yüz altmış yaşına girmeni Cenâb-ı Hak’tan isterim. Bu beytte bize hisse; ancak tahsîl-i kemâl için Cenâb-ı Hak’tan uzun ‘ömr istemek şer’î bulunduğunu bilmektir. Diğer pend-nâmesinde;

⁷⁰ Birinci baskıda yalnızca müfredât ve me’âl başlıkları yer alır.

سالتو پنج‌درین دیر سپنج

از دو پنجاه فزون باد این پنج

buyurdular. “درین دیر سپنج”den murâd bu ‘âriyet-serâ dünyâdır.

4

هر چل تونک چله کز علم و حال

سیر کنی در درجات کمال

Müfredât

“چل”in “تو”ya izâfeti lâmiyyedir. Senin kırk yaşın demek. Cîm-i Farisî’nin kesriyle “چله”dir ve yaşların erba‘înidir. “کز”deki ezden muhaffefdir. “درجات”ın “کمال”e izâfeti beyâniyyedir.

Me’âl

[8]Her kırk yaşın bir erba‘în olsun ki ‘ilm ü hâlden kemâl derecelerinde [7]seyr eylesin. Murâd; o erba‘în sebebiyle ‘ilm ü hâlde kâmil ü muntehî olasın demektir.

5

نام تو شد یوسف مصر وفا

باد لقب دولت و دین راضیا

Müfredât

“یوسف”un “مصر”a izâfeti lâmiyyedir. “مصر”ın da “وفا”ya izâfeti müşebbehün-bihin müşebbehe izâfeti kabîlinden olarak beyâniyyedir. “وفا” sözünde durup va‘dinden dönmek ta‘ahhüd ettiği bir işi tamamen icrâ etmek ve muhabbeti bâkî ederek dâ‘imâ onun muktezâsı üzere ‘âmil olmaktır. “یوسف”a nisbet “مصر”ın vukû‘u pek latîfdir. “باد” burada olsun ma‘nâsına emr-i gâ’ibdir. “لقب”da lakabet takdîrindedir.

Fâ’ide

“را” birkaç türlü edat olursa da meşhûr olmayan üç hâlini buracıkta beyân ediverelim. Birincisi “فی” ma‘nâsına gelir. Firdevsî-i Tusi’nin tevhîd hakkında söylemiş bulunduğu şu;

جهانرا بلندی و پستی تویی

ندانم چه بی هرچه هستی تویی

beytinde bulunan “جهانرا”daki “را” “فی” ma‘nâsınadır.⁷¹

Me‘âli

“Dünyâda a‘lâ ve ednânın hâlîki sensin bilmem nesin fakat her ne var ise de sensin ya‘nî; ilâhî-i sahîfe-i hestîde isbât-ı vücûd eden eşyâ hep sendendir; hep seninledir. Senden gayrı hîçbir şeyde vücûd-ı hakîkî yoktur. Belki her şeyin vücûdu senin pertev-i nûrundur. [8]Meşhûd u nâ-meşhûd kâffe-i mevcûdât senin âsâr-ı kudretin senin envâr-ı ‘azametindir. Ve mecmû‘a-i kâ’inât, senin bedâyi‘ ü garâ‘ib hikmetin senin şa‘şa‘-i cemâl-i hazretinden ‘ibârettir.” demek. İkincisi mef‘ûlün bih edâtı olduğu gibi mef‘ûlün ileyh edâtı dahi olur. Mef‘ûlün bih olduğuna misâl “Ahmedî Câgir” denilecek mahalde “احمد رابخوان” derler. Mef‘ûlün ileyh olduğuna misâl “Ahmed’e söyle” denilecek yerde “احمد را بگو” derler. Her ikisine birden misâl Hazret-i Câmî’nin şu;

باد را خاک سیه ریز بفرق

خاکرا کن زخم طوفان غرق

(3) beytinde bulunan “را”lar gibi üçüncüsü zâ‘id olup ancak tahsîn-i lafz için getirilir.

راستی را بچشم من نه وگوست

mısrâ‘ında yalnız “راستی” ile ma‘nâ tamâm olur. (3) “Hevâya kara toprak dök, baştan toprağı tûfân cinsinden gark eyle.”

Me‘âl

Senin ismin vefâ Mısırî’nin Yûsuf’u olduğu gibi lakabın da devlet ü dînin ziyâsı olsun. Cenâb-ı Câmî; kâfiye üzerine te‘lif buyurdıkları şerhinde mahdûmunun ismini “el-veledü’l-‘azîz Ziyâeddin Yûsuf” diyerek zikrettiği gibi bu pend-nâmesinde dahi zikrettiler. Onun kitâb-ı mezkûr üzere bulunan şerhinden talebeler birçok zamândan beri okuyarak istifâde etmekte buldukları gibi bu pend-nâmesinden dahi büyük küçük istifâde edeceklerinde şübhe yoktur. Zîrâ her bir beyti cevher-i hakâyık ile meşhûn ve her bir mısrâ‘ı bir hikmet-i ‘ibret-nümûndür.

⁷¹ Birinci baskıda yalnızca müfredât ve me‘âl bilgisi yer almaktadır. Fâ‘ide ve Me‘âl bilgisine yer verilmemiştir.

‘Akli başında bulunan kâmil çocuklar; hâce efendinin [9]takrîrine dikkat ederek güzelce dinlerlerse herhâlde istifâde edecekleri zâhirdir.

6

میکنم از خامه حکمت نگار

بهر تو این نامه حکمت نگار

Müfredât

“حکمت” burada bâ-i musâhabet ma‘nâsıdır. “خامه حکمت نگار” terkîb-i tavsîfi “حکمت”nin “حکمت نگار”nin “نامه”nin vâsıf-ı terkîbîdir. Hikmet yazan kalem ile demektir. “حکمت نگار”nin izâfeti mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlinden olarak beyâniyyedir. Bu ikinci “نگار” nakş ma‘nâsına olarak yazıyorum demek olup “نگار میکنم” takdîrindedir.

Tenbîh

Eğer zarûret-i vezn için vâsıf-ı terkîbînin beyti fasl olursa ma‘nâca bir zarar yoktur. “Hazret-i Câmî”nin *Subhatü'l-Ebrâr* nâm kitâbında: “San‘at îhâmdan vehm cem‘iyyetine fitne bırakıcı olan çeşm-i sühana gözlük yapar.” demek olan şu:

چشم از ایهام کند چشمک زن

فتنه درانجمن وهم فکن

beytinin takdîri “حکیم سخن در زبان آفرین” de bu kabîlendendir ki “سخن آفرین در زبان” demedir.

Me‘âl

Oğlum senin için hikmet yazan kalem ile bu nasîhat kitâbını yazıyorum.

7

گرچه کنون نیست ترا فهم پند

چون بحد فهم رسی کار پند

Müfredât

[10] “گرچه” ‘Arabî’de “ان” vaslîyye gibi edât-ı şart vaslıdır. “کنون” kâf-ı ‘Arabî’nin zammıyla şimdi ma‘nâsına olan “اکنون”dan muhaffettir. “نیست” de “هست”in menfisidir, yoktur demek. “فهم”in “پند”e izâfeti masdarın mef‘ûlüne izâfeti kabîlindedir. “چون” burada edât-ı ibtîdâ‘îyye ve zarftır. “حد”in “فهم”e izâfeti

beyâniyyedir. “حد”in burada dâli vezn için muhaffef okunmalıdır. “ چون بحد فهو ”
büyüdüğün vakt demektir. “کار پند” de ‘amel eyle demek.

Fâ’ide

Kef vezninde “حد” iki ma’nâya lügattir. Biri gâyet ü nihâyet diğeri men’ ü zecr ma’nâsınadır. Şer’ide “عَفْوٌ بِهِ مُفَدَّرَةٌ بِحَبِّبٍ إِقَامَتُهَا عَلَى أَلَا مَامَ” mefhûmuna “حد” itlâkı olduğu gibi ‘ulûm-ı ‘Arabî’de dahi mutlak ta’rife “حد” itlâkı ve ‘ilm-i mantıkta zâtıyyât ile olan ta’rife “حد” itlâkı ve bâb-ı kıyâsta suğrâ vü kübrânın cüz’ülerine “حد اوسط حد اصغر، حداکبر” itlâkı vardır”. Bir de ‘Arabî’de müşeddeddir. Türkî ile Fârisî’de müsta’mel olunca tahfîfi câ’izdir.

Me’âl

[13]Şimdi her ne kadar sabî bulunduğün cihetle senin nasîhati anlamaya iktidârın yok ise de büyüdüğün vakt ‘amel eyle ya’nî iyiyi kötü olan şeyden fark ettiğün bir zamânda bu nasîhatimle ‘amel et. Ta ki iki cihânda makbûl olasın.

8

تانشود برقع تو موی روی

پامنه از خانه ببازارو کوی

Müfredât

[11] “تا” burada edât-ı tevkîttir. Yaşmak, peçe yüz örtüsü ma’nâsına olan “برقع”in موی روی “موی روی”da fâ’ilidir. “تو”ya izâfeti lâmiyye olup “نشود”in mef’ûlüdür. “موی روی”da fâ’ilidir. “تو” takdîrindedir. “موی” dan murâd sakaldır. “پامن” gitme, çıkma demeden kinâyedir. “کوی” kâf-ı ‘Arabî’nin zammıyla cûy vezninde burada oba sahrâ ma’nâsınadır. Bir de işlek büyük yol ve mahalle ma’nâsına da gelir. Yâsız bulunduğu hâlde dahi câdde-i ‘azîme ma’nâsınadır. Dar yola ve sokağa uzağa edât-ı tasgîr ile “کوچه” denir. İstifhâm olarak “چه شد” “کجارت” ma’nâsına isti’mâl edilir. Meselâ; Ahmed ne oldu? Nereye gitti? Denilecek mahalde “احمد گو” denir.

Me’âl

Sana birinci nasîhatim budur ki sakalın yüzünü peçe gibi örtmeyince evden gezmek için çârşûya, sahrâya çıkıp gitme, zîrâ genç adam kız gibidir. Kız örtüsüz, cübbesiz evden çıkamadığı gibi genç bulunan adam dahi örtü, cübbe mesâbesinde

bulunan sakalı çıkmaksızın öyle fenâlığı mûcib olacak mahallere evden çıkıp gitmemelidir.

9

سلسله بند قدم خویش باش

حبس نشین حرم خویش باش

Müfredât

[12] Zincîr bağlayıcı ma'nâsına olan "سلسله بند" vasf-ı terkîbî olarak "قدم"e izâfeti ism-i fâ'ilin mef'ûlüne izâfeti kabîlindedir. "قدم"ın de "خویش"e izâfeti lâmiyyedir. Burada kendi ayağını zincîrle demektir. "حبس نشین" de vasf-ı terkîbî olarak hâne ma'nâsına olan "حرم"e izâfeti mesâri' el-mısr gibi zarfıyyedir. "حرم"ın de "خویش"e izâfeti lâmiyyedir. Burada kendi evinde mahbûslar gibi otur demeden kinâyedir.

Me'âl

Kendi ayağını zincîrle de kendi evinde mahbûslar gibi otur. Zîrâ selâmet 'uzlettedir. Onun için büyüklerimiz, "Bir münâsebetsizle hem-nişîn olmaktan yalnız oturmak çok iyidir." buyurmuşlar. Nitekim bu me'âlde, senedü'l-muhakkikîn şeyhi Muhammed Bahaeddin Amîlî Hazretleri *Nân u Helvâ* nâm kitâbında; "Eğer dünyâ ve dînin 'izzet ü sa'âdetini husûle getirmek istersen, halk 'âleminden 'uzleti ihtiyâr eyle; hazîne-i ebediyyeyi bulmak istersen, 'uzlet kûşesini kendine makâm eyle. Bilmez misin? Kadr Gecesi hep gecelerden 'uzlet edip saklandığı için ibtidâsından nihâyetine kadar nûr oldu, İsm-i A'zam du'âsını da [17]kimse bilmediği için her esmâ' üzerine onun tefavvuku oldu. Sen dahi cihân halkıyla görüşmekten vazgeçerek evinde dersine, yazına, 'ibâdetine meşgûl olduğun hâlde vaktini geçirirsen şeref ü i'tibârda Leyle-i Kadr gibisin; 'âlem halkı üzerine tefavvuk etmede dahi İsm-i A'zam mesâbesindesin." demek olan şu;

[13] گرتو خواهی عزت دنیا و دین

عزلتی از مردم عالم گزین

گنج خواهی کنج عزلت کن مقام

واستتر و استخف عن کل الانام

چون شب قدر از همه مستور شد

لا جرم از پای تاسر نور شد

اسم اعظم چونکه کس نشنا سد ش

سروری بر کل اسما باشد ش

تاتو نیز از خلق پنهان میشوی

لیلة القدری واسم اعظمی

mesnevîleriyle beyân buyurmuşlardır. “عزت” ‘âlkadr ve muhterem olmak demektir. Bu da; nefsi sâ’ika-i mücâhedat ile kibr ü ‘ucbdan kurtarmakla husûle gelir. Bir gün bir kimse ‘Cenâb-ı Hasan-bin ‘Alî radiyallâhu ‘anhümâya; “Zât-ı ‘âlniz nefsinizde ne ‘azîm ü şerîf zâtsınız.” deyince, müşârün ileyh; “Hayır ben ‘azîm değilim lâkin bihamdü lillâh ‘azîzim.” buyurdular. ‘İzzet-i nefis sâhibi bulunan kimse hîçbir zamân metânet-i kalb ü vakârdan ayrılmaz. “عزلت” de inzivâ’, halk ile ihtilâttan çekilip bir kûşede oturmak demektir. Ba‘z-zevât kûşe-i inzivâ’da ‘ibâdât ü tâ‘atle iştigâli ve ba‘zılar ihtilâtle beraber icrâ’-ı ‘ubûdiyyet ve bu yüzden dahi ‘ibâd-ı Allâh’a hizmeti tercîh ve iki taraf haklı bulduklarını iddi‘â ve isbât için delîller ibrâz eylediler. İn-şâa’llâh Hazret-i Câmî’nin *Tuhfetü’l-Ahrâr* nâm kitâbında ‘uzlet bahsinde beyân edileceğini va‘d ederiz.

10

هیچگه از صحبت هم خانگان

رخت مکش بر دربیگانگان

Müfredât

“هیچگه” hîçbir vakt demek “صحبت”in “هم خانگان”a izâfeti lâmiyyedir. Burada hem-hânegândan murâd; ana ve baba ve akrabâ demektir. “صحبت” de ma’nâyı lâzımıyyesi i’tibâriyle ananın ve babanın yanından demektir. [14]“رخت مکش” gitme demek. Kapı ma’nâsına olan “در”in de “بیگان نگان”a izâfeti lâmiyyedir. Yabancıların evine demektir.

Me’âl

Hîçbir vakt ananın ve babanın yanından ayrılıp yabancıların evine gitme. Zîrâ me’mûl etmediğin şeyler zuhûra gelir. Her husûsda ananın, babanın sözünden dışarı çıkmamalıdır. Onlara ri‘âyette kusûr etmemek herhâlde üzerimize lâzımdır. Onun için büyüklerimiz “Babana ri‘âyet et ki oğlun da sana ri‘âyette bulunsun.” buyurdular. Çünkü anaya ve babaya itâ‘at ve ihsân efdal-i a‘mâl-i sâlihadandır.

Cenâb-ı Hakk'ın “وَإخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَتِ وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا” nazm-ı celîli ise bu da‘vâmıza bir şâhid-i ‘âdildir. Bir de her sözü bir nûr-ı hakikat ve her sühan-ı belagât-engîzi bir kitâb-ı mu‘ciz nisâb-ı hikmet olan Cenâb-ı Risâlet-penâh efendimiz dahi “Peder ve mâdere ihsân ve itâ‘at etmek ‘ömrü ziyâde eder.” buyurmuşlardır.

Oğlum; peder ve mâdere itâ‘at farz olduğu gibi Padişâh-ı ‘Âlem-penâh efendimize dahi ez-her cihet itâ‘at ve hayr ile, du‘â etmek üzerimize farz-ı âyndir. Onun fermân-ı ‘âlîsine ser muhâlefet câ‘iz değildir.⁷²

11

طلعت بیگانه نه میمون بود

خاصه که سالش زتوافزون بود

Müfredât

Rahmet vezninde görünmek ma‘nâsına olan “طلعت”in “بیگانه”ye izâfeti masdarın mef‘ûlüne izâfeti kabîlindedir. Yüz ma‘nâsına geldiği [15]i‘tibârla lâmiyye olmak da muhtemeldir. Evvele göre ma‘nâ yabancıya görünmek ikinciye göre ma‘nâ yabancıya görünmek demektir. “نه میمون بود”un takdîri “میمون نبود”dur. Zîrâ harf-i nefy fi‘lden munfasıl olarak yazılmaz. Meğerki zarûret ola bu sûrette hâ-i resmiyye ile yazılır. Burada olduğu gibi, ammâ isimlerde hem muttasıl hem munfasıl yazılabilir. Nitekim;

زمین پرنگارو میوا مشکبار

نه کرمانه سرها همیشه بهار

beytinde harf-i nefy munfasıl olarak yazılmıştır. “خاصه” bâ-husûs demek “سالش” o yabancının yaşı demektir.

İhtâr

“بود” ile “شد” gibi ef‘âl-i nâkısadandırlar. Beynlerinde fark “بود” gibi “کان” gibi haberinin ismine sübûtunu ifâde eder. “شد” de “صار” gibi haberinin ismine sonradan intikâlini ifâde eder.⁷³

⁷² Birinci baskıda yer almamaktadır.

⁷³ Birinci baskıda yer almamaktadır.

Me'âl

Zîrâ yabancılara konuşmak şöyle dursun; yabancıya görünmek bile iyi değildir. Bâ-husûs ki onun yaşı senden ziyâde ola kendi hakkında bir sû-i niyette bulunması tabî'îdir. Bunun için ziyâdesiyle sakınmak lâzımdır. Zîrâ büyüklerimiz; “Ehl-i şerr ile görüşmek domuza binmek gibi hatar-nâktır” buyurdular.

12 -13

وربد بستان سرو کارت نهند

لوح الف بي بكنارت نهند

پهلوی هر سفله مشو جانشین

از همه یکتا شو و تنها نشین

Müfredât

“دبستان” edât-ı şart olup cezâsı ikinci beyttir. [16]Şebistân vezninde “دبستان” mektebdir. “سروکار”dan murâd; okuyup yazmaktır. “لوح”in “الف با”ya izâfeti beyâniyyedir. Murâd; elifbâ cüz’üdür. Meh-rû vezninde yan ma’nâsına olan “پهلوی”nin “هر سفله”ye izâfeti lâmiyyedir. “سفله” sînin kesri ve zammıyla alçak ma’nâsnadır. Lâkin Fârisî’de sînin kesriyle müsta’meldir. “تنها” yalnız “نشین” otur ma’nâsına emirdir. Her ne kadar basît emr-i hâzırken “ب”siz isti’mâli câ’iz değilse de zarûret olduğu vakt câ’izdir.

Me'âl

Eğer seni okuyup yazmak için mektebe verirlerse, ta’allüm için elifbâ cüz’ünü önüne korlarsa mektebde -her alçak, yaramaz çocuğun yanında oturma hep-çocuklardan ayrı ol da yalnız otur; tâ kim güzelce dersini belleyesin, yazını yazasın. Zîrâ yaramaz çocukların yanında buldukça her ikisinin tahsîlinden mahrûm kalarak hâce efendinin tekdîrine müstehak olursun. Cenâb-ı ‘Alî radiyallâhu ‘anh efendimiz: “Ehl-i şerre mukârenet mazarrata sebebdir.” demek olan; “قُرْبُ الْأَشْرَارِ مَضْرَرَةٌ” buyurmuşlardır.

14

گرچه بخود نیست کج اندام الف

بین که چسان کج شود ازلام الف

Müfredât

“گرچه الف بخود” nasıl edât olduğu mürûr etti bir daha zikre hâcet yoktur. “كج اندام” takdîrindedir. Burada kendi başına [17]yalnız bulunduğu hâlde demektir. “كج اندام” sıfatı mevsûf üzerine takdîm kabîlinden olarak vasf-ı terkîbîdir. Eğri boylu demek “چسان” da edât-ı istifhâmdır. “از لام الف” elif lâmdan demektir.

Me'âl

Her ne kadar elif yazılışta yalnız bulunduğu hâlde eğri boylu değilse de bak ki lâma ittisâl sebebiyle nasıl eğri oluyor. Hulâsa-i me'âl; elif doğru harf iken eğri harfe mukârenet sebebiyle eğri olduğu gibi sen dahi dersinde durakta elif gibi doğru bulunduğun hâlde birtakım fenâ kimselere mukârenet ve onlarla musâhabet eylersen eğri olacağında şübhe yoktur. Zîrâ eğrinin gölgesi de eğridir. Doğruluğu iltizâm etmeyen eğrilikten hiçbir vakt belini doğrultamaz. Böyle olunca eğri gidişli kimselerle görüşmekte ictinâb eyle ki yarın kıyâmette “يَا لَيْتَن لَمْ آتَخَذْ فُلَانًا” 74 i kîne olmasın. -gerde-ne ve melâmeti sî-zede-mazmûnuyla nedâmet” 74

Çünkü alçak kimselerle ülfet ü ünsiyyet etmek ve onlara sır açmak dahi kânûn-ı ahlâkta memnû'dur. Bu kâ'ideye ri'âyet etmeyen zahmet çeker onun için;

يار بد بدتر بود از مار بد

بحق ذات پاك الله الصمد

يار بد آرد ترا سوى جحيم

يار نيكوگير تا يابى نعيم

denildi. İnsân onlardan yılan görmüş gibi kaçmalıdır. Çünkü tabî'at sârîka ve kelâm mü'essiredir. Bil ki sözünden ve harekâtından bir fenâ hûy kapılır yâhûd bir zulm ve cefâya dûçâr olunur. Bu sebebden; [18]

Yüz verme girer çeşm-i cihânına nâdân

Yok şübhe mekes tıynetin efkârı ezâdır

denildi. Zîrâ bu dünyâda kisve-i sadâkate bürünmüş reh-zenler ve dost sûretinde düşmânlar eksik olmadığından o makûle-i mâr-sîret ve şeytân-tıynet kimselerden mümkün olduğu derecede kaçınmalıdır. Zîrâ öyle adamlar değil dünyâ, insânın

⁷⁴ Eyvah! Diyecek “Keşke falancayı dost edinmeseydim.” Furkân Suresi/28

dîn ü îmânını bile yağma eder. Îrâd olunan iki beytin lisân-ı ‘Arab üzre ma‘nâ ve tasrîfi şu yoldadır:

أَنَّ الْمُقَارَنَ السُّوَّ أَسْوَأَ مِنَ الْحَيِّهِ السُّوِّ وَ أَكْثَرَ مِنْهَا ضَرَرًا لِأَنَّ : ya‘nî “يار بد بدتر بود از مار بد”
ضَرَرًا أَحْيَيْهِ لَيْسَ إِلَّا فِي الدُّنْيَا بِأَلْوَجُودِ وَأَمَّا وَ حَا مَهُ سُوُّ الْقَرِينِ يَكُونُ فِي الدَّارَيْنِ نَعُودُ بِاللَّهِ مِنْ قَرْنِ السُّوِّ

أَلْبَا لِقَسَمِ أَيِّ بِحَقِّ دَاتِهِ تَعَالَى وَتَقَدَّسَ ”بحق زات پاک الله الصمد“

ای المقارن السوه یا تی بک الی جانب الحجیم فذلک اجترز عن سوء القرآن ”یار بد آرد ترا سوی حجیم“
فإنها و سى في الدارين الی الخسران

أَيَّ أَتَّخَذِ الْمُصَاخِبِ الصَّالِحِ تَجِدُ بِسَبَبِهِ جَنَاتِ النِّعَمِ ”يار نیکوگیر تا یابی نعیم“

Ba‘zılar bu iki beyti;

ای برادر میکریز از یار بد

یار بد بدتر بود از مار بد

مار بد تنها بر جان زند

یار بد بر جان و هم ایمان زند

diyerek tanzîr etmişlerdir.

15

لوح خودآندم که نهی برکنار

چون الف انگشت ازان برمدار

Müfredât

[19] ”نهی برکنار“ o vakt ki ”آندم“ cüz’ünü ”لوح خود“ [19] kendi kitâbını, ”چون الف“ elif gibi ”انگشت“ parmağı ”ازان برمدار“ o kitâbdan kaldırma ya‘nî dersini gâ’ib etmemek için parmağın ile gü. ”انگشت“ kâf-ı Fârisî’nin zammıyladır.

Fâ’ide

Emr-i hâzır yapmanın tarîkı fi’l-i muzârî‘den dâlı hazf edip mâ-kablini sâkin eylemekle emr-i hâzır sîgası husûle gelir. ”کن“ gibi ekseriyâda emrin evveline mîm-i meftûha gelince nehy-i hâzır sîgası vücûda gelir. ”مخوان“ gibi ba‘zen de mîm yerine nûn gelir.

منزلت دورست وبارت بس کران

کوششی کن پس نمان ازدیکران

beytinin mısırâ‘-ı sâniinde vâki‘ olan “نمان” gelmesi nehy-i hâzır olduğu gibi Şeyh Sa‘dî’nin olan şu;

نگه کرد شوریده از خواب و گفت

مرا فتنه خوانی و گوی نخفت

beytinde vâki‘ olan “نخفت” gelmesi de nehy-i hâzırdir. Burada emrin evveline yâhûd âherine kâf-ı Fârisî’yle “گو” lafzı ziyâde olursa emr-i gâ’ib ma’nâsı husûle gelir. Emrin evvelinde bulunduğu misâl “پادشاه کو خون بریز و شحفه کو کردن بزن” mısırâ‘ında bulunan “کو خون بریز” ile “کو کردن بزن” emr-i gâ’ib ma’nâlarıdır. Bir de fi‘l-i muzârî’in evveline kâf-ı Fârisî’yle “گو” lafzı yâhûd “باید که” lafızları gelirse emr-i gâ’ib ma’nâsı [20]hâsıl olur. “باید که بکند” gibi ve eğer bu elfâz nehy-i hâzırın evveline yâhûd fi‘l-i muzârî-i menfînin evveline ziyâde kılınırsa nehy-i gâ’ib ma’nâsı verilir. Eğer bu elfâz ile medhûlleri beyni zarûret-i vezn için fasl olursa ifâde ettikleri ma’nâyâ bir zarar gelmez.

خاتون خوب سیرت و پاکیزه روی

نقش و نگار و خاتم پیروزه کومباش

beytinde bî-fâsıla vâki‘ olan “کومباش” olmasının ma’nâsına nehy-i gâ’ibdir. Fâsıla ile vâki‘ olan şu;

خوا هیکه چو آینه صفایی یایی

باید که کسی از تو مکرر نشود

beytinin takdîri “باید که نشود” dir. Yalnız “باید” gelmesi fi‘l-i inşâ’iyyenin evveline gelirse fi‘l-i vücûbî sîgası husûle gelir. Gitmeliyim ma’nâsına olan “باید بروم” gibi.

Me’âl

Kendi kitâbını önüne koyduğun vakt elif gibi parmağını ondan kaldırma, dersini gâ’ib etmemek için güt.

16

دال وش از شرم فکن سر به پیش

صاد صفت دوز بر آن چشم خویش

Müfredât

”صاد صفت“ ”فكن سر به پیش“ utanmaktan ”از شرم“ dâl gibi ”دال وش“ sâd gibi ”چشم خویش“ gözünü sıfat-ı edevât-ı teşbîhiyyedendir. ”صاد“ da gözün müşebbehün-bihidir.

Me'âl

Utanmaktan dâl gibi başını önüne eğ; o cüzde yazılmış sâd gibi gözünü onun üzerine dik. Murâd; iki tarafa bakmayıp gözünü dersinden ayırmayasın, demektir. Cenâb-ı Câmî [21]mahdûmuna hayâyı iltizâm eylemek için dahi tavsiye buyuruyorlar. Çünkü Hâce-i Kâ'inât 'Aleyhi Efdali't-tahiyyât efendimiz ”Hayâ şu'be-i îmândandır.” demek olan ”أَلْحِيَاءُ مِنَ الْإِيمَانِ“ buyurdular. ”Utanmadığın hâlde istediğini yap.” me'âlinde olarak إِذَا لَمْ تَسْتَجِبْ فَأَوْ صَنَعْ مَا مَاثَيْتَ hadîs-i nebevîsi dahi vârid olmuştur ki iş bu hadîs-i hikmet-âmiz dünyâ ve mâfihâyâ değer bir kelâm-ı mu'ciz-nizâmıdır. Cenâb-ı 'Alî kerremallâhu veche ve radiyallâhu 'anh hazretleri ”Bir kimse hayâ libâsını giyinse ya'nî hayâyı kendine şî'âr edinse halk o kimsenin 'aybını göremez.” buyurdular. Çünkü hayâ insânın siperidir. Bir de hayâ dedikleri şey eskimek bilmez bir libâs-ı fâhir mesâbesindedir. Onu giyenler kendi zâhir ü bâtın 'aybılarını setr ile beraber herkes tarafından mazhar-ı ihtirâm olurlar. Hayâ libâsından mücerred bulunan âdemler ise ne kadar hâ'iz-i haysiyyet ü i'tibâr olurlarsa olsunlar kendilerinden aşağı kimselerden bile hakâret görürler.

17

خنده زنان کاه بآن که باین

رسته دندان منما همچو سین

Müfredât

”که باین“ ”کاه بآن“ gâh o çocuk ile ”خنده زنان“ gâh bu çocuk ile demektir. Deste vezninde bulunan ”رسته“ halâs bulmak, sıra, saf, inci dizisi, tabur, kâ'ide, kânûn, revîş, üslûb, [22]ehl-i hakîkat 'inde 'alâyık-ı dünyevîden zâhir ü bâtını pâk bulunan ma'nâlarında müsta'meldir. Nitekim izâfet-i beyâniyye olarak ”رسته مردم رسته دندان“ derler. Burada olduğu gibi.

Me'âl

Gülerek gâh o çocuk ile gâh bu çocuk ile inci dizisi gibi dizilmiş bulunan dişlerinin dizisini sîn dişî gibi gösterme, zîrâ tebessümden başka çok gülmek

edebtsizliktir. Onun için Cenâb-ı Hak ⁷⁵ فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَ لْيَبْكُوا كَثِيرًا âyet-i celîlesiyle tenbîh buyurmuşlardır. Bâ-husûs mekteb gülüp oynamak yeri değildir. Mektebe ancak derse çalışmak, yazı yazmak için gelinir.

18

دل مکن از فکر پریشان دونیم

تنک دهان باش ز گفتن چو میم

Müfredât

“دل مکن دونیم” hasbe’l-lügat gönlü iki parça etme demek ise de burada hasbe’l-’örf gönlü mükedder, gamlı eyleme demektir. Zîrâ اجْتَمَعَ الْعُرْفُ وَالْعُتَّةُ فِدِمَالْعُرْفِ kâ’idesine ri’âyet edilir. “از فکر پریشان” saçma sapan düşünmek ile demektir. “تنک دهان باش” dar ağızlı ol demeden murâd; lakırdı etme, demeden kinâyedir. “گفتن”in kâfi Fârisî’dir.

Me’âl

Ele getirmesi mümkün olmayan şey’i düşünmekle gönlünü mükedder eyleme; belki söylemekten mîm gibi teng-dehân ol ya’nî saçma fikirlerden vaz geçtiğin gibi ona müte’alilik bulunan kîl ü kâlden dahi sesini çıkarma. Zîrâ çok söyleyen çok tekdîr işitir. [23]Sükût eden nâdim olmaz. Bir de sükût; vücûdun esbâb-ı salâhındandır. Dilin durması insânın âsûde oturmasını müstelzimdir. İnsan ekseriyâ dili ucundan giriftâr-ı belâyâ olur. ‘Aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz “Mâ-lâ-ya’nîyi terk kişinin islâmının güzelliğindedir.” buyurdular. Cenâb-ı Hak bu güzel nutku insâna tahsîl-i ‘ilm ü zikr ü tevhîd ü mu’âmelâtta ifâde-i merâm ve celb-i menâfi’ ve def’-i mazarrat için ihsân buyurdu. Bunun artık fâ’idesiz ve lüzûmsuz yere sarfında hakîkat bir ma’nâ yoktur. Onun için büyüklerden biri “Kelâmın çokluğu ‘aklın azlığına, tama’ın çokluğu da takvânın azlığına delîldir.” demek olan şu; “كَثْرَةُ الْقَوْلِ دَلِيلٌ عَلَى قِلَّةِ الْعَقْلِ وَ كَثْرَةُ الْأَطْمَعِ دَلِيلٌ عَلَى قِلَّةِ الْوَرَعِ” buyurdular.

19

گوش مکن بیهوده هر قیل و قال

⁷⁵ Artık kazandıkları günahın cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar. (Tevbe Suresi/82) Bkz: Muhammed Hamdi Yazır, Kur’ân-ı Kerim ve Yüce Meâli, sad: Prof. Dr. Mustafa Özel, Haktan Yayın Dağıtım, 2015, s. 199.

تانکشی درد سر و کوشمال

Müfredât

“گوش مکن” dinleme; kulak verme demektir. Bî-hûdenin muhaffefî olan “بیهوده” de fâ’idesiz demektir. “قیل و قال” ‘an-asl biri mâzî-i meçhûl dîğeri ma’lûm ise de “نُحَى” hadîs-i şerîfin dahi şehâdeti vechle ‘abes olan sözde müsta’meldir. “تا” edat-ı ta’lîl, tâ kim demekle ta’bîr olunur. “درد سر” baş ağrısı, “کوشمال” de şamar, dayak, te’dîb demektir.

Me’âl

Fâ’idesiz her kîl ü kâlî dinleme tâ kim baş ağrısını ve hâce [24]efendinin te’dîb için dayağının acısını çekmeyesin. Zîrâ birtakım fâ’idesiz lakırdıları dinlemek sebebiyle başın ağrır. Onun için dersi de belleyemezsin, nihâyet tekdîre dayağa müstehak olursun.

20

دار ادب درس معلم نگاه

تانشوی طبلك تعليمگاه

Müfredât

“نگاه دار” hıfz eyle demek. “ادب درس معلم” mu’allimin dersi edebini demek. ‘Ulûm-ı ‘Arabiyye ve sâ’ireden her ne takrîr eylerse kâmilen hıfz eyle demeden kinâyedir. “طبلك” tâ kim, “طبلك”nin “تعليمگاه”a izâfeti hazf-ı muzâf takdîriyle lâmiyyedir. “ت” “اطفال تعليمگاه” demektir. “نگاه” kelimesi “داشتن” masdarıyla ve müştakâtiyle müsta’mel olursa hıfz ma’nâsınadır. “کردن” ve müştakâtiyle müsta’mel olursa nazar ma’nâsınadır. “طبلك” burada mashara olmaktan kinâyedir.

Me’âl

Hâce efendi ‘ulûm-ı ‘Arabiyye ve sâ’ireden her ne takrîr eylerse iki tarafa bakmayıp güzelce dinleyerek zabt eyle, unutma. Tâ kim mektebde bulunan akrân u emsâlinin masharası olmayasın.

21

سیلی اوگرچه فضیلت دهست

گرتو بسیلی نرساتی بهست

Müfredât

“فضیلت دہست” her ne kadar “گرچہ” mu‘allimin tokadı, dayağı, “سیلی او” verici ise de “بہست” eğer kendine “نرسائی” erıstirmezsın “بسیلی” tokadı “گرتو” evlâdır.

Me‘âl

[25]Mu‘allimin te’dîb için vurduğı tokat ‘ilm ü fazîletin husûlüne sebep ise de kendine vurdurmamak daha evlâdır. El-hâsıl bulunduğın kürsîde uslu oturduğın hâlde dersine çalış, tâ kim dayaktan, ezâdan kurtulasın.

22 – 23

پی چو بسر منزل قرآن بری
روزی هر روزه از آن خوان خوری
چند گره زن بمیان رحل وار
شاهد مصحف بنشان درکنار

Müfredât

Kur’ân-ı “پی چو بسر منزل قرآن بری” edât-ı şartiyyenin cezâsı ikinci beyttir. “روزی هر روزه” Kerîm’i okumak mertebesine vusûl bulursın demeden kinâyedir. “از آن خوان” o Kur’ân her günün rızkını ya’nî her günün dersini demektir. “خوری” burada sofrasından demek ta‘allüm eylemek istersen demektir. “خوری” burada ye müşâkeletten için meftûh okunmalıdır. Burada “قرآن” fâ’idede sofraya teşbîh edildi. “چند گره” birkaç düğüm “زن” bağla “بمیان” belki “رحل وار” rahle gibi müşebbehün-bih olan “رحله”nin düğümünden murâd; rabt için yanlarına bitıştırilen ince tahta parçalarından ‘ibârettir. O parçalar olmadıkça rahle mazbût olamadığı gibi bezl-i mesâ’î olmadıkça tahsîl-i ‘ilm dahi müyesser olamadığından sâni evvele teşbîh edilmiştir. “شاهد”in “مصحف”a izâfeti müşebbehün-bihin müşebbehe izâfeti kabîlinden olarak beyâniyyedir. “بنشان” burada koy ma’nâsına emrdir. “کنار”dan da huzûr murâddır. [26]“گره” kâf-ı Fârisî’nin kesriyledir. “شاهد” mahbûb, civân. Mushaf-ı Şerîf mergûbiyyette civâna teşbîh edildi.

Me‘âl

Tedrîc ile Kur'ân-ı Kerîm'i okumak mertebesine vusûl bulup o Kur'ân'dan her günün dersini öğrenmek istersen rahle gibi beline birkaç düğüm bağla ya'nî 'ilmi kazanmak husûsunda kuşağını dört yerden kuşanarak ziyâde sa'y eyle; makkûliyyette civân gibi belki daha mu'teber Mushaf-ı Şerîf'i önüne koy da.

24

باش زرخسار نکو فال او

محو تماشای خط و خال او

Müfredât

“رخسار”ın “نکوفال”e izâfeti mevsûfun sıfatına izâfeti kabîlindedir. Vâsf-ı terkîbî olan “نکوفال”ın de “او”ya izâfeti lâmiyyedir. İyi ma'nâsına olan “نکو” kâf-ı 'Arabî'yedir. Mushaf-ı şerîf nefâsette mahbûba teşbîh edildiğinden bu beytte dahi hurûfât hatt-ı 'izâre, noktalar da hâle teşbîh edilmiştir.

Me'âl

Onun mübârek yüzünden hatt u hâli temâşâsının mahv u mesti ol, murâd; Kur'ân okurken dünyâyı düşünmeyerek oku, zîrâ büyüklerimiz; “Kur'ân okumak sadra şifâdır.” demek olan “تَشْفَاهُ الْجَنَانُ قِرَاءَةُ الْقُرْآنِ” buyurmuşlardır. Bir kimse Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîdine ri'âyet ve ma'nâsını mülâhaza ederek huzûr-ı kalb ile okursa âhirette kendisine büyük mükâfât olacağı mev'ûddur.

25

هرچه کنی زوگهر سلك خویش

ساز بتکرار زبان ملك خویش

Müfredât

[27] “زو” Mushaf-ı Şerîf'ten demek “کهر سلك خویش” de ezberlemekten kinâyedir. “بتکرار زبان”dan murâd tekrar tekrar okumaktır. “ملك” de burada meleke diye tefsîr edilmelidir.

Me'âl

Mushaf-ı Şerîf'in sûrelerinden herhangi sûreyi ezberlersen defâ'at ile okuyarak kendine meleke eyle; zîrâ tekrâr tekrâr okumak zihinden çıkmamasına sebebidir.

26

حرف نوشته بدل طفل خود

كذلك نسيان نتوان سترد

Müfredât

“كذلك” kâf-ı Fârisî'nin fethi ve zâ-i mu‘cemenin sükûnu ve lâmin kesriyle kalemtrâştır. Meşhûr olan lâmin fethiyledir. Ammâ *Ferheng-i Cihângîrî*'de kesriyle zabt olunmuştur. “نسيان” unutmak. Sînin zammıyla “نتوان سترد” iktidâr muzârî'-i menfîdir. Kazıyıp mahv etmeye kâdir olamaz demek.

Me'âl

Ufak çocuğun kalbinde yazılmış harfi nisyân kalemtrâşı kazıyıp mahv etmeye kâdir olamaz. Zîrâ küçüklükte bellenip zabt olunan şey' hiçbir vakt hâtırdan çıkmaz nitekim “الْعُلْمُ فِيالصَّغْرِ كَالنَّقْشِ فِي الْحَجَرِ” buyurulmuştur.

27

چون توحق حفظوی آری بجای

حفظ حق ازجانت شود غم زدای

Müfredât

[28] “چون” burada şartı mutazammın olarak edât-ı ta'lîldir. “حفظ”a “حفظ”ın “حق”ın da “حفظ”ın izâfetleri lâmiyyedir. Kur'ân-ı Kerîm'in hıfzı hakkını demektir. “آری” da yerine getirirsin demek. İkinci “حفظ”ın da “حق”a izâfeti lâmiyyedir. Hakk'ın hıfzı demek “غمزدای” gamı ref' edici ma'nâsına vasf-ı terkîbîdir. “زدای” ze'nin kesri ve zammıyla “زدودن” masdarından emr yâhûd ism-i fâ'il-i murahhamdır.

Me'âl

Kur'ân-ı Kerîm'in hıfzı hakkını yerine getirerek güzelce ezberlersen Cenâb-ı Hakk'ın hıfzı senin o sıkıntılı cânından gamm ve kederi ref' ü mahv eder. Bâhusûs Sultân-ı Enbiyâ' ‘Aleyhi Efdali't-tehâyâ efendimiz ⁷⁶ “أَشْرَافُ أُمَّتِي حَمَلَةُ الْقُرْآنِ” buyurmuşlardır.

28

دست طلب ده بقلم گاه گاه

⁷⁶ Ümmetimin en şereflipleri Kur'ân'la yüklü olan hafızlardır. (Hadis-i Şerif)

شو بسوی خطه خط رو براه

Müfredât

“دست طلب ده” kaleme taleb elini ver demeden murâd; eline kalem al demektir. “بسوی”nın “خطه”ya “خطه”nın da “خط”a izâfetleri beyâniyyedir. Hânın kesriyle “خطه” memleket-şehir ma’nâsınadır. Hıta memleketi cânibine müteveccih ol demek; yazı yaz demeden kinâyedir.

Me’âl

Ara sıra eline kalem al da yazı yaz. Tâ ki yazıdan da bir mikdâr tahsîl eyle; [29]zîrâ ehl-i ‘ilme belki her esnâfa yazı lâzımdır. Bâ-husûs “الْخَطُّ مَفَاتِيحُ الرَّزْقِ” buyurulmuştur. Nitekim şâ’ir;

تَعَلَّمَ قَوَامَ الْخَطِّ يَأْذَا التَّأْدِيبِ

وَمَا الْخَطُّ إِلَّا زِينَةُ التَّأْدِيبِ

فَإِنْ كُنْتَ دَامَالَ فَخَطُّكَ زِينَةٌ وَإِنْ كُنْتَ مُحْتَاجًا فَافْضَلْ مَكْسَبِ

buyurmuştur. Bu ma’nâ bu gelecek beyitten anlaşılır.

29

باز نشان از ره کسب کمال

از نم این نایژه کرد ملال

Müfredât

“باز” burada edât-ı te’kîddir. “نشان” da oturt ma’nâsına emrdir. “از ره کسب کمال” kemâl kesbinin yolundan deme “از نم این نایژه” de bu kalemin yaşıyla demektir. “کرد” melâl tozunu demek, “نایژه” kalem ma’nâsına geldiği gibi lüle ma’nâsına da gelir. Kâf-ı Fârisî’nin fethiyle toz ma’nâsına olan “کرد”in “ملال”e izâfeti beyâniyyedir. “ملال” de usanmak, cân sıkılmak-gamm çekmek demedir. “نم” rutûbet, ıslaklık.

Me’âl

Bu kalemin yaşıyla kemâl kesbinin yolundan melâl tozunu oturt. Murâd; ‘ilm ü kemâle çalışa çalışa insânın tab’ına usanmak gelir, o zamân da dersi bırakıp yazı yazmaya çalışmalısın tâ ki ‘ömrünün ba’zısı zâyi’ olmaya. Yoksa çalışa çalışa

usandım diyerek mektebin içerisinde ya hâricinde tembeller gibi oturup şununla bununla münâsebetsiz konuşarak o güzel vaktini geçirmekte bir fâ'ide yoktur. Zîrâ tembellik mezmûm şeydir. Onun için Cenâb-ı Resûl-i Kibriyâ 'Aleyhi Ekmeli't-tehâyâ [30]efendimiz bunun mezmûmiyetini ümmetine de bildirmek için isti'âze buyururlar idi. Ehl-i siyer beyân ederler kim zamân-ı sa'âdette, Envâr-ı Mukaddese-i Cenâb-ı Ahmedî'den; iktibâs-ı feyz ü şeref niyetiyle gelip huzûr-ı sa'âdetde dâhil olan bir cemâ'at mazhar-ı iltifât oldukları sırada içlerinden biri refîklerinden birini göstererek "Yâ Resûlallâh şu zât diyârımızda zühd ü takvâ ile meşhûrdur ve cümlemiz kendisine ta'zîm ederiz, her husûsda ri'âyette kusûrumuz yoktur. Huzûr-ı sa'âdetinize gelinceye kadar yollarda namâz u niyâzdan başka bir iş görmedi." diyerek medh u senâ edip diğerleri dahi tasdik ettiklerinde; Cenâb-ı Fahr-i Kâ'inât, kemâl-i zarâfet ü nezâketle "Ya ona yollarda kim hizmet etti? Ve hâcâtını hanginiz gördü? " diyerek su'âl buyurunca onlar dahi; " Biz gördük yâ Resûlallâh." demeleri üzerine Hazret-i Nebî-i Zî-şân, "Öyle ise siz bu adamı betâlet ü 'atâlet ile zemm ediyorsunuz." buyurdular. Bu hâlde betâlet ü 'atâletin şer'an dahi mezmûm bulunduğu sâbit olur. 'Aklı başında olanlar tembelliği ihtiyâr şöyle dursun o misillülerle ülfet ü ünsiyyet bile etmezler çünkü tabî'at-ı sârike olduğunu bilirler. İnsân sağ oldukça muktedir olduğu bir iş ile meşgûl olmalı ya'nî ebnâ'-i cinsine bâkî şeylerden birini ihtiyâr ve onunla iştigâl etmeli ve etmediği hâlde tembellik ve giderek miskînlik nâmını alacağında şübhe yoktur.

30

گوش بتحسين خط ازهرنمط

ليك پخندانکه شوی جمله خط

Müfredât

Kâf-ı 'Arabiye'nin zammıyla "گوش" çalış "بتحسين خط" güzel yazıya "ازهرنمط" sülüs, ta'lik, rik'a gibi her nev'den [31]demek. "پخندانکه" o kadar değil ki "شوی جمله" "خط" cümle hatt olası murâd; yazıyla çok tevaggul eyleme ki tahsîlinin cümlesi yazıdan 'ibâret kalmasın demektir.

Me'âl

Sülüs, ta'lik, rik'a gibi her nev'den güzel yazıya çalış. Ammâ o kadar da hüsn-i hatt tahsîl edeceğim diye tevaggul etme ki tahsîlinin cümlesi yazıdan 'ibâret kalmasın. El-hâsıl 'ilme o kadar çalışmayıp hemân o evkâtini yazıya hasr ederek

‘ulemâ zümresinden olmayasın da hattâtlar zümresinden olasın bu da câ’iz değildir. Zîrâ ‘ilm her bir mertebenin fevkinde bir rütbedir. Onun için ⁷⁷“رُتْبَةُ الْعِلْمِ” buyurulmuştur. Erbâb-ı ‘ilmin vasfı ve derece-i şeref ü haysiyyeti hakkında âyet-i kerîme ve ehâdis-i nebeviyye çoktur. Cenâb-ı ‘Alî kerremallâhu veche ve radiyallâhu ‘anh hazretleri dahi “الْعِلْمُ نَهْرٌ وَالْحِكْمَةُ حَجْرٌ وَالْغُلَمَاءُ حَوْلُ النَّهْرِ” buyurdular. “يَطُوفُونَ وَالْحَكَمَاءُ وَسَطُ الْبَحْرِ يَغْوُ صُوفُونَ وَالْعَارِفُونَ فِي سَفْنِ الْحِجَابَةِ يَسِيرُونَ”

31

صفره مکن بهر سه انگشت خویش

از کهر هنری مشت خویش

Müfredât

“سه انگشت” denildiği, yazı üç parmak ile yazıldığı ‘itibâriyledir. “صفره مکن” da hâlî eyleme demektir. “بهر” edât-ı ta‘lîldir.⁷⁸

Me’âl

[32]Kendi üç parmağından ötürü her bir hüner cevherinden kendi elini hâlî eyleme. Murâd; hüsn-i hatt sebebiyle ‘ulûm u ma‘ârifden mahrûm kalmayasın demektir.

32

شعر اگرچه هنری دیگرست

شمة از عیب بشعر اندرست

Müfredât

“شعر اگرچه” şi‘r her ne kadar “هنری دیگرست” başka latîf bir ma‘rifet ise de “شمة” “از عیب” “بشعر” şi‘rde “اندرست” vardır.

Me’âl

Şi‘r her ne kadar başka latîf bir ma‘rifet ise de şi‘rde ‘aybdan bir şemme vardır. Murâd; şi‘r ile tevaggul eylemek ‘ayb olduğu şöyle dursun “شعر” lafzında dahi “عیب” lafzının ‘aynı vardır ki, lisân-ı hâl ile, benimle çok uğraşmaya gelmez sonra

⁷⁷ Rütbelerin en üstünü ilim rütbesidir. (Hadis-i Şerif)

⁷⁸ Birinci baskıda yer almamaktadır.

mahalsiz yere sarf etmek sebebiyle وَالشُّعْرَاءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوُونَ⁷⁹ sırrına mazhar olmayasın der.

33

شعر که عییش بمیان سر زند

همت پاکانش قلم درزند

Müfredât

”همت پاکانش“ zâhir olur. ”سر زند“ ortasında ”بمیان“ ’aybı ”عییش“ ’i’r ki ”شعرکه“ ona pâkların himmeti ”قلم درزند“ iltifât etmez. ”قلم درزند“ iltifât etmez demektir. ”پاکانش“de bulunan nûn vezn için sâkin okunmalıdır.

Me’âl

[33]Şi’r ki onun ’aybı ortasında zâhirdir. Pâkların himmeti ona iltifât etmez.

34

ور فتدت که گهی اندیشه اش

گوش که چومن نکنی پیشه اش

Müfredât

”اندیشه اش“ onun endîşesi murâd; eğer sana vâki’ olursa ”که گهی“ ara sıra ”ور فتدت“ şî’r söylemeyi merâk edersen demektir. ”چومن نکنی پیشه اش“ çalış ki ”گوش که“ benim gibi o şî’r söylemeyi kendine san’at ü ’âdet eylemeyesin.

Me’âl

Eğer ara sıra şî’r söylemeyi merâk edersen çalış ki onu benim gibi kendine san’at ü ’âdet eylemeyesin.

35

هر نفس آمد گهری ارجمند

قیمت او بیشتر از چون و چند

Müfredât

⁷⁹ Şairler, bunların arkasına da çapkınlar, sapkınlar düşer. (Şu’arâ Suresi/224) Bkz: Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili Türkçe Tefsir I*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 2018, s.3644.

Bu beyt evvelki beyti ta‘lîl makâmındadır. “هر نفس آمد گهری ارجمند” zîrâ ‘ömrden her nefes kıymetli birer cevher mesâbesinde oldu demek “قیمت او” onun bahâsı “بیشتر از چون و چند” zî-kıymet bulunan şeylerden ziyâdedir, demeden kinâyedir. “چون و چرا” da i‘tirâzdan kinâye olur nitekim Şeyh Attâr’ın “Kimse için Cenâb-ı Allâh hakkında i‘tirâza kudret ü kuvveti yoktur.” demek olan şu:

نیست کس راز هره چو و چرا

mısrâ‘ında olduğu gibi bir de “Allâh’ın işi i‘tirâz götürmez.” denilecek mahalde “بر ندارد کار حق چون و چرا” derler.

Me‘âl

[34]Zîrâ ‘ömrden her nefes birer cevher mesâbesinde oldu, onun bahâsı zî-kıymet bulunan şeylerden ziyâdedir. Öyle ise şî‘r söylemeyi kendine ‘âdet etmekten vazgeç de Cenâb-ı Hakk’a ‘ibâdet etmeyi ‘âdet et, nitekim *Şehnâme* sâhibi Firdevsî-i Tusi bu me‘âlde, “Cenâb-ı Hakk’a ‘ibâdeti ‘âdet eyle, âhir nefeste rûhunu teslîm edeceğin gün de ecel köprüsünü ne vechle geçebileceğim diye fikr eyle, Cenâb-ı Hak’tan kork kimseyi incitme dünyâ vü âhirette tarîk-i necât ü ref‘-i derecât ancak budur.” me‘âliyle tercüme olunan şu;

پرستیدن دادگر پیشه کن

زروز کذر کردن اندیشه کن

بترس از خدا و میازار کس

ره رستگاری همینست و بس

neşîdelerini tavsiye buyurmuşlardır.⁸⁰ Nâsîh-ı Kâ’inât ‘Aleyhi Ekmeli’t-tahiyyât efendimiz dahi “الدُّنْيَا مَزْرَعَةٌ أَلَا جَزَاءُ”⁸² ve “الدُّنْيَا سَاعَةٌ فَا جَعَلَهَا طَاعَةً”⁸¹ buyurmuşlardır. Dünyâ bir mezra‘adır ki hayr u şerr her ne tohm-ı ‘amel ekiliyorsa onun mahsûlü biçilir. Onun için büyüklerden biri;

از مکافات عمل غافل مشو

[35] گندم از گندم بروید جَوَز جَو

⁸⁰İmâm-ı Gazâlî kuddise sırruhû hazretleri müşârün-ileyhin bu iki beytine cemî‘ te’lifâtımı bahş ettim buyurmuşlardır. Firdevsî’nin bu iki beyti hazretin te’lifâtından râcih olup kendisi de ondan efdal bulunması lâzım gelmez. Belkim mezbûr iki beyt câmi‘ü’l-kelâm olmakla te’lifât müşârün-ileyhin fâ‘idesini şâmil demektir.

⁸¹ Dünyâ bir saattir onu da Allah’a ibadetle geçir. (Hadis-i Şerif)

⁸² Dünyâ âhiretin tarlasıdır. (Hadis-i Şerif)

buyurmuşlardır. Yarın yevm-i cezâda Cenâb-ı Hak kullarını huzûr-ı ilâhîsine celb edip bilâ-vâsita ve bilâ-tercümân muhâkeme edecektir. Onun ‘arsa-i ‘adâletinden kaçacak yer yoktur. Herkes nîk ü bed ettiği ef’âlinin cezâsını görecektir. Lâkin bu dünyâda ‘âdil olan orada sa’âdete mazhar olacaktır. Cenâb-ı Hâfız-ı Şîrâzî buyurdu ki; “Sana bir nasîhat edeyim bu nasîhati kalbinde hıfz ederek ‘amel eyle zîrâ bu nasîhati ben bir vâris-i nebî olan tarîkat pîrinden ahz ettim. “Her kim ehlu’llâhın nasîhatini dinleyip ‘amel etmezse ‘alâmet-i nifâktır. Hem de “تبيغ سزاست“ ” هركه را درك سخن نمى كند ” sırrınca söz ve nasîhat dinlemeyene kılınc lâyıktır. Lâkin seni söz anlar ve nasîhat dinler diye hüsn-i zan ediyorum, beni dinle bu fânî vü hâlik dünyânın hîçbir kimseye vefâsı olmadığı gibi bekâsı da yoktur. Enbiyâ’ vü evliyâ’ bu harâb-âbâd olan dünyâya gelip hemen Allâh ile kurbiyyet-i kâmile tahsîl ederek ” كُلُّ نَفْسٍ ذَا نَفْتٍ الْمَوْتِ“⁸³ ” sırrı zâhir olunca her birisi ‘âzim-i semt-i bekâ olmuşlardır. Lâkin bu ‘acûze dünyâ kendini dünyâ ehline tezyîn ile güzel gösterip tûl-i emel ile çok kimseyi helâk etmiştir. Sakın böyle gaddâr dünyâya aldanıp da kendini helâk etmeyesin.” Bir nasîhat dahi budur ki, cümle umûrunda takdîr-i Hudâ’ya teslîm ol dünyânın varına yoğuna gamm çekme ki⁸⁴ ” مَنْ آمَنَ بِالْقَدَرِ ” ” آمَنَ مِنَ الْكَدْرِ ” sırrına mazhar olasın. Kalbini de bir ân Allâh’a teveccühten ayırmayıp füyûzât-ı Rabbânîye’ye muntazır [36]olasın. Bir de şi’r söyleyeceğim diye efkârını perîşân eyleyip bî-hûde ‘ömrünü zâyi’ eyleme hemen nakd-i ‘ömrünü dünyâ vü âhirette fâ’ide verecek şey’in husûlüne sa’y eyle.” buyurdular.

36

آن گهر از دست مده رایگان

خاصه كه در مدح فرو مایگان

Müfredât

“آن گهر” o ‘ömr gevherini “از دست مده رایگان” elden ucuz verme demeden murâd; elinden bî-hûde yere sarf etme demektir. “خاصه كه” husûsâ ki “در مدح فرو مایگان” birtakım alçak kimseleri medhte sarf oluna demektir.

⁸³ Her nefis ölümü tadacak, sonra döndürülüp bize getirileceksiniz. (Ankebût Suresi/57) Bkz: Yazır, 2018, 3789.

⁸⁴ Kadere iman eden, kederden emin olur. (Hadis-i Şerif)

Me'âl

O 'ömr gevherini elinden bî-hûde yere sarf etme husûsâ ki birtakım alçak kimseleri medhte sarf olunursa hiç câ'iz değildir. Zîrâ fâsık şâyân-ı ihtirâm değildir. Bu beyt-i eş'âr sarf olunan 'ömr-i 'azîzin bî-fâ'ide bulunduğunu beyân eder.

37

محنت این کار بخود ره مده

رنج کشی در طلب علم به

Müfredât

“این کار”dan murâd; şi'rdir. “محنت این کار بخود ره مده” bu şi'rden ötürü zahmet çekme demeden kinâyedir. “رنج کشی” zahmet ve meşakkat çeker isen “در طلب علم” ‘ilm talebinde çekmek “به” evlâdır.

Me'âl

Bu şi'rden ötürü zahmet çekme, zahmet ve meşakkat çeker isen ‘ilm talebinde çekmek evlâdır. Bu gelecek beyt bu beyti ta'lîl makâmındadır.

38

تاج سر جمله هنر هاست علم

قفل گشای همه در هاست علم

Müfredât

[37] müptedâ “تاج سر جمله هنر هاست” haberdir. Zîrâ ‘ilm cümle ma‘rifetlerin tâc-ı seridir demek, mîsrâ-ı sâni de bu kabîlendendir. Kâf-ı Fârisî'nin zammıyla “قفل” vasf-ı terkîbîdir. Kâf-ı ‘Arabî’yle de lügattir.⁸⁵

Me'âl

Zîrâ ‘ilm cümle ma‘rifetlerin tâc-ı seridir. Cemî‘ kapıların da kilidini açıcıdır. Murâd, ‘ilm sebebiyle hep müşküller âsân olur demektir. Hem de ‘ilm öyle bir

⁸⁵ Birinci baskıda yer almamaktadır.

refîk-i şefîkdir ki bir dakîka bile sâhibinin yanından ayrılmaz ve husemâyı def' için ondan muhkem dost bulunmaz; gâ'ib olmaz, yanımızda böyle bir cevher-i girân-mâyedir. Hemen 'aklın var ve şu'urun sana yâr ise 'ilme çalış. Zîrâ çocuklukta tahsîl-i ma'ârif etmeyen kocalıkta kimseye takaddüm edemez. Onun için 'âlim çocuk câhil ihtiyârdan hayırlıdır. "İnsânın fazlıyla iftihârı aslıyla iftihârından evlâdır." denildi. Çünkü insânın derece-i 'aklı sözünden, keyfiyyet-i aslı işinden anlaşılır. El-hâsıl ⁸⁶ "أَطْلُبُ الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ" me'âl-i münîfince 'ilmi kazanmak husûsunda aslâ kusûr etmemelidir. Zîrâ sâhib-i 'ilm olan kimse hem Cenâb-ı Hak 'indinde hem kulları yanında mu'teber olur. Lâtîfî merhûm bu me'âlde olarak;

از مهد تا باحد بیا موز و پاک زی

تان زد حق و خلق جهان معتبر شوی

beytini vird-i zebân etmişlerdir.

39

در طلب علم کمر چست کن

دست ز اشغال ⁸⁷دیگر سست کن

Müfredât

[38] دست "در طلب علم" [38] "ilm talebinde" "کمر چست کن" kuşağını muhkem bağla demek "دست" "زا اشغال دگر سست کن" de "ilmin gayrı olan şuglleri talebden vazgeç demeden kinâye.

Me'âl

Mâdemki 'ilm hep ma'rifetlerin ser-firâzı bulunduğunu bildin imdi 'ilm talebinde kuşağını muhkem bağla da 'ilmin gayrı olan şugllerden vazgeç. Zîrâ edeb iktisâbında bulunmak para kazanmaya çalışmaktan evlâdır. Büyüklerimiz ⁸⁸ "أَطْلُبُ" buyurdular. "الأدبِ أُولَى مِنْ طَلْبِ الدَّهَبِ"

Beyt

'Ârifin 'izzeti kemâlleddir

Câhilin câhı cem'-i mâlladır

⁸⁶ Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz. (Hadis-i Şerif)

⁸⁷ Birinci baskıda "دگر" şeklindedir.

⁸⁸ Edep talep etmek, altın talebinden evlâdır.

çünkü edeb; levâzım-ı kemâlâtın birincisi sayılır. Edebden ‘ârî olan kimse velev a‘lem-i ‘ulemâdan bulunsun kemâlât-ı insâniyyeye vâsıl olamaz. Beden kuvvet bulmak için ekl ü şürbe muhtâc olduğu gibi ‘akl-ı insânî dahi edebe muhtâcdır. Edebe mukârin olmayan ‘akl silâhsız bahâdıra benzer, hîçbir vakt iş göremez bil-‘aks a‘dâsına mağlûb olur. Onun için Cenâb-ı Celâleddîn-i Rûmî efendimiz *Mesnevî-i Şerîf*’inde;

از خدا ج بیم توفیق ادب

بی ادب محروم کشت از لطف رب

بی ادب تنها نه خود را داشت بد

بلکه آتش در همه آفاق زد

buyurmuşlardır. “الطُّرُقُ كُلُّهَا أَدَبٌ” mefhûmunca her işte edeb ile hareket etmek isticlâb-ı sa‘âdet-i dâreyne sebep olur. Bâ-husûs insânın zîneti edebdir. Bunun için; [39]“Âdemin sâhib-i edeb bulunması mâlik-i zeheb olmasından a‘lâdır.” denildi.

40

باتو من از علم چه گویم سخن

علم چو آید بتو گوید چه کن

Müfredât

“علم چو آید” ‘ilm hâsıl olduğu vakt demektir. “چه” edât-ı kesret olduğu gibi istifhâm da olur burada olduğu gibi.

Fâ’ide

“علم” gûn-â-gûn ta‘rîfle ma‘rûfdur. Tafsîli ‘ilm-i kelâmda meşrûhdur. İbn-i Sinâ *Şifâ*’sında “عرفان”, “علم” ile müterâdiftir, diyerek haber veriyor. Lâkin ba‘zılar dokuz cihetten beyinlerinde fark bulmuşlardır. Evvelâ “علم” idrâk-ı mürekkebât ma‘nâsına “عرفان” idrâk-ı besâ’it ma‘nâsına; sâniyen “علم” idrâk-ı külliyât, “عرفان” idrâk-ı cüz’iyyât; sâlisen “علم” tasdîk, “عرفان” tasavvur; râbi’an “عرفان” ba‘del-cehl olan idrâk; hâmisen “عرفان” miyânelerine, ‘adem tavassut eden iki idrâkın ahîrine derler. İşte bu râbi’ ile hâmisende bulunan kaydlar “علم”de mu‘teber değildir. Onun için Cenâb-ı Hakk’a ‘âlim denir. ‘Ârif denmez. Sâdisen “علم” tarîkı sa‘b olan, “عرفان” tarîkı sehl olan; sâbi’an “علم” kendinde ihtilâfı çok olan “عرفان”

ihtilâfî az olan; semânen “علم” delîl-i limmî ile hâsıl olan, “عرفان” delil-i innî ile hâsıl olan; tâsi‘an “عرفان” tarîk-ı riyâzât ile ‘alâ-sebîle’l-müşâhede ola “علم”de ise bu kayd yoktur. Onun için erbâb-ı riyâzâta “‘ârifîn” denir. Eserden müessire delile “أتى” denir. “لمى” bunun ‘aksinedir.

Me‘âl

[40]Ben sana ‘ilminden ve fazîletten ne söz söyleyeyim? Zîrâ ‘ilm hâsıl olduğu vakt ‘ilm sana ne eyletir? Ya‘nî ‘ilm tahsîl olduktan sonra lâzım olan ‘ilmle ‘amel eylemektir. Zîrâ ‘amelsiz ‘ilmin semeresi helâktır. Nitekim Cenâb-ı ‘Alî kerremallâhu veche efendimiz; “Âdemin edâ-yı farîza-i salât husûsunda tembel bulunması, ihtimâmsız davranması za‘f-ı îmân ‘alâmetlerindedir.” demek olan: “تَكَا سَلُّ الْمَرْفَى الصَّلَاةِ مِنْ ضَعْفِ الْإِيمَانِ” buyurmuşlardır. ‘Aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm efendimiz dahi ⁸⁹ الصَّلَاةُ عِمَادُ الدِّينِ فَمَنْ آقَا مَهَا فَقَدْ آقَامَ الدِّينَ وَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ هَدَمَ الدِّينَ⁸⁹ buyurdular. Bu sebebden namâzı edâ etmeye dikkat etmemiz lâzımdır. Zîrâ nefsin şerefî cûd u sehâ ile olduğu gibi kerâmet dahi sücûd ile husûle gelir. Onun için;

شرف نفس بجدست و كرامت بسجود

هر كه اين هر دوندارد عد مش به زوجود

buyuruldu. Çünkü namâz kılmak borcumuzdur. Her borcu edâ etmek de mukteziyyât-ı dîniyyedendir. Böyle olunca her işi terk edip namâzı edâya sa‘y etmeliyiz. Zîrâ “Dünyâyı âhîret mukâbilinde sat, kazanırsın” denildi. Bir mâni‘le fevt olacak olursa onu vakt-i âhirde kazâ edip vaktinde edâ edemedim diye ağlayarak Cenâb-ı Hak’tan ‘affını taleb etmeliyiz. Zîrâ insân, kusûrunu i‘tirâf ederek ağlarsa mazhar-ı ‘afv-ı gufrân olur. Bir de insânın Allâh korkusuyla ağlaması gözlerinin nûrunu tezyîd eder. Hazreti ‘Alî radiyallâhu ‘anh efendimiz [41] “بُكَاءُ الْمَرْمَنِ خَشْيَةُ اللَّهِ قُرَّةُ عَيْنٍ” buyurmuşlardır.

41

علم كشير آمد و عمرت قصير

آنچه ضروريست بآن شغل گير

Müfredât

⁸⁹ Namaz dinin direğidir. Kim onu kılsa dininin ayakta tutar ve her kim onu terk ederse dinini yıkılmış olur. (Hadis-i Şerif)

“آنچه” Zî-rûhun gayrı da mevsûldür. Burada zarûrât-ı dîniyyeye müte‘allik ‘ilmden kinâyedir. “ضروریست” lâzımdır demek, “بآن شغل گیر” ona çalış demektir.

Me‘âl

Tahsîl edecek ‘ilm çok ammâ ‘ilme nisbet senin ‘ömrün az oldu; zîrâ Cenâb-ı Fahrü’l-Enbiyâ ‘Aleyhi Ekmeli’t-tehâyâ efendimiz “اَكْثَرُ اَعْمَارِ اُمَّتِي بَيْنَ السَّيِّئِ وَاسْتَعِينِ” buyurmuşlardır. Öyle ise o ‘ilm ki sana dünyâ vü âhirette lâzımdır ona çalış. Zîrâ kitâbları toplamak bir şey’ değil onların mündericâtını hıfz edip ‘amel etmektir. Hadîs-i şerîfin lisân-ı Fârisî üzre ma‘nâsı şöyle; “پیغمبر فرمود بسیار عمرامت من میان” “ثست هفتاد سالکی است” demekle edâ olunur. Hazret-i Câmî *Subhatü’l-Ebrâr* nâm kitâbında mahdûmuna hitâben;

عمر کم فضل و ادب بسیارست

کسب آن کن که ترا ناچارست

buyurdular.

42

هرچه ضروریست چو حاصل کنی

به که عمارتگرئ دل کسنی

Müfredât

“عمارتگرئ” ma‘mûrluk demektir. Zîrâ kâf-ı Fârisî’nin fethi ve yâ ile “گرئ” ism-i masdar edâtıdır. “مسکری” bakırcılık [42] “آهنکری” demircilik, “باغیکری” ‘âsîlik, “صوفیکری” sûfîlik gibi.

Me‘âl

Lâzım olan ‘ilmi tahsîl eylediğin vakt; a‘lâdır ki o ‘ilmle ‘amel ederek gönlünün ma‘mûrluğunu eylesin. Zîrâ ‘ilminle ‘amel sebebiyle manzar-ı Rahmân olan kalbini çirk-âb-ı mâsivânın ta‘allukundan pâk etmiş olursun. Çünkü bu ‘âlem, ‘âlem-i imtihândır. Cenâb-ı Hak bizi buraya kendi vahdâniyyet ü kudret ü kemâlini bildirmek ve tahsîl edeceğimiz ‘irfân sebebiyle huzûr-ı ilâhîsine lâyık görmek için gönderdi ve irâde-i cüz’iyye ve nefis verdi. Eğri ve doğru yolları gösterdi. “لِيَبْلُوكُمْ اَيْكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًا”⁹⁰ âyet-i kerîmesi sırrınca imtahâna koydu. Şübhe

⁹⁰ O, amel bakımından hanginizin daha güzel olduğunu bildirmek için sizi imtihana çekip ölümü ve dirimi takdir edip yaratandır. O, çok güçlü, çok bağışlayıcıdır. (Mülk Suresi/2) Bkz: Özel, 2015, 561.

yok ki yarın ortaya çıkıp mihenk-i ‘adâlete vuracak ve nefsimizi gill ü gışşten tasfiye olunmuş hâlisü’l-‘ayâr bulursa selâmet damgasını vurup, bulmadığı hâlde pûte-i ‘azâbda tathîr ü tasfiye edecektir. Gözünü aç zîrâ dünyâ dâr-ı fenâ ve her bir zî-rûhun ondan irtihâli muktezâ-yı hükm-i lâ-yezâldir. Onun için burada güzel ve çirkin hayr u şerr ve nef‘ ü zarar ve ‘alâ hâze’l-kıyâs her şey’ mevcûd ve rızâ-yı Hak ne tarafta bulunduğu peygamber ve kitâb ü ahbâr delâletiyle ma‘lûmdur. İsteyen hüsniyyât ü evâmir-i ilâhiyyeye imtisâl ve nefsini ıslâh tarafına giderek nâ’îl-i mükâfât olur. İsteyen kubhiyyât tarafını iltizâm ederek cezâ-yı sezâsını bulur. Demek ki dünyâ ne mutlakâ memdûh ne de mutlakâ mezmûmdur. [43]Mezmûmiyet veya memdûhiyeti ancak insânların hâl ü harekâtına göre mu‘teber olur. Bu dünyâya şimdiye kadar gelip geçenlerden birçokları güzel i’tikâd ve sabr u sebât ve evâmir-i ilâhiyyeye inkıyâd sayesinde derecât-ı ‘âliyyeye nâ’îl ve niceleri hutâm u âlâyîşine aldanıp helâka dûçâr olmuşlardır. Biz dahi buralarını düşünüp ecel rûzgârı kandîl-i hayâtımızı söndürüp de ‘âzim-i semt-i mezâr olmazdan mukaddem ⁹¹“حَاسِبُوا قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا” sırrınca defter-i a‘mâlimiz önümüze gelmezden evvel hesâbımızı görmeli ve sahîfe-i seyri’âtımızı silip bu beyân olunan birinci sınıftan olmanın çâresine bakmalıyız. Dünyâ sûret hasebiyle zâhir ü hakikat yönünden ma‘dûm ve fânîdir. “Ebu ‘Alî Sinâ”nın; “أَوْعُوسُ فَى ” “كُلُّ مَا فَى الْكُونِ وَهُمُ خَيَالٌ” “الْمَرَايَا أَوْظِلَالٌ” kavî-i hakîmânelerinden dahi müstebân olur. Zerre kadar ‘akl u dirâyeti bulunan ona muhabbet etmez çünkü ona muhabbet edenin kalbinde muhabbetullâh durmaz bunu mü’eyyid olarak Cenâb-ı Hak hadîs-i kudsîsinde ⁹²“يَا اِبْنَ آدَمَ اِنْ اَرَدْتَ حُبِّى اَخْرِجْ حُبَّ الدُّنْيَا مِنْ قَلْبِكَ فَاِنِّى لَمْ اَجْمَعْ حُبِّى وَ حُبَّ الدُّنْيَا فِى ” “قَلْبٍ وَّ اِحْدٍ اَبْدًا لِأَنَّ الضِّدِّينَ لَا تَجْمَعَانِ كَمَا لَا تَجْمَعُ الْمَاءُ وَالنَّارُ فِى اِنَاءٍ وَّ اِحْدٍ اَبْدًا وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا اِلَّا ” ⁹³”لَهُوَّ وَلَعِبٌ” âyet-i kerîmesi sırrınca bâzîçe-i etfâle benzer. Ahvâl-i dünyâyı [44]bu yolda beyânımızdan mâl u serveti zemm ü tahkîr anlaşılmasın. Hırs u tama‘la lezâ’iz ü âlâyîşene aldanıp Hakk’ı unutmadıktan sonra dünyâ vü servet ü gınâdan

⁹¹ Hesaba çekilmeden önce kendi nefsinizi hesaba çekin. (Hadis-i Şerif)

⁹²Ey ademoğlu! Beni sevmek istersen dünya sevgisini kalbinden çıkar, çünkü benim muhabbetimle dünya sevgisini bir kalpte asla cem etmem. (Hadis-i Kudsi)

⁹³Bu dünya hayatı, ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Şüphesiz ahiret hayatı, işte o gerçek hayattır. Keşke bunu bilselerdi. (Ankebût Suresi/64) Bkz: Özel, 2015, 403.

zerre kadar bir ziyân gelmez. Onun için Hazret-i Celâleddîn-i Rumî *Mesnevî-i Şerîf* inde;

چيست دنيا از خدا غافل بدن

نى قماش ونقره وفرزندوزن

buyurmuşlardır. ‘Aleyhi’s-selâtu ve’s-selâm efendimiz dahi “Mâl-i sâlih merd-i sâlih için ne güzel şeydir. Ve sıla-i rahim ve edâ-yı emânet ve istiğnâ ‘ani’l-halk için mâla muhabbet etmeyen kimsede hayr yoktur ve âhir zamânda muhâfaza-i dîn mâl ile olacaktır.” buyurdular. ‘Urefâdan biri dahi oğluna; “Oğlum sana tahsîl-i ‘ilm ve teksîr-i mâl tavsiye ederim zîrâ havâs ‘ilmin ve ‘avâm mâlın için ta‘zîm edeceklerdir.” dedi.

43

آنست عمارتکریء دل که دل

واکشی کش مکش آب و کل

Müfredât

“عمارتکریء” müptedâ “آنست” haberdır kalb ma‘mûrluğu ancak odur ki demektir. “دل” de “دلمت” takdîrindedir. Ma‘lûm ola ki ism-i işâret edât-ı haberle müptedâyâ haber vâki‘ oldukda müptedânın kasrını ifâde eder. “مرد می آنست” gibi ki “İş ancak budur, insâniyyet ancak odur.” demektir. “واکشی” geri çekesin demek ise de ma‘nâ-yı lâzîmî i‘tibâriyle men‘ eyleyesin demektir. “کش مکش” burada ta‘alluk ve hükm demektir. “آب و کل” izâfeti lâmiyyedir. “آب و کل”den murâd nefsâniyyete müte‘allik hâlâttır.

Me’âl

[45]Kalb ma‘mûrluğu ancak odur ki kalbini nefsin istediği şeylerden men‘ eyleyesin. Zîrâ nefsi hevâ vü hevesden men‘ eylemek büyüklük ‘alâmetlerindedir. Nitekim büyüklerimiz;

سرز هوا تافتن از سروریست

ترك هوا قوت پیغمبریست

buyurdular. Bir de “Nefsine uyma âsûde yaşarsın.” denildi. Çünkü mağlûb-ı hevâ vü heves bulunan âdem kenârı bulunmaz açık denizlerde mel‘abe-i emvâc olan kırık, çürük gemiye benzer. Hevâ onu bir kere o hâle getirdikten sonra dümen,

pusula güç kâr eder ve ‘âkıbet gark-âb-ı kulzüm-i idbâr olur gider. Erkeklik kelleye, kulakla, bıyıkla, sakalla değildir. Erlik ancak yetmiş şeytândan ahbes bulunan düşmân-ı nefsi şimşîr-i riyâzetle zabta kâdir olmaktadır. Binâ’en-‘aleyh şehvetle gazabı kendine esîr ve kendini onlara hâkim kılarak melâ’ike derecesini ihrâz etmelisin zîrâ ihyâ-yı melekîyyetle ifnâ-yı hayvânîyyet eden insânlar Allâh’a kulluğa lâıyk olurlar; bu liyâkat ise sıfat-ı melekîyyet ü kemâl-i derece-i âdemoğludur.⁹⁴ Cenâb-ı ‘Alî kerremallâhu veche efendimiz “Üç şey vardır ki insânın mûcib-i helâkı olur o da; hasîslik, hevâ-perestlik, hûd-bînlikdir.” buyurdular. Efdalü’l-enbiyâ ‘Aleyhi Ekmeli’t-tehâyâ efendimiz de ashâb-ı kirâmına hitâben “Benim sizin hakkınızda en ziyâde endîşem iki şeydir; biri hevâ vü hevese tâbî’ olmak ki Hak’tan ‘udûle sebep olur. Diğeri tûl-i emel ki insânı hep dünyâyâ meşgûl eder.” buyurdu. “Bir gün dahi âdemoğlu büyüdükçe iki şeyi de berâber büyür, [46]onun birisi hırs u âz diğeri emel-i dirâz.” buyurdular. Şehsûvâr-ı ‘arsa-i kerâmet ve hâtem-i menşûr-ı vilâyet olan Hazret-i ‘Alî kerremallâhu veche efendimiz “Hırs bir rahnedir ki onu topraktan başka bir şey’ sedd edemez.” buyurmuşlardır. Hazret-i Mevlânâ dahi;

كوزه چشم حریصان پر نشد

تا صدف قانع نشد پردر نشد

buyurdular. Bu hırs u emel de ekseriyâ pîrânda bulunur. Şâ’ir Fehîm Efendi’nin;

Kesret-i hırs u emel hâtır-ı pîrândadır

Mâr u mûrun yuvası hâne-i vîrânededir

beyti dahi bu da‘vamızı te’yîd eder. El-hâsıl münhemik olduğumuz şehvât-ı nefsânîyyenin sevk ü delâletiyle cân-ı ‘azîzimizi bî-hûde dâ’imâ rencîde ve iz‘âc etmekteyiz hâlbuki husûlünü ârzû ettiğimiz şeylerin her biri cân-ı ‘azîmimiz hakkında birer belâ-yı mübrem olduğundan haberimiz yoktur. Bunun için “سَوَّفَ أَفْرَسُ تَحْتَكِ أَمِ جَمَارُ” تَرَى إِذَا اِئْتَبَى الْغُبَارُ buyuruldu. Me’âl-i tasavvuf iştimâli şu yolda; “Ne zamân ‘ayn-ı ‘ibret ü çeşm-i basîretinden perde-i ‘uzlet ü gubâr-ı nefsânîyyet gittiği vakt altında bindiğin ‘azîm bir işe yarar at mıdır? Yoksa bir za‘îf hakîr harlenk midir? Yakın zamânda görürsün, yâhud ba‘de zamân görürsün.⁹⁵” demektir. Bu beyti ba‘zılar kibâr-ı evliyâ’ullâhdan birine ve ba‘zılar

⁹⁴ Birinci baskıda yer almamaktadır.

⁹⁵ Bu cümle orijinal metinde derkenar olarak yer almaktadır.

Şeyh Muhyiddîn-i ‘Arabî Hazretlerine nisbet ederek onların enfâs-ı kudsiyyelerinden olmasını iş‘âr etmişlerdir. Rakîbden murâd; rûh olup merkûbdan da maksûd nefsdır. Hulâsa-i kelâm şöyle demektir ki insân perde-i gafletten kurtulup kendi makâmını görmeyince kendinin nefs-i emmâresi hâlini bilip ‘indallâh [47]sa‘îd midir yoksa şakî midir? Bilemez gâh olur ki kendini sa‘îd zann edenler şakî çıkar ve nice şakî zann olunan sa‘îd bulunduğu zâhir olur. Merkeb-i nefsin hâli gubâr-ı hayât-ı fânîden halâs olup pertev-i âftâb u ziyâ-yı hurşîd-i ‘âlem-i bekâ ile incilâ’ bulmayınca hakîkat üzere görülüp ne olduğu ma‘lûm olamaz. İmdi insân-ı kâmile lâzımdır ki ne kadar tezkiye-i nefs edip semt-i salâh u tarîk-ı takvâyâ kadem bastım zann ederse de zuhûr-ı şekâvet-i ezeliyyeden gâfil bulunmayıp havf u recâdan hâlî olmamalıdır ve a‘mâl-i zühd ü takvâsına dayanıp kesret-i ‘ibâdât ü tâ‘âtine ittikâ’ kılmamalıdır. Hemân Cenâb-ı Hak cümlemizi girân-hâb-ı gafletinden bîdâr eylesin, âmîn.

44

پای بدامن کشی و سربجیب

تن بشهادت دهی وجان بغیب

Müfredât

“غیب” yaka “شهادت” den murâd; bu içinde bulunduğumuz ‘âlem-i şuhûddur. “جیب” da ‘âlem-i melekûtur.

Me‘âl

Ayağını dâmenine, başını da yakana çek vücûdunu ‘âlem-i şehâdete, cânını da ‘âlem-i melekûta veresin, murâd; halk ile görüşmekten çekilip Cenâb-ı Hakk’a bir vechle müteveccih olmalısın ki cismini bu ‘âlem-i şehâdetde cânını da ‘âlem-i melekûtta farz eylesin, demektir.

45

یاد خدا پردکی هس کنی

هرچه بجز او فرامش کنی

Müfredât

“پردکی” [48] burada mahrem ma'nâsına olarak “فرامش” da ferâmûşun muhaffefleridir. Cenâb-ı Hakk'ın zikrini ‘aklına mahrem eyleyesin demektir. “هرچه” her ne ki “بجز او” Cenâb-ı Hakk'ın rızâsının gayrıdır “فرامش کنی” onu külliyyen terk eyleyesin demektir.

Me'âl

Cenâb-ı Hakk'ın zikrini ‘aklına mahrem eyleyesin. Her ne ki Cenâb-ı Hakk'ın rızâsının gayrıdır onu külliyyen terk eyleyesin. Cenâb-ı Câmî kuddise sırrîhû hazretleri, mahdûmunu zikrullâha teşvîk ediyor. Zîrâ “Marîz-i kalbe şifâdır tevhid.” denildi. Onun için Cenâb-ı Hak ⁹⁶ “أَلَا يَذْكُرُ اللَّهُ تَطْمِئِنَّ الْقُلُوبُ” buyurmuşlardır. Bir de Cenâb-ı Nebî ‘Aleyhi’s-selâm “إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ صَفَالَةً وَصَفَالَةُ الْقَلْبِ ذِكْرُ اللَّهِ” buyurdıkları gibi bir diğer hadîs-i şerîfde dahi “عَلَامَاتُ الْمُؤْمِنِ أَرْبَعَةٌ: لِسَانُهُ يَذْكُرُ اللَّهَ” ⁹⁷ “نَاطِقٌ وَ قَلْبُهُ بِأَمْرِ اللَّهِ صَادِقٌ وَ نَفْسُهُ بِخِدْمَةِ اللَّهِ سَاوٍ وَ خُلُقُهُ لِلشَّرِيعَةِ مُوَافِقٌ” buyurdular.⁹⁷

Me'âli

“Mü'minin ‘alâmetleri dördtür; lisânı zikr-i Samedânî ile nâtık; kalbi, emr-i Rabbânî'ye sâdık; nefsi, hizmet-i Sübhânî'de sâbık; hulku, şerî'ate muvâfık olur.” demektir. Hazret-i Câmî buraya kadar “بَلِّغْ مَا عَلَّمْنَاكَ فَإِنْ لَمْ يَقْبَلُوهُ فَمَا عَلَيْكَ” hadîs-i şerîfiyle ‘amel ederek oğluna ve bi't-teb'a [49] bize ve çocuklarımıza nasîhat eyledi. Hadîs-i şerîfin me'âli; “Senin üzerine lâzım olanı erîştir, söyle eğer kabûl eylemezlerse senin üzerine bir şey' lâzım gelmez.” demektir. Mevlânâ Câmî dahi; “Oğlum sana ve senin emsâlin bulunan çocuklara nasîhat eyledim. Duymazsanız siz bilirsiniz zîrâ Resûl üzerine teblîğ ahkâmından başka bir şey' lâzım değildir. Tevfik ü hidâyet ancak Hudâ'nındır.” demek ister.⁹⁸

Zihî pend, zihî kemâl; hemân Cenâb-ı Hak Hâşimî-nijâd olan Resûlü's-sakaleyn hürmetine cümleden evvel, bu günâhkâr Abdulkâdir'i sonra da cemî' ümmet-i Muhammedî islâh eylesin, âmîn.

الحمد لله ولى الاتمام وموفق الاختتام والصلوة والسلام على محمد خير الانام واصحابه الكرام ترجمه
الفقير الى رحمة ربه القدير السيد حافظ عبدالقادر غفر الله ذنوبه ولوالديه ولاستاده و لمن نظر فيه

⁹⁶ Onlar ki iman etmişlerdir ve kalpleri Allah'ın zikri ile yatıştır, evet Allah'ın zikriyledir ki kalpler yatıştır. (Rad Suresi/28) Bkz: Yazır, 2018, 2982.

⁹⁷ Birinci baskıda yer almamaktadır.

⁹⁸ Birinci baskıda yer almamaktadır.

ÇEND FÂ'İDE

Be-nâm-ı Hudâvend-i Cân-âferîn

ای بچکان برای سود شمامد فرور فته يك پند فائده در ین ذیل پند مزید شدم زیرو بالا نیست که [51] استفاده خواهید کردولی سعی باید بکنید تا این فائده که بیان خواهیم کرد دست دهد

Lügat

”سود“ ”دو فرور فته“ ”زیر و بالا نیست“ ”تازی“

Fâ'ide, meşakkat çekip, şekk şübhe yoktur, 'Arabî.

”دست دهد“ ”من باری“ ”چم“ ”باو پهلوزند“

Müyesser ola, hâsıl-ı kelâm, ma'nî, ona benzer.

Ehl-i Fûrs; bu sözün ma'nâsı yoktur, diyecek mahalde ”این سخن را چم ندارد“ [52]derler.

”درنده“ ”غرنده“ ”پابین“ ”لب چو“

Yırtıcı-yırtan, haykıran, aşâğı, ırmak kenârı.

Emr-i Gâ'ib

بی فرق بر صیغنه فعل مضارع باشد و بقرینه دانسته شود جون بیت شیخ سعدی

بترسدآن که برافتاد کان نبخشايد

که کرز پای در ايدکش نکيرد دست

گاهی باشد که در آخرش يك الف زیاده کنند چون بیت

هیچ کس برجای اوننشیندا

روز شادی دشمنش کم بیندا

معنای این بیت بلسان ترکی

“ Hîç kimse onun makâmına oturmasın; sevinç gününde düşmânı görmesin.”

و گاهی در ماقبل آخرش يك الف زیاده کنند چون بیت

درپای لطافت تومیراد

هر 99 سرو سهی که در لب چوست

و گاهی در موقع دعا مبالغه قصد کرده دو الفبیارند: یکی با خر و دیگری بمقابل آخر چون مصراع

کم شواد از جهان نام سفر

بترکی

“Aslâ cihânda sefer nâmı olmasın.”

قاعده نهی غائب و امر حاضر در “تربیه نوریگان” بیا کرده شد برای آن در اینجا بیان نخواهم کرد

İsm-i Fâ‘il

بآخر فعل مضارع های رسمیه و بما قبل آخرش نوم ساکن زیاده میکنی اسم فاعل باشد تعبیر دیگر:
بآخر امر حاضر

بمزید شدن (نده) که نوندال ها است حاصل آید چون (درنده و غرنده) جناب فیضی این تعبیر را [53]
اختیار کرده است من باری این تعبیر بحیم با و پهلوزند عیانش هایچ فرق ندارد

Mübâlağa-i İsm-i Fâ‘il

لفظی ممین ندارد ولیا بلفظ کار حاصل آید که بآخر کلمه لاحق شود این هم مطلق نیست بلکه چند گونه
باشد یککمی صبر باید بکنید: چه در پایین بلسان ترکی بیان خواهم کرد آنجا یاد بکنید¹⁰⁰ چون (رستکار)
(و آمرز کار) (و جفاکار) و این کاف کاف فارسیست لیکن در تحریر عوام بکاف تازی

شهرت یافته است: گاهی برای تخیف الف را حذف کنند چون (ستمکار: لفظ کر) گاهی مطلق [54]
معنی اسم فاعل افاده کند چنانکه در مشنوی محمد نظمی آمده است

⁹⁹ Serv; bildiğimiz ağaç olup dört türlü olur:

1. Serv-i Nâz’dır ki dilleri her tarafa mutmayîl olur. Taze bitmiş serv fidânına da denir.
2. Serv-i Âzâd’dır ki dalları doğru bitmiş ser-â-pâ hemvâr u mevzûn olur.
3. Serv-i Sehî’dır ki aslı iki doğru bitmiş dal olur.
4. Serv-i Revân’dır ki pek uzun boylu servidir. Bunların küllisi mecâzen uzun boylu, refâtâr hoş kimselerde isti‘mâl edilir.

¹⁰⁰ Ekseriyâ üç mevzû‘da mübâlağa-i ism-i fâ‘il olur.

1. Mâzî sîgası üzere bulunan ism-i masdar âhirine lâhik olur. Çok halâs olucu ma‘nâsına olan “نجی” Arabice evvelkine “پروردگار” gibi “رب و مری” ikinciye “ماری” denir.
2. Emr sîgası üzere bulunan ism-i masdar âhirine lâhik olur. Çok ‘afv eden- yarlıklayan ma‘nâsına olan “آموزگار” ile çok öğreten, çok öğrenen ma‘nâsına olan “امر زکار” gibi “کشیر التعلم والتالیم” ikinciye “غفور و غفار” Arabice evvelkine “فعال لمایرید” Arabca “تتاکار” gibi evvelkine “کردکار” ile çok senâ eden ma‘nâsına bulunan “مداح” denir. “یادکار” gibilerde bu kabildendir. Mîmin kesri rânın sukûnuyla ‘afv etmek ma‘nâsına olan “امر زیند” masdarından müştak “آموزگار” dır. Nâs “خنکار” diye ta‘bîr ederler. “خداوند کار” lafzını ihtisâr edip Selâtin-i Âl-i Osmân hazerâtına “خنکار” diye ta‘bîr ederler.

بعدل و سخاوت بشو سر فراز

نیابد ستمکار عمر دراز

بهشتتست جای سرور کریم

که دوزج مکان ستمکر لئیم

Ma'nâ-i Mesnevî

'Adâlet ü sahâvetle mümtâzü'l-akrân Kur'ân ol; zîrâ zâlim uzun'ömre muvaffak olamaz. Kerîm âdemin yeri cennet, alçak zâlimin yeri cehennemdir. "کفشکر، سرکر" gibiler de bu kabîldendir. "pâpûşcu" demektir.

Lügat

"زیبا، فریبا، یکمی، "بینی" "سرشار"

Pek yakışıklı, pek aldatan, birazcık, burun, pek dolu kâf-ı Fârisî'yle;

"کز" "برخی" "خرطوم" "چه"

Arşın, ba'zı, fil burnu, zîrâ.

Kâf-ı 'Arabî'yle "کلانتر" pek büyük Kâf-ı Fârisî'nin zammıyla "کستاخ" saygısız- bî-edeb "دل بهزدن" bulandırmak.

Sıfat-ı Müşebbehe

بآخر امر حاضر بمزید شدن الف حاصل آید چون (زیبا) و (فریبا) مشتق از (زیبیدن) و (فریبیدن) گاهی پس از الف (نون) لاحق شود چون (خندان) و (کریان) و بر خی این صیغه در موقع حال ایراد کرده شود چون مصراع چون

چون صبا افتان و خیزان میروم تا کوی دوست

ولی از هر ماده نیاید بترکی

"Bâd-ı sabâ gibi düşe kalka dostun ikâmet-gâhına kadar gidiyorum."

تعبیر کرده شود و گاهی در اول امر حاضر (نا) داخل شود چون (نادان: و ناترس) لیکن بمنفی

(مخصوصت و هم در ین صورت معنی و صفت ترکیبی منفی حاصل آید [55])

İsm-i Tafdîl

لفظیست که در آخرش لفظ (تر) لاحق شود خواه آن لفظ اسم جامد باشد خواه اسم مشتق چون (داتنده تر: و

کلانتر) بمعنی اعظم و اکبر و محتسب راهم میگویند چنانکه در بیت ابوالمعانی آمده است

اگر چه دیده ام خرطوم پیلی

نباشد همچو بینی ات کلانتر

Me'âleş be-Türkî

“Her ne kadar filin burnunu gördümse de senin burnun kadar ziyâde büyük değildir.”

İsm-i Mensûb

لفظیست که در آخرش یکی از ادوات نسبت بود چون (مشکبار و اشکبار و دردمند چنانکه در بیت ابو طالب کلیم آمده است

دردمند یهای من بر هیچ کس پوشیده نیست

مینماید ازتم مانند نقش بوریا

Ma'nâ-i Beyt

“Benim derdlerim hîç kimseye mestûr değildir. Zîrâ o derdler vücûdumdan mânend-i nakş-ı bûriyâ görünüp duruyor.”

و اگر زین گونه کلمه ها معنی وصف ترکیبی بگیری جائزست و بمعنی کثرت و غلبه و جمعیت دلالت (کند مثلا (بدر یای کلان) در یا باروجبایی که بسیار جو یهارد (جو بیار و رو دبار کویند

بغدادی و دیوانه و دیرینه وار چمند و خداوند و غمکین دردناک: همین قبیلندر

Bağdâdlı, deli, eski kadîm olan, kıymetli, ... gamlı-dertli.

Lügat

“مانند” “بوریا” “بدر یای کلان” “بیابانی” “سراسر” [56]

Gibi, hasır, büyük deryâya, ‘azîm bir kır, büsbütün.

”شادی” “جوی” “بکار میروند” “بر کشید” “جایگاه”

Sevinç, ırmak, kullanılır, ayları çekti, mahal “مینماید” de bulunan “می” me‘ânî-i ‘adîdesinden burada istimrâr ma‘nâsını ifâde eder.

İsm-i Zamân

کلمه مرکبه است که يك جزاش بوقت وزمان دلالت کند چون سحر گاه و تابستن و روزگار جوانی: و هنگام پیری: بترکی

Sabâhleyin, yazın, tâzelik eyyâmı, ihtiyârlık zamânı.

İsm-i Mekân

این نیز کلمه کبه است که يك جزاش معنی مکان منغم کرددچون (چراگاه) و نمکدان و جنت سرا و گلستان و لاله زارورودلاخ و سنکلاخ و دیولاخ) چنانکه در بیت میرنظمی واقع شده است

بیابانی سراسر سنکلا خست

درو آدم نیوده دیو لاخست

Be-Türkî

“Azîm bir kır ki büsbütün tâşlıktan ‘ibârettir. Orada âdem olmayıp ecinne ve şeyâtîn yeridir.”

معنا های مشالها ولی لفظ “لاخ” در باب اسم مکان این سه موضع بکار میروند و معنی کثرت افاده کند

çiçek mahali “گلستان” cennet gibi mahal “جنت سرا” tozluk “نمکدان” otluk “چراگاه” çay çok olan mahal. “رودلاخ” lâlesi olan yer “لاله زار”

Binâ'-i Nev'

کلمه ایسکه بلفظ (کونه) مرکب شود و بسیار بار باسماء اعداد مستعمل شودکه: بک گونه خواندن و دو گونه و گاهی بلفظ کون و دیگر مرکب شود چون دیگر گونه شدن

[57] Bir türlü okumak, iki türlü okumak, başka türlü olmak gibi.

Binâ'-i Sıra

مصدررا بلفظی مرکب کنند که بعدد دلالت کندچو یکبار آمدن و دو بار نو شتن و سه بر خواندنبترکی

Bir kere gelmek, iki kere yazmak, üç kere okumak.

İsm-i Tasgîr

لفظاست که با خرش ادات تصغیر لاحق شود چون (دخترک و پسرک و دیو آنچه چنانکه مصراع شیخ سعدی واقع شداست

هر کرا باغچه هست بیستان نرود

بترکی

“Bir küçük bâğı olan kimse bostâna gitmez.”

اهل خراسان در مقام تصغیر و ترحم بآخر کلمه و اوز یاده کنند مشلا جباى دخترن و پسرک (دختر) و (پسر) (کویند برای آن اداتش سه است) که (کاف) و (واو) ساکنه و (چه) ولی کاف کاف تاریست و هم در باب تصغیر اصلست برای تصغیر بآخر کلمه لاحق شود ساکن خوانده شود و ماقبلش مفتوح چه

مردك و طغلك مكر بآن كاف ادات جمع كه الف نون است لاحق شود مفتوح خوانده شود هر دور امشن
لنارد چنانكه در مشنوی شیخ سعدی آمد است

برو تاز خوانت فسلیی دهند

كه فرزند كاست بسختی درند

بیندیش زان طغلك ی پدر

و زآه دلد بمنش حذر

بترکی

“Haydi git tâ kim sana sofradan nasîb versinler. Zîrâ çocukların zarûrettedirler.
Husûsiyle o yetîm çocukcağızın derdli gönlünün âhından kork da hazer eyle.”
اگر در کلمه ضمیر بود کاف تصغیر ضمیر مقدم باشد و مفتوح خوانده شود چون مصراع [58]

فر بافكت شوم تغسترا بز بکش

بترکی

“Kurbâncığın olayım nefsinî şimşîr-i riyâzetle vur, öldür.”

و اگر بپا متصل شود آنکاه مکسور باشد چون (کنیزکی) اگر در آخر مدخولش هسای رسمیه و د کاهی
بکاف تازی منقلب گردد چون

بندكك و خاكك بترکی

Küçük köle, küçük kul.

کاهی بیاچون بچيك و بندكك بترکی. Çocukcağız, kulcağız.

من بای در کاف اسم تصغیر شش صورت دارد و دریر صحیفه بلسان ترکی بیان خواهم کرد از اخیایاد

بکنید¹⁰¹

¹⁰¹ İsm-i tasgîr, kâfında altı sûret vardır;

1. İsm-i tasgîr kâfi müfrede lâhik olduğu vakt sâkin-i mâ-kabli meftûh olur.
2. Cemî‘de ve tâ-i muhâtab ile zamîr-i gâ’ib olan “شین”e muttasıl olduğu vakt fethiyle harekelenir, mâ-kabli dahi meftûh olur. “دخترک، دخترکان، قربانکت، رویکش” gibi.
3. Bâya muttasıl olduğu zamân meksûr, mâ-kabli dahi meftûh okunur. “لبکی” gibi.
4. Kâf-ı tasgîr ile zamîr-i gâ’ib ve zamîr-i hitâb bir yerde cem‘ olursa kâf-ı tasgîr takdîm olunur.
5. Âhirinde hâ-i resmîyye bulunan bir kelimeye kâf-ı tasgîr lâhik olduğu zamân o hâ-i resmîyye kâf-ı ‘Arabî’ye yâhûd yâya kalb olunur. Metinde zikr ettiğimiz misâller gibi.
6. Ba‘zen terahhum ve eşfakda kullanılır. Cârîyeciğiniz, oğlancığınız gibi.

Lügat

”ابروزن“ ”کرم ران“ ”بادب“ ”لبریز“ ”زندگانی“

İşâret eden, atını sürüp giden, terbiyeli, pek dolu, hayât.

[59] ”چشمکزن“ ”نامپند“

Gözlük yapan, ad koymak, ”تانکردد“ de bulunan ”تا“ ta’lîl içindir.

”زرین طغاب“ ”سرفکن“ ”همدستان“ ”کودال“

Sırmalı çadır ipi, tevâzu‘ eden, münfik, çukur.

”روکشاده“ ”نوردیدن“ ”خرمن سوخته“

Serbest, tayy etmek sermâyesi telef olup zarar ve ziyâna uğramış kimseye denir.
Kefilsiz demektir.

Vasf-ı Terkîbî

کلمه مرکبه است که ازان معنی اسم فاعل واسو مفعول واسم منسوب منفهم گردد این نیز یکچند کونه باشد که گاهی کلمه بر امر حاضر مقدم شده چون (ابروزن و کرمران) و ل برز که در بیت رشید قی آمده است

ساغر جانم بز هر غصه لبرزت و من

تانکرد دمدعی خوشدل تبسم میکنم

بترکی

”Gönlüm kadehi zehr-i kasâvet ü gussa ile doludur. Ben ise düşmân mesrûr olmasın niçin tebsüm eyliyorum.”

اگر برای ضرورت بمیان فاصله واقع شود خلل ندارد چنانکه جناب جامی (در سبحتولبرار) آورده است

چشم از ابهام کند چشمک زن

فتنه در انجمن وهم فکن

بترکی

”San‘at îhâmdan vehm cem‘iyyetine fitne bırakıcı olan çeşm-i sühana gözlük yapar.”

اصلش (فتنه فکن) و گاهی واو عاطفه و ضمه معطوف علیه را حذف کرده معطوف فرا بمعطوف علیه ترکیب سازند چون (خوبان) در اصل خون واب (بود) بترکی

و کاهی کسره موصف و یا همزه مجتلبه که در آخر بعض موصوف یا فتنه شود حذف “Kanlı su”
کنند وصف ترکیبی شود چون (نده دلاور و پشتکرم) که در ین بیت آمده است

جمعیکه پشتکر بعشوق ازل یند

ناز سمور و منت سخجاب میکشند

بترکی

[60] “Aşk-ı ezele i‘timât etmeyen birtakım kimseler sincâb u semmûr kürklerinin minnetlerini çekerler.”

کاهی صفت را رموصوف تقدیم کنند چون شقاوت پیشه وزن ین طناب و سیه بخت و بدر وز که درین
بیت آمده اند

ماسیه بختم و بدروزم و خرمن سوخته

شمع مقصودی بعمر خودشبی نفر و خته

بترکی

“Biz birtakım kara bahtlı, fenâ gönüllü âdemleriz ve harman-ı a‘mâlimizi riya ve sum‘a ile yakıp mahv u berbâd etmişiz. Bir gece hamrımız içende bir maksûd mûmunı îkâd etmemişiz. Vay bizim hâlimize.”

کاهی بتقدیم مضاف الیه بر مضاف حاصل آید چون در سخته نه و دو لنتخانه و پری چهره و پری پیکر
چنانکه در بیت قآانی آمده اند

سمن خوی و سمن بوی و سمن روی و سمن سیما

پری طبع و پری زاد و پری چهر و پری پیکر

در اصل: حانه درس، حانه دولت، چهره پری:

(ما سیه بختیم) in takdîri (مامر دان سیه بختیم) dır. Zîrâ Fârisî’de sıfatla mevsûf beytinde mutâbakat şart değildir.

در وصف ترکیبی احتمالی دیگر هم دارد آنها را اجناب فیضی بیان کرده است برای آن درینجا بیان خو
اهم کرد

Der Lisân-ı Fârisî Terkâb-i Aynî Hem-hest

از انبهه درینجا زکر آن چسان دیده شد اینک بعض از امثال که در باب وضع استعمال آنها بطریق نموده
یشود چون

“کوره کوزه”، “ریزه ریزه”، “لت لت” و “لحت لحت”

Kâse kâse, pâre pâre, pârça pârça.

”كممكم“ و ”اندك اندك“ ”رفته رفته“ ”خم خم“

Az az, git git, eğri eğri.

”چين چين“ ”شكن شكن“ ”آوخ آوخ“ ”پيچ پيچ“ ”كرم كرم“

[61] Kıvrıcık kıvrıcık, kırma kırma yazık yazık, dolama dolaşık, sıcak sıcak, derin derin.

چون مصراع

كوزه كوزه زهر غم نوشيده ام

”Kâse kâse gamm zehrini nûş eyledim.”

بيت قاني

خم خم چين چين شكن شكن سرزلفش

كرده زهر سوپيد شكل چليپا

Bu misâllerin cümlesi beytlerde müsta‘meldir. Risâlemiz, mutavvel olmasın onun için iki mesel ile iktifâ ediverdik.

Lügat

”پل“ ”بخشودن“ ”تركيدن“ ”تراويدن“

Köprü, merhamet etmek, bağışlamak, çatlakmak, sezmek.

”او باريدن“ ”زكيدن“ ”لنديدن“ ”ركيدن“ ”يازيدن“ ”فسون“ ”زرق“

Yutmak, ..., mırıldanmak, ..., sunmak, hîle riyâ.

”آكندن“ ”فرخيدن“ ”مهابت“

Doldurmak, yumuşatmak, ‘azametten nâşî korkunçlu olmak.

”فريب“ ”پوشيده نماند“ ”نادان“

Aldatmak, ma‘lûm ola, câhil.

”دربدر“ ”رشك“ ”ديجور“ ”ديدار“

Dilenci, kıskanmak-hased etmek, karanlık, görüşmek ve yüz.

”شهر آيين“ ”آموزه موى، دوموى“

Memleket donatan- zînet veren, kır sakallı.

”آهو“ ”زهاره“ ”دار بوی“

Ceylân-‘ayb, tahsîn, ‘ûd ağacı.

پوشیده نماند که مصدر سه گونه است یکی مصدر و دیگری حاصل مصدر و سو مرا اسم مصدر تسمیه سازند پس مصدر کلمه ایستکه بحدث دلالت کمد و در آخرش نون ساکن بود و در ماقبل نون (تا) و یا (دال) که مصدر تابی و مصدر دلی مینامد و پیش از تا یکی از حروف (خسشف) یافتسه میشود چون افرو ختن و نوشتن و افراستن و تافتن: و در ماقبل دال یکی از حروف (یار نو) بود چون فرخیدن و افتادن و سپردن و خوندن و خشودن: مصدریکه یکی از این حرفها پیدا تمیشود و پرا شساز میکوبند چون شدن و آمدن گاهی مصدر بدیکر کلمه مرکب شود چون عشق ورزیدن و دلدادن وفا کردن این مصدررا مصدر مرکب میخوانند

Lügat

”نوش“ ”مربع نشست“ ”درکار هستم“ ”قدرت برساند“

[62]İçende, bağdaş kurdu, uğraşmaktayım, kudret hâsıl ede.

”حالی کرد بعد“ ”چه مفعت میبرد“ ”کمتر“

İfâde ettikten sonra, ne fâ’ide hâsıl eder, daha aşağı.

”فرومایه“ ”بزر کواری“ ”کادش“ ”سرنکون“ ”کدبانو“

‘Âdî adam, yokluk, iştigâl, yüzü koyu, kadın.

”بالش“ ”پنبه دانه“ ”آهوی آتشیپنده“ ”بره“ ”برج حمل که شمس او برجه“

Yastık, kozalak, güneş, martın dokuzunda dâhil olur.

”کافور خشک“ ”مشک تر“ ”پس معلوم شد“ ”انبوه“

Gündüz, gece, demek oldu ki, cem‘iyyet.

”دیه“ ”sînin kesriyle“ ”سه“ ”فرار فتن“ ”فروشدن“ ”مرو بردن“

Koy, üç, ileri gitmek, bakmak, yutmak.

”فرور فتن“ ”شو خکین، برآشفت“ ”آب و تب“

[63]Dalmak, kirli paslı; terledi, revnak, letâfet ma‘nâsına ıstılâhdır.

”جوشاک“ ”پوشاک“ ”خوراک“ ”فرو کشتن“ ”چدار“

Kınamak, örtmek; giymek; yemek, karanmak nüzûl etmek, köstek.

”دژخیم“ ”یأسا“ ”کیفر“ ”ترزقان“

Hançer, kâ'ide, cezâ, mütercim.

Mâzi

اگر از آخر مصدر (نون را) حذف بکنی و ماقبلش ساکن ماضی مفرد غائب یشد چون آموخت و خواند اگر بآخرش نون و دال بیساید جمع غائب مآشد چون آموختند و خواندند و اگر یای ساکن بیساید مفرد مخاطب باشد چون آموستی و خواندی و اگر يك دل ساکن نیز زیاده میشود جمع مخاطب باشد چون آموخید و خواندید و اگر مآخر مفرد مخاطب سم ساکن دآبد نغس متکلم باشد چون آموختم و خواندم و اگر بیش از بین سم یای ساکن بیاید متکلم مع نغیر باشد چون آموختی و خواندی ولی بآخر ماضی بر مقتضای ضمائر حرکه ددن لازمست که در بخش ضمائر دنسته شود پس معلوم شد فعل ماضی برشش ص یغه است ایرا که در لغت پارسی بمیان مذکر و مؤنث ونشبه و جمع فرق ندارد چناچه در ترکی وسائره کلمها بر بین قیاسند

Muzâri'

طریق اشتقاق فعل مضارع ثنینست که از آخر مصدر (نون) حذف کرده شود ماقبلش اگر تا باشد بدال مبدل گردد که آخر مضارع بعصه حال دال و ماقبل دال مفتوح باشد و حروف تسعه که در ماقبل تا و [64] دال می بودی هر یکی حکمی دیگر دارد پس (خا) بزای معجمه مبدل شودکه مضارع آموختن: آموزد بیاید و (سین) کاهی حذف کرده شود در مضارع دانستن: داند: کویی وکاهی یای ختیه مبدل گردد در آراستن آراید کویند وکاهی به (ها) منقلب گردد از کاستن دارد کویند و (فا) به بای موحده مبدل شود از یاستن (یابد) بیاید و (یا) محذوفشوددر مضارع چریدن (چرد) میکویند و (الف) حذف کرده میشود مضارع افتادن(افتد) بیاید و(راونون) باقی بمانند مضارع سپردن و مانند سپر و ماند باشد و (واو) محذوف شده بجانش يك الف و یا بیاید در بخشودن بخشاید کویند مضارع عی که مخالف باین قواهد باشد چون کوید از گفتن و کند از کردن جمهورارباب لغت شاذ کویند و بسیار مضارعهها خارج از قواعدند خاصه از مصادرشاده که اشتقاق مضارع به هیچ و جهی نتوان کرد: و صیغه مضارع نیز شش بشد که اگر از آخرش دال حذف شده بحایش (نون و دال) بیاید جمع غائب باشد چون (شوی و کنی) و اگر یا و دل بیاید جمع مخاطب شود چون که بید و شوبد و اگر بجای دال مضارع میم ساکن بیاید مفردم تکلم شود چون (خوانم) و اگر یا و میم بیاید جمع متکلم شود چون (رویم) (قاعده) اگر خواهیکه لازم را متعدی میسازبآخر امر حاضر يك الف ساکن و نون مکسور ممدود و دال مفتوح و نون ساکن بیاری که امر حاضر باین حرفها

صدر دالی یایی شود مثلاً در آخر رس این حروف لاحق شو در سائیدن حاصل آید که مصدر متعدی باشد و دیگر صیغهها که تعدیتش میخواهی ازین مصدر اشتقاق میسازی چون بیت

من از دیار حبیبم نه از دیار غریب

مهمینا بد یار خودم رسان بازم

“Ben dostun memleketindenim oradan geldim, başka memlekette değil, Yâ Rabbî yine beni sağ selâmet memleketime gönder.”

وازماده چشیدن چشانیدن باشد چون بیت

بیکنم آب کز باران چشانند کوهر اگر دون

دهد از لاله در پی صد هزارش ساغر پر خون

“Felek bir ânda dağa rahmetten su tattırır, sonra da ona lâleden nîce büyük sâgar-ı pür-hûn verir.”

و گاهی این حروف بآخر کلمه متعدی لاحق شوند بمعنی مطاوعت دلالت کنند یعنی فعل را لازم کنند چون کشانیدن و پوشانیدن و فریبانیدن پترکی

Açılmak, örtünmek, aldanmak; ‘Arabî’de dahi bunun nazîri vardır. Meselâ selâsîden “کب” lafzı yüzü üzre düşürmek ma’nâsına iken ef’âlden “اکباب” yüzü üzre düşmek demektir.

اگر خواهی که معلوم را مجهول میسازی اسم مفعول را بماده شدن ترکیب سازی که در هیئت آن کلمه باشد یعنی اگر خواهی که ماضرا مجهول کنی (از شدن) ماضی بیاوری و در مضارع (از شدن) م مضارع بیاوری چون خوانده شد و خوانده شود: (اسم مفعول) در آخر فعل ماضی های رسمیه زیاده میکنی اسم مفعول شود چون ساخته آورده

İhtâr u Vazîfe

ای بچکان زبان پارسیرا آسان مگیرید ایرا که توش بسیار اصطلاحات و کنایات و مجازات دارد. بترکی

[66]”Ey çocuklar lisân-ı Fârisî’yi kolay farz eylemeyiniz, zîrâ içinde çok ıstılâhlar ve kinâyeler, mecâzlar vardır.”

من از طفولیت تا حال خیلی فارسی خواندم و هنوز درکار هستم باز در حرف زدن زحمت میکشم و مطلب را بمیتوانم در ست حالی بکنم بترکی

“Ben çocukluğumdan şimdiye kadar çok Fârisî okudum ve hâlâ daha uğraşmaktayım yine tekellüm etmekte zahmet çekiyorum ve maksûdumu doğru anlatmaya kâdir olamıyorum.”

و سببش راهم نمیدانم چه چیز است روزی سببش را بیکی از کبرای ابرانیان پرسیدم که او ضاع من چنیست شما چه میغر مایید بمن رهی آسان بمایید بترکی

“Ve sebebini dahi bilmiyorum ki, nedir? Bir gün tekellüm edemediğimin sebebini Îrânlıların büyüklerinden birisine sordum ki benim ahvâlîm böyledir, siz ne buyurursunuz? Bana kolay bir tarîk gösteriniz.”

پاسخ داد که هرچند حرف زدن موقوف است به ممارست و محتاجست بمکالمه با اهل زبان ولی اینجاهادرس خواندن و درس گرفتن هم تقصیر میکنند و طفلی را که هنوزده لغت و پانزده یاسا از فارسی یاد نکر فته باشد بناکنند بدرس دادن از کلستان و هنوز از کلستان يك باب را تمام نکر ده شروع می نمایند بخواندن دیوان حافظ و اشعار حافظ را هم بیشتر با تأویلات میخواندن اینها همه از برای مبتدی موجب صعوبت است چراکه کلستان کتابیست که در ایران هم از برای مبتدیان درس نمیدهند با اینکه زبا نشان فارسیست دیگر نمیدانم اینجاها کسیکه نو هوس بآس از خواندنکلستان چه منفعت میبرد مبتدی بایداول لغت و یاسا یاد بگیرد و دروقت خواندن هم بنصریف و اشتقاقو بحروف و کلماتیکه بجهت حصول معانی در آورند دقت بکند و با آنانکه فارسی دانند صحبت و مکالمه بکند و استاذش هم در وقت [67] درس گرفتن یکدفعه که معنیهایش حالی کرد بعد یکدفعه هم تا آنقدر که شاکردش بفهمد فارسی بگوید و لغت بییرسد تابه بیرون آوردن معنا از عباره قدرت برساند و سرعت فهم نیز بحصول بیاید بعد بناکند بترجمه کردن درس از فارسی بترکی بفارسی این هم که قدری بحصول آمد بعد کلستان و بستان و دیوان حافظرا هم بخواند پاسخش انتها پذیرفت بترکی

“Cevâb verdi ki, “Her ne kadar tekellüm etmek mûmâresete mevkûfdur ve ehl-i lisân ile mûkâlemeye muhtâcdır. Fakat buralarda okumada ve ders almakta dahi kusûr ediyorlar ve bir çocuk daha Fârisî’den on lûgat ve on beş kâ’ide ezberlememiş iken Gûlistân’dan ders vermeye başladılar ve henüz Gûlistân’dan bir bâbı tamâm etmeksizin Hâfız Dîvânı’nı okumaya başladılar ve Hâfız’ın eş’ârını da çok te’vîlât ile okurlar. Bunlar bütün mübtedî için su’ûbeti mûcibdir. Zîrâ ki Gûlistân bir kitâbdır ki İrân’da bile mübtedilere ders vermezler, lisânları Fârisî olduğu hâlde. Artık bilemem burada bir kimse ki nev-heves ola Gûlistân okumadan ne fâ’ide hâsıl eder. Mübtedîye evvel lûgat ve kâ’ide ezberlemek lâzımdır ve okuduğu vakt ta’rîf ve iştikâka ve husûl-i me’ânî için getirilen hurûf u kelimâta dikkat eyleye ve Fârisî bilenler ile sohbet mûkâleme eyleye ve hâceti de ders okuttuğu vakt bir def’a ma’nâlarını tefhîm ettikten sonra bir def’a dahi şâkirdin anlayacağı kadar Fârisî söyleyip lûgat su’âl eyleye. Ta kim ‘ibâreden ma’nâ istihrâcına kudret hâsıl ede ve sür’at-i fehm dahi husûle gele; sonra ders tercüme etmeye başlaya Fârisî’den Türkî’ye [68]ve Türkî’den Fârisî’ye, bu da bir mikdâr husûle geldikten sonra Gûlistân Bostân ve Dîvân-ı Hâfız’ı dahi okuya.” cevâbı tamâm oldu.”

Vazîfe

محمود در بیش خواجه دوزانو نشستہ درس می خواند ولی میرزا بی ادبی کرده پاشرا دراز کرد برای پیش خواجه پایه بلندی ندارد

“Mahmûd, hâcenin huzûrunda dîz çöküp ders okuyor fakat Mîrzâ edebsizlik edip ayağını uzattı. Onun için hâcenin yanında pek çok kadr ü i‘tibârî yoktur.”

احمد بجای خود چار زانو نشسته درس میخواند

“Ahmed yerinde bağdaş kurup ders okuyor.”

مستکی را خابیدم بعد کشیدم دراز شد

“Sakızı çiğnedim sonra çektim uzandı.”

میرزا پاهای شرا دراز کرده سر بالا میخواند

“Mîrzâ ayaklarını uzatıp arkası üstü yatıyor. “طاق داز میخواند.” de böyle demektir.”

رضا در اوتاق دم رو خوابیده درسش را از بر میکند

“Rızâ odada yüzü koyun yatıp dersini ezberliyor.”

میرزا پشت سرم حرف میزند بخواجه خواهم گفت

“Mîrzâ arkamdan gıybet ediyor, hâceye söyleyeceğim.”

حسن بجای خود خوابش برد میرزا هم درسش را بمیکوشیده حرف میزند

“Hasan yerinde uykuya vardı. Mîrzâ’da dersine çalışmayıp sohbet ediyor.”

احمدیک پهلو خوابید میرزا حبیب هم با خامه آهنین نامه اش را رانک میزند

[69] “Ahmed yan üstüne yattı, Mîrzâ habîb de demir kalem ile kitâbını boyadı.”

محمود را خوابش گرفت حیدر هم چورت میزند

“Mahmûd’un uykusu geldi. Haydar da uyukluyor.”

علی رضا حدس میزند که احمد درسش را خواند ولی خواجه اش را کول میزند

“Alî Rızâ zan ediyor ki Ahmed dersini okumadı, fakat hâcesini aldatıyor.”

احمد میکوبد که خوابم گرفت دیگر من به اوطاغ خودم میروم در را پیش کنید که کس بیاید

“Ahmed söylüyor ki, beni uyku bastı artık kendi odama gidiyorum kapıyı çekin ki kimse gelmesin.”

Hâsıl-ı Masdar

لفظیست که از وی معنی که ز مصدر حاصل آید آن معنی مراد شود و صیغه اش امر حاضر بیست که بآخرش شین ساکن لاحق شود و ماقبل شین مکسور باشد چون آمرزش و خواهش آیش و روش و آیش و روش و آسایش چنانکه درین بیت افتاده است

عاقبت رشك بر آسایش من بر دفلك

بهر در دم بو جود از عدم آورد فلک

(ت) “Âkıbet felek benim râhat edişimi kıskandı da beni dert çekmek ve istirâhatımı selb etmek için deycûr-ı ‘ademden sâha-i vücûda getirdi.” Misâllerin ma‘naları; “ geliş, gidiş، ایستیش، یارلغیش، بوجو” da bulunan “با” mef’ûlün ileyh ‘alâmetidir. ‘Arabîce, ilsâk ta‘bîr olunur.

İsm-i Masdar

کلمه است که بآخرش یای مصدریه لاحق شود چون (ستمکری و وفاداری) که در ین مصراع آمده است

امید بلبل بی دل زکل وفاداریست

[70] (ت) “Âşık-ı bülbülün ümîdi gülden vefâdârlıktır.”

و گاهی بر صیغه امر حاضر بیاید چنانکه در ین مصراع آمده است

من آن فریب که در غمزه می بینم

(ت) “Ben o aldatmayı ki senin işâretinde görüyorum.”

و گاهی بر صیغه فعل ماضی بیاید چون مصراع

دادجواب مردم نادان چه لازمست

(ت) “Câhil âdeme cevâb vermek ne lâzımdır?”

“ماخود شکسته ایم چه حاجت شکست ما” da bu kabîldendir ki; “Biz zâten kırığız bizi kırmak iktizâ etmez.” demektir.

و گاهی باشد که بماضی الف و لاحق شود چون دیدار و رفتار ولی از جوشدن و پوشیدن و خوردن

جوشاک و پوشاک و خوراک اوده است اینها را شاذ میگویند گاهی معنی حاصل مصدر افاده کفد

چون دیدار تو حل مشکلاتست

(ت) “Seni görüşü müşkillerin hall olmasına sebebidir.” ‘Arabîce buna “رؤیت” ta‘bîr olunur.

و گاهی باشد که معنی و صفت ترکیبی افاده میکند که لفظ (از) امر حاضر باشد از اربدن چون بیت¹⁰²

¹⁰²“طوفان”ın kâf-ı Fârisî’yle gözyaşı ma‘nâsına olan “سرشک”e izâfeti müşebbehün-bihin müşebbehe izâfeti kabîlindedir. Yine o ma‘nâya olan “اشک” in kâfi ‘Arabî’dir. Kâf-ı Fârisî’nin kesriyle “کردابی”de bulunan “ی” ta‘zîm ma‘nâsını ifâde ettiği gibi tahkîr ma‘nâsını da ifâde eder. Şu “اوز” “مکسی کجا و او از شیر کجا” ibâresinde hem ta‘zîmi hem tahkîri ifâde etmiştir ki; “Küçük bir sineğin sadâsı nerde, büyük bir arslanın sadâsı nerde demektir.”

زطوفان سرشك خودبگردابی گرفتارم

که عمر نوح اگر یابم نبینم روی ساحلها

[71]“Gözüm yaşı tufânından büyük bir gird-âba tutulmuşum ki bi'l-farz Cenâb-ı Nûh ‘aleyhi’s-selâmın ‘ömrüne mâlik olsam bile sâhillerin yüzünü bile göremem.”

گاهی ماضی بمضارع مرکب شود ز ماضی معنی مصدر براید چون رباعی فضل عیاض قدس سره آمده است

جانازور تو دور نتوانم بود

قانع به بهشت و حور نتوانم بود

سر بردرتو بحکم عشقم نه بمزد

زین در چه کنم صبور نتوانم بود

خلاصه مقصدش بترکی

“Yâ Rabb; senin dergâh-ı ma‘nevînden ve sana ‘ubûdiyyetten bir ân münfek olamam, va‘d buyurduğun hûr u cinân ile de kâni‘ ü mütesellî olamam. Zîrâ başım bu dergâh-ı ehadiyyette ‘aşk muktezâsıncadır, ücret ü sevâb için değildir. Zîrâ cennet için ‘ibâdet ücret olmuş olur, benim ‘ibâdetim ise böyle değildir, ne yapayım muhabbetim bir derecedir ki bu kapıdan kulluk etmemekliğe sabr edemem.”

و گاهی از دو ماضی ورکب شود که یا بطر عطف بیابند چون مصراع چراکه بی تواندم مجال گفت و شنید

(ت) “Karışık sözde dahi istilâhtır zîrâ ki sensiz demeye ve işitmeye mecâlim yoktur.”

و یا بی عطف چنانکه جناب جامی در یوسف زلیخا آورده است

بزدان چون مهش خلوتتشین بود

شد امد سوی زندانش چنین بود

گاهی ماضی بامر حاضر مرکب شود این نیز یا بطر یق عطف باشد چو مصراع

گفت و کو سودی ندارد طالب دیدار باش

و یا بی عطف چنانکه در ین بیت واقع شدست

صبح روز قیامت که سرزخاک برارم

بگفت وگو تو توخیزم بجستجوی تو باشم

گاهی بنهی حاضر مرکب شود چون بیت

خلقی ز غمت در بدر و کوی بکوی

مقصود تویی از این همه گفت و مکوی

این را ترکیب عطفی و ترکیب تجانسی هم "می‌نمایند"

Her ne kadar "شست و شوی، جستجوی، گفتگوی،" kelimeleri mâzî ve emr sûretinde ism-i masdar ise de 'inde'l-terkîb mübâlağa ifâde eder. Ya'nî bu üç kelimeye mâzî ile emrden mürekkeb mübâlağa-i masdar dahi denir.

Fâ'ide

[72]Erbâb-ı lügat her takdîr-i cânı "روان" ve revânı "جان" ile tefsîr etmişler ise de beyanlarında fark vardır. Revân insâna mahsûs olan rûh ki sâ'ir-i hayvânda olmaz ona 'ulûm-ı 'akliyyede nefs-i nâtika ve lisân-ı hükemâda nefs-i mücerrede ve lisân-ı sûfiyyede rûh-ı insânî derler. Cenâb-ı Hak onun hakkında "يسئلو نك عن" buyurmuşlardır. İşte "روان" budur ammâ "جان" rûh-ı hayvânîdir ki her zindedede bulunur hattâ İbn-i Sinâ Risâle-i Mi'râciyye'sinde; "مراد" "ز روان نفس ناطقه باشد و ازجان روح حیوانیست" diyerek beyân buyurmuştur. Hem dahi "روان"ın rûh-ı insânî ma'nâsına olduğunu Şeyh Sa'dî bu beytinde tasrîh etmiştir;

سپر دم ترا جان و رفتم بخاک

ببر دم روان را بیزدان پاک

"روان"ın dahi rûh-ı hayvânî ma'nâsına olduğunu bu beyt nâtıktır;

کر بجان زند کیست حیوانرا

زندگانی تو مید می جانرا

Ferheng-i Şu'ûrî'de gâhî "روان" cân ma'nâsına isti'mâl edilir, deyip Hakîm-i Esedî'nin;

ز زخم سنان بیش زخم ز بان

که این تن کند خسته وان روان

beytiyle istişhâd etmiştir. [73]Cenâb-ı Fazl 'İyâz'ın rubâ'îsinde bulunan "جان"dan murâd mecâzen Cenâb-ı Hak'tır. Zîrâ insânın kemâl-i mertebe-i rûha muhabbeti

bulunduğu için pek sevdiği kimseye “جان” ve ta‘zîmen cem‘ olarak “جانان” dahi der. “بہشت” cennet “حور” cennette bulunan câriyeler “عشقم”da bulunan zamîr-i mütekellim “سر”e masrûfdur. Takdîri “سرم در تو بحکم عشقت”dir. Bu sûrette “سر” müptedâ “عشق” haberi mîmin zammı zânın sükûnuyla “مزد” sevâb ücret ma‘nâsnadır. “صبور”da cehûl vezninde ism-i fâ‘ildir. کاهی از دم امر حاضر مرکب شود چون بیت

تادرتکپوی کرم و سردی

هیہات کجاسی بمردی

کاهی بآخر امر حاضر هاء رسمیه لاحق شود چون خنده و کریه و مویه و پویه چنانکه در بیت ابوالمعانی آمده است

نوحه و کر دمام من

کشته اند اهل اسمان بیزار

(ت) “Benim demâdem girye ve feryâdımdan âsmânda bulunan melekler bile bîzâr olmuşlardır.” diğêr beyt;

هر که که سمند عزم من پویه کند

دشمن ز نهیب تیغ من مویه کند

(ت) “Semend-i ‘azmim her ne zamân cevelâna başlasa düşmân dehşet-i şimşîrimden vâveylâya başlar.” “مزہ، لرزہ، نالہ، اندازہ، لابه ستیزہ، امیزہ، او یزہ، پیرایہ” gibiler de ism-i masdardırlar.

کاهی ماضی به (توان) مرکب شود ز ماضی معنی مصدر بر اید چون چند سیلی توان زد، ورو یکش توان دید

(ت) “Birkaç tokat vurulabilir ve yüzgeçizi görülebilir.”

این را اقتداری مطلق نیز تسمیه سازند؛ چه فاعلش معین ندارد

Lügat

”همال“ ”زر کری“ ”سردی“ ”شکبایی“ ”نوحه“

[74]Gibi, kapıcılık, soğukluk, sabırlık, feryâd u figân ile ağlamak.

”کریه“ ”کلان“ ”بیزار“ ”سمند“ ”عزم“ ”نهیب“

Ağlamak, büyük, usanmış; kula at ki sarıya, niyet, korku mâ’il olur.

kaf-ı Fârisî'yle "مويه" "برك" "تند منويس" "بآرامی بنويس"

Cenâzeyeye ağlamak, bayrak, 'acele yazma, ağır ağır yaz.

"اندازه" "بلند مخوان" "اهسته بخوان" "بدرس چورت مزن"

Göre, hızlı okuma, yavaş oku, derste uyuklama.

"در مکتب ثابت مزن" "درسهای امر و زیرا روان کردید"

Mektebde ıslık çalma, bugünkü dersleri yaptınız mı?

"ژاله" "بررسید" "دیدور" "بسد" bâ'nın zammı sînin teşdîdiyle

Çiy, anladı, her işini güzel fehm eden, mercân.

"نسیم خلد میوزد" "مکر" "جویبار" burada

Cennet rüzgârı esiyor, kâ'in, ırmak kenârı.

Bahtiyâr ve zinde "مر غزار" kâf-ı Fârisî'nin fethiyle otlu, çayırılı, çimeli yere denir, ya'nî çayırılık.

"وپیویدن" "تکیدن" "پوی" "تک" "سرد" soğuk "کرم" sıcaklık; masdarlarından me'hûz emr sîğası üzre ism-i masdardırlar. Kâf-ı Fârisî ve 'Arabî'yle içmek ma'nâsına bulunan "غمکسار" "میکسار" gamm ile, mey ile müsta'meldir. "اب کسار" [75]denilmez. Hâlis ma'nâsına olan "تنبيه" "سارا" de 'anber, müşk, zer mâddelerine mahsûs sıfat olup bu üçten mâ-'adâya sıfat olmaz. Meselâ, "عنبر سار، مشک سارا، زرسارا" denip "نسیم سارا" denmez.

Tenbîh

اگر در آخر کلمه های رسمیه بود در وقت جمع شدن به (ها) های رسمیه بیفتد و بفتحه ماقبلش اکتفا کنند
اگر بجمع دیگر کلمه مستابتهت ندارد چنانکه در بیت قانی آمده است

زخاک رسته لاله هاچو بسدین پیاله ها

ببرک لاله ژاله چو در شفق ستاره ها

(ت) "Yerden mercân piyâleler gibi lâleler çıkmış, o lâlelerin yaprakları üzerinde bulunan çiyler şafakta tulû' eden yıldızlar gibi parlıyor." Bu beytte bulunan "لاله"den hâ-i resmiyyeyi hazf ederek "لالها" denilse dilsizler ma'nâsı anlaşılır. Ammâ "سیاره" "ژاله، پیاله، ستاره" gibi kelimelerde diğer kelimenin cem'ine müşâbehet mahzûru bulunmadığından iki vechle cem'lenebilir.

در دیگر کلمه ها ماقبل های جمع ساکن شود چنانکه در بیت قانی آمده است

نسیم خلد میوزد مکر جویبار هسا

که بوی مشک مید هد هوای مرغزار ها

گاهی برای تعظیم در مقام مفرد جمع آرند و بزرگانرا بالفاظ جمع تعبیر کردن خود شایعست و گاهی بشخص عظیم الهیکل یقصد مبالغه جمع استعمال کنند چون (اژدرها) باژدر کلان هر کلمه که مخالف باین قاعده ها جمع شود شاذست لیکن اهل فرس در محاورت بقاعده اعتنا نمیکنند مثلاً مردمها، واسبها میگویند و گاهی همچو جمع عربی استعمال کنند (فرمایشات و تحفه جات و نوشته جات و عمله جات و سبزوات و اغوات و خوانیت و خواتین گویند چنانکه فضولی بلسان ترکی در حدیقه السعدا گفتسست ابرار انجم [76] تاب نظاره مصائب خواتین حرامسرای نبوت

“Getiremeyip perde-i hicâba girdi.” Emrler, hediyeler, mektûblar, ağalar, hânlar ya‘nî efendiler, beyler, hatunlar, ‘ameleler “باغات” “دهات” gibiler de bu kabîldendir.

اگر بررسی در ایران (نوشته را) بپه محل استعمال میکنند

این را باید بتفصیل عرض “Eğer sorarsan İrân’da ‘yi ne mahalde isti‘mâl ederler” کاغذیکه از طرف پادشاه نوشته شده باشد انرا فرمان ‘arz edeyim; Tafsîl ile ‘bünm” bir kağıd ki pâdişâh tarafından yazılmış ola ona “fermân” derler. اگر از طرف شهزادگان باشد رقم میگویند ولی گاهی لفظ (رقم) بمعنی فرمان پادشاه نیز بیاید چنانکه در بیت ابو المعانی آمده است

قضا کو در دو غم در ازل رقم کرده

برای صورت حسن ترا قلم کرده

Eğer şehzâdeler tarafından olursa “rakm” derler, fakat ba‘zı “rakm” lafzı fermân-ı pâdişâhî ma‘nâsına dahi gelir. Nitekim Ebu’l-Me‘ânî’nin beytinde gelmiştir.

اگر از طرف حکام و امرا باشد تعلیقه میگویند

“Eğer hükkâm u ümerâ tarafından olursa “ta‘lîka” derler.”

اگر از ادب احباب باشد باحباب مراسله و نوشته میگویند

“Eğer ahhâbdan ahhâba olursa “mürâsele” vü “nüvişte” derler.”

اگر از کوچگان باشد بزرگان ذریعه و عریضه میگویند

“Eğer küçüklerden büyüklere olursa “zerî‘a” vü “arîze” ve derler.”

و لیک ذریعه بالا تراز عریضه است

[77]“Ve lâkin zerî‘a, ‘arîzeden yukarıdır.”

Lügat

”رهنمون“ ”سنکدل“ ”کو“ Arabî’yle ‘kâf-ı ‘لال“

Kılavuz, delîl, taş yürekli merhametsiz, hani, dilsiz.

”وادی“ ”کمان“ ”زه“ ”ابرو“ ”بروت، سبلت“ ”اتشدان“

Dere, yay, kiriş, kaş, büyük, ocak.

Der Bahs-i Zamâ’ir-i Şahsiyye

ضمیر متصل (ش) مفرد غائب (بد) جمع غائب (ت: ی) مفرد مخاطب (ید) جمع مخاطب (م) مفرد متکلم
(یم) جمع متکلم ماقبل شین و تا و ند و میم مفتوح خوانده شود چون جانش و رفتند و رویت و دستم و گاهی
باشدکه شین و تارا بوقت ضرورت بکسره خوانند چون مصراع قالی

رخانش کشتست ال زبانش کشتست لال

(ت) “Lâlenin ruhsârı âl zebânı lâl olmuştur.”

مثال تاء چون مصراع حکیم سنایی

چون گذشتی نه انت ماند نه این

(ت) “Çünkü geçerdin, ne o sana kaldı ne bu.”

شین و تاء بالف و نون جمع میشوند چون مصراع

تاچه ابریست کمانشانکه چو باران بارد

(ت) “Acabâ onların yayları ne büyük bir buluttur ki yağmur gibi ok yağıyor.”

اگر Ellerimiz, ayaklarımız. و میم رانیز گاهی بالف و نون جمع کرده دست مان و پای مان کویند
دراخر کلمه حرف مد بود يك یا بیارند کیسوپش و و فایت کویند گاهی برای ضرورت یارا نیارند چون
بیت

ان کوترا بسنکدلی کردر همنون

ای کاشکی که پاش بسنکی در امدی

در اصل (پایش)

(ت) “Hani o ki seni tâş yürekli [78]bir merhametsize delîl oldu, ey kâşkî ayağı bir
taş geleydi de kırılıydı.”

دیگر بیت

چند انکه می بینم جفا امید میدارم وفا

چشمانت میکوید کو لال ابروت مکوید نعم

در اصل (ابرویت) وکاهی بو او فتحه دهند چو مصراع لطیفی

کمان ابروت پیوسته مارا

(بتو) متصل شونديک همزه جلب کنندکه همزه مجتلیه خوانندش چون مصراع

خوابکه نیست بجز خاک سر کوی توام

(ت) "Senin ikâmet-gâhından başka yatacak yerim yoktur."

و ما قبل یاوید و یم بکسره خوانده شود چون امدی ور فتید و خواندیم اگر آخر کلمه حرف مد باشد و یا

(بتو) متصل شوند یک یانیز بیاورند چون اویی و چر اویی وتو یم چو مصراع

کدام کس بتو ماند که کویمت توچو اویی

(ت) "Hangi kimse sana benzer ki, sana onun gibisin diyeyim."

دیگر مصراع

باید اول بتو گفتن که چنین کور چرایی

(ت) "Bu kadar niçin körsün diye evvelâ sana söylemek lazımdır."

دیگر مصراع

کوی تویمم اخبسنکی شاد کن مارا

اگر در آخر کلمه هامر صمییه باشد بوقت اتصال ضمیر ممزه بیارند چون کشیده ایم و سرشته اند چنانکه

در بیت صائب اقتاده است

زداغ درد محبت سرشته اند مرا

در افتاب قیامت بر شته اند مرا

(ت) "Beni muhabbet derdinin dâğıyla yoğurdular da kıyâmet güneşinde pişirdiler."

و گاهی برای ضرورت همزه نیاید هانیز محذوف شود چون بیت

اکرایزد عنایت کرد ببندش

شود در جمله افعالش موفق در اصلش ببنده اش

Lügat

”سرشت“ ”بر شت رشتن“ den

Tabî'at, hilkat yağurmak, ağardı, pişti, fitrat ma'nâlarına, [79]sînin fethi ve kâf-ı Fârisî'yle "سك" "مردم" "فرشته"

Gelip, adam ve göz bebeği, melek.

"پسین" "ماند" "تندرستی" "حاجتروانی پیشه کن"

En sonra, benzer, 'âfiyet, gayrın işini görmeyi 'âdet eyle.

"سخن چین، ناخن زن" "دلگیر" "انچه" "دلشکن"

Kovucu, hâtırı kalmış, onu ki, adamı tekdîr eden- gönül kıran.

Der Bahs-i Zamîr-i Munfasıl

(او) و (وی) برای مفرد غائبند و (ایشان) جمع غائب و (تو) مفرد مخاطب و (شما) جمع مخاطب و (من) مفرد متکلم و (ما) جمع متکلم گاهی همزهٔ او را حذف کرده و او را بفتحه خوانند که (ورا) و (مرورا) کویند و با (در و بر) نیز همزه اش نتو یسند چون (درو) و (برو) گاهی ضمیر محذوف شود چون مصراع

تو چنان دردل رفته که جان در بدنی

بتقدیر (رفته) دیگر در بیت رخشی یزدی آمده است

مامر دمان خانه بدو شیم و خوشنشین

هرجاکه میر و یم شود خانمان ما

بتقدیر (خوشنشینیم) مألش بترکی

"Biz seyyâh-ı gerûhiyiz istediğimiz yerde iskân ederiz, her nereye gidersek orası iskân edecek evimiz olur." Istilâhda "خوشنشین" istediği yerde durana denir.

Der Beyân-ı Fevâ'id-i Münferide

بون اسمست بمعنی رجا وهم مخفف بو داست بسیار بار لفظ (مکر) را او را در صورت عطف و تفسیر آورده (بوک و مکر) میگویند چنانکه در بیت (سلمان) آمده است

رفت بر بوک و مکر عمر تو سلمان چه کنم

کار دنیا همه بر بوک و مکر میکرده

مألش بترکی آه

[80] "Ey Selmân 'ömrün bütün recâ vü minnetle geçti gitti, ne yapayım dünyânın hep işi recâ vü telattuyla bitiyor."

Kâ'ide

اگر باول کلمه بس و او عاطفه بیاید بمعنی فقط باشد چو مصراع جامی

ناظر و منظور همو بودو بس

(ت) “Zîrâ nâzır u manzûr da ancak o Allâh idi.”

Kâ'ide

لفظ این اگر در میان دو علم بود حذفش جائزست چو بیت

کعبه بنیاد خلیل آزرست

دل نظر گاه جلیل اکبرست

بتقدیرش (خلیل بن ازرست) کنیه عربیه که باب مصدر شود برای تخفیف در نظم ونش همزه اش محذوف باشد چون بیت بو علی حکمت وحاتم کف و نعمان مذهب

مصطفی خلق و مسیحا دم و یوسف دیدار

Kâ'ide

در لغت پارسی اعراب درسه محل پیدا میشود که آخر مضاف و موصوف مکسور شود چون کل بهار وبلبل نالنده اگر در اخر کلمه الف و یا (واو) بود يك يابيايد چون شيدای تو بودم و کیسوی سیاه واکر های رسمیه بود يك همزه بیاید چون افتاده عشق و شکسته مسکین گاهی برای ضرورت همزه بتلفظ نمی آید چون مصراع

دیگری باب مدینه علم بود

اگر یا بود يك همزه ملینه بیاید که بمیان یا و همزه خوانده شود چون فتوی مغنی و آخر معطوف علیه بضمه خوانده شود چون کل وبلبل و لیلی و مجنون: قاعده بر کلمه که اولش همزه بود (با) ویا (نون) و (میم) داخل شود همزه بیا منقلب گردد چون بیا و نیامد و میاور و گاهی بنون محذوف باشد چون مصراع

بر زمین باید بخلمی چون تو فرزند دگر

[81] (ت) “Yeryüzüne halîmlıkde senin gibi bir çocuk gelmez ve halk olunmaz.”

Kâ'ide

بای زائده که در اول مشتقات بود اگر مؤدی اجتماع دوساکن نباشد مابعدش ساکن خوانده شود چون بکشا و بکزر و میم ناهیه و نون نافیه همین مشالدارند چون بیت

بباغ دل درین بستان سرای عالم فانی

نهال ارزو منشان که بارارد پشیمانی

دیگر بیت

چو من دیوانه هر کز قدم دردشت غم ننهاد

دران و ادی که من سر می نهم مجنون قدم ننهاد

(ت) “Aslâ benim gibi bir dîvâne gamm sahrâsına kadem koymadı, o vâdîye ki ben gidiyorum, Mecnûn bile gitmedi.”

گاهی برای ضرورت اسکان نمیکنند چون مصراع

بر سانش زمن ای پیک صبا پیغای

(ت) “Ey peyk-i sabâ benden ona bir selâm götür.”

Lügat

“خاک انداز” “ماه‌بخوار” “جنودیل”

Döşenen şey, hasır kilim, halı gibi, balıkçın, sırât köprüsü.

“رسوم” “سوکنند” kâf-ı Fârsî’yle “پدیدآمد”

‘Âdet, usûl, yemîn, zâhir oldu.

“بی خانمان” “شهریار” “کیاه” “جان باختن”

Evi ve ehl ü ‘ıyâli yok, pâdişâh, ot, cân fedâ etmek.

“پیراهن- پیرهن” “مرقد” “دی” Pey vezninde

Gömlek, mezâr, kış mevsimi.

“نو بکردن خرد” “شنبه” “تلخ” “ایشه”

Sen bu hâlinle, Cum‘a ertesi, acı, mîşelik ve câsûs.

“جابلُقا” “جابلُسا”

Maşrık’da ‘azîm bir şehrin ismi, Mağrib’de büyük bir memleket ismi.

” دام” “پر بار” “تابدان” “استروان - طاقچه”

[82]Tuzak, yüklü kadın, pencere, katırcı- küçük kemer.

” دیوانجه” “کوچه” “خیره شیر”

Küçük dîvân, küçük yol, pek öfkeli adam.

”دست کار، دست راست” “دست چپ” “چبانداز”

Sağ el, sol el, ters işli.

”خیره گشت“ ”خیره شد“ ”تیره شد“ ”سایه پرست“

Kamaştı, ‘aklını şaşırdı, gazablandı, fâsık.

Kâ‘ide

کر در اول (این) (در) و (بر) و (از) بیاید همزه اش محذوف باشد چون (درین) و (برین) و (ازین) (قاعده) دو کلمه فارسیه که بایکدیگر مرکب شوند اگر حرف پسین کلمه اولی باولین آخرین همجنس شوندیکی برای تخفیف محذوف شود چون رمنده وشر منده در اصل (رم مند) برد بعداز ترکیبی و تخفیف بآخرش های تخصیص متصل شد از رمیدن و شر یدن اسم فاعل اعتبار کردن هم جائز است و گاهی بیکدیگر ادغام شوند چون (شبو) و اگر همجنس نبوده بخرج منقارب شوند درین صورت هم یا حذف کنند چون (بکا) و (بتر) اصل ایها (یک کانه) و (بدنر) بود ویا ادغام کنند چون (شپره) اصلش (شب پره) بود

Der Bahs-i Edevât

آیا در ادات تعجب و استفهامست مثلاً آیا خواند و ایانویست و ایابود

‘Acabâ okuyabilir mi?, ‘acabâ yazabilir mi?, ‘acabâ olabilir mi?

گاهی بمعنی شاید بیاید مثلاً (آیا کمند) شاید پسار (ابا) نیز ادات تعجبست مثلاً ابایدید

[83]Ne ‘aceb gördü?, nasıl gördü?

از ادات بیانیه است که بمعنی (من) بیاید چامچه در بیت میرزا فصیحی آمده است

آهوی اتشین دم چون از بره براید

کافور خشک گردد باشک ترایر

“Âfitâb hamel burcundan tulû‘ ettiği zamân gece ile gündüz müsâvî olur.”

گاهی برای تخفیف همزه محذوف باشد و (زا) بکسره خوانده شود چنانکه جناب حافظ شیرازی در کلیات خود گفته است

حسن ز بصره بلال از حبس صهیب از شام

زخاک مکه ابو جهل این چه بو العجیبی است

(ت) “Hasan Basrî Hazretleri, Basra’dan Cenâb-ı Bilâl Habeşî’den ashâb-ı ittikâdan Suheyb dedikleri zât, Şam’dan çıktı Mekke toprağından da Ebû Cehl çıktı. Bu ne garîb şeydir”. “لا بسئل عما يفعل بناء علیه، بری بر مزی”. “Sen falan yerli değil misin? Hayr etmezsin diyerek tahkîr etmek lâyıq değildir. بیاید چون بیت

دیدم کل تازه چند دستد بری

کند از گیاه بسته یعنی باکیاه بسته

گاهی معنی مفعول الیه افاده کند چون مصراع

سرشك من كه ز طوفان نوح دست ببرد

“Gözümün yaşı ki Cenâb-ı Nûh ‘aleyhi’ s-selâmın tûfânına gâlib oldu.”

گاهی برای تعلیل بیاید چون بیت

رانده شد ابلیس از مستکبری

کشت مقبول آدم از مستغفری

(ت) “Şeytân, kibr ettiği için dergâh-ı ehadiyyetten savruldu. Hazret-i Âdem ‘aleyhi’ s-selâm istiğfâr ettiği için makbûl-i Hak oldu.”

پدبد آدم رسوم بیوفایی

نماند از کس نشان آشنای

بمعنی نماند در کس گاهی معنی (این) را تأکید کند: گاهی باین و (دست) مرکب شده (زین دست) در [84] این صورت معایش بترکی “Bu üslûb üzre ta‘bîr” کر ده شود چنانکه درین مصراع آمده است

کرتوزین دست مرا بیسرو سامان داری

(ت) “Bu üslûb üzre beni ‘akılsız, perîşân hâl eylersin.”

گاهی به (بهر) و (پی) و (برای) مرکب شود معانی این الفاظ تأکید کند: چون بیت

توشهر یار جهان ما غریب شهر تویم

وطن کذشته بی خانمان ز بهر تویم

(ت) “Sen cihân pâdişâhısın biz ise senin şehrinin garîbiyiz senin için ehl ü ‘ıyâl ü vatanımızı terk etmişiz, ihsâna geldik etme redd.”

دیگر مصراع

آدم آمدز پی دانه و درد ام افتاد

“Âdem geldi dâne için, tuzağa düştü.”

دیگر مصراع

طیب شر بت تلخ از برای فائده صاحب

“Hakîm acı şerbeti fâ’ide için tertîb eyledi.”

گاهی مقدر باشد چنانچه در بیت ابو المعان واقع شده است بو حه و کریه دمام من گشته اند اهل آسمان
بیزار: بتقدیر از نوحه و کریه

Lügat

”بی سروسامان“ ”پیک“ ”رک“ kâf-ı Fârisî’yle

‘Akılsız, perîşân, sağı mektûb getirip götürən, tamr.

”قصه پرداز“ ”افسانه“ kâf-ı Arabî’yle ”کوی“ ”خواجگی“

Hikâye ve mersiye söyleyen, hikâye, mahalle, efendilik.

”کون و مکان“ ”سر“ ”هشیار“ ”ر وضه“ ”رضوان“

Mevcûdât-ı ‘âlem, sevdâ’, gavs, ‘akıllı, çemen-bağçe, cennet kapıcısı.

”غرفه“ ”ساغر“ ”کلکیر“ ”انبورو آتشکیره“ ”آتش زنه“

[85]Cennet köşkû, kadeh, mûm makası, mâşa, çakmak.

”سندان و سنده“ ”کار دو“ ”ارذان“ ”سنبه اسکنه“

Örs, mikrâz, kolay, burgu.

”آردزده پرویزن“ ”شایسته“ ”ابزد“ ”ایاغ“

Elek, lâyıq, Allâh, ayaklı kadeh. Istılâhda ”دست ببرد“ gâlib oldu, demektir.

”خاکروب جاروب“ ”خاکرو به“ ”برسته“ ”بربسته“

Süpürge, süprüntü, büyüyen eşyâ hayvânât gibi ve nebâtât, büyümeyen eşyâ ki cemâdâta denir.

برای ظریفیت بیاید چون بیت

جان باختن آسانست اندر نظرت لکین

این لاشه نمی بینم شایسته قربانت

گاهی برای صله باشد چون مصراع

نکذرد یا دکل و سنبلم اندر خاطر

(ت) “Gül sünbül hâtırına gelmez.”

گاهی معنی بای ظریفیت تأکید کند و در آخر لاحق شود چون مصراع

غیراز توخجا طراندن نیست

گاهی برای تأکید معنی و خسین لفظ با ول ”Senden başka hiç kimse hâtırında yoktur.“ (ت)

مشتقات زیاده شود چون مصراع

تو بگفتن اندر آنی و مرا سخن بماتد

“Sen söze başlayınca benim sözüm kalır.” (ت)

تعبیر کرده شود گاهی ادات “umarım ki, olaydı, ola ki” اندک ادات ترجی و تمنی است بترکی
علت باشد بترکی

تعبیر کرده شود (واخ و آوخ و آوآ و آه Niçin ki, onun için ve ondan ötürü ve bu yüzden
وای وی) همه ادات تحسر است چون مصراع

آوخ که آرزو من ارزان نمرد رسد

“Eyvâh ki murâd bana kolay gelmez.”

گاهی در تعجب استعمال کرده شود (ای) ادات نداست اگر با ولش حرف عاطفه بیاید همزه محذوف [86]
باشد چون مصراع

وی ابزدم سرشته ز عشق تودر ازل

“Vay fahr-i kâ'inât Cenâb-ı Hak ezelde benim hilkatimi senin muhabbetinle
yoğurmuştur.” (ت)

*Bâ-yı Müfrede*¹⁰³

دوگونه است یکی بخصوص بمصدر و بسائر مشتقات که برای تحسین لفظ و تأکید معنی زیاده شود چنانکه
درین مصراع آمده است

مژده پیراهن یوسف ببر یعقوبرا

“Ey bâd-ı sabâ Cenâb-ı Yûsuf’un gömleğinin müjdesini Ya‘kûb ‘aleyhi’s-selâma
گاهی برای استقبال باشد که مضارع اباستقبال تخصیص کند چون بیت گاهی زائد باشد در
بیت قانی افتاده است چنانکه در بیت قانی

هلاز فرودین شب و روز دمیدم

بنشکبید از عطانیا ساید از کرم

بتقدیر نشکبید از عطا

“Ey efendi, hûşyâr ol; bahâr bulutu rûz u şeb dembedem ‘atâdan sabr görmeden
ferâgat etmez.” Bir de “زباندر، بر، درک” mâkabllerinde bulunan “با” zâ'id olur. و
کهی برای حال باشد که مضارع رامجال تخصیص کند چون مصراع

¹⁰³Bâ-yı müfrede Fârisî'de bâ-yı cârenin cem'i ma'nâlarında müsta'meldir. Fakat “تقدیه”
ma'nâsında kullanılmaz. Zîrâ bu “بای تقدیه” ‘Arabî'ye mahsûstur. Meselâ ‘Arab; anam babam
kurbân olsun, diyecek mahalde “بابی و امی” der. Ammâ ehl-i Fûrs bu ma'nâyı kasd ederek “
به پدر و ”مادرم” demez.

غیرت نکذار دکه بکویم که مرا کشت

کاهی بمعنی استمرار دلالت کند چون “Gayret komaz ki, söylüyorum ki beni öldür.” (ت) مصراع

حیف اوقات که یکسر بطالت برود

“Yazık tâzenin ‘ömrü ki hep tembellikle geçip gidiyor.” (ت) [87]

کاهی بمعنی الصاق دلالت کند که بترکی مفعول الیه تعبیر کرده شود چون بیت

بچمن خرام و بنکر بر تخت کل که لاله

بندیم شاه ماند که بکف ایاغ دارد

“Çemene git de bak ki gül tahtının yanında, lâle elinde ayaklı kadeh tutan pâdişâh musâhibine benzer”. Bu beytte “کل” padişâha, “لاله”de musâhibine teşbîh edildi.

کاهی برای مصاحبت باشد که بترکی: مفعول معه شهرت یافتست چون با تو بروم “seninle” کاهی برای قسم باشد که بخدا لطف بفرمای و بجانت میگویند مثلاً بجانت که من “gidiyorum gibi.” کاهی معنی “Ben senin hayr-ı hâhınım ki Allâh aşkına lutf eyle.” نیکخواه توام جانکه یمین “Sen mektebde doğru oturmuyorsun gibi.” ظرفیه افیده کند چون تو بمکتب درس نمی نشینی

کاهی برای استعلا باشد که مثلاً بسر میگو بند بنعنی بر سر و کاهی برای تشبیه بیاید چنانکه در بیت عسجدی آمده است

رویت بکل ویاسمن باغ بگوید

هر آنکه بود راست نظر راست ببیند

“Hakikat-bin olan kimse senin vechinin bağının gül ü yâsemenine benzerdir.” (ت)

کاهی بمعنی ابتدا باشد یعنی بمعنی از چون مصراع

بمشرق تا بمغرب رفته باشم

یعنی از مشرق و کاهی برای انتهی غایت باشد که بترکی

Kadar, değın.

تعبیر کرده شود چون مصراع

دوش مرغی بصبح می نالید

“Dün gece bir bülbül sabâha kadar âh-ı cengâh ile feryâd u figân edip tahassürâne inler idi.”

گاهی برای مقابله باشد چون بیت

ما حاصل عمری بدمی بفروشیم

صد خرمن شادی بغمی بفر و شیم

بعض بلغا این برا بای بدل میگویند و “Biz ‘ömrümüzün mâhasalını bir ânda mahv u berbâd ettik de birtakım sevinç metâ‘nı gamm u gussa mukâbilinde [88]satıverdük.” (ت) باین بیت بو ستان استشهد میکنند بیت

دلانل قوی باید و معنوی

نه ر کهای کردن بخجت قوی

یعنی بدل حجت مألش بترکی

یعنی بدل “Bahisde hasma galebe eylemek için delâ‘il-i kavî vü ma‘nevî lâzımdır” حجت مألش بترکی و درکلستان نیز همین معنی هار دکه درختانرا اجخلعت نوروزی قبای سبزورق در برکرده “Hüccet bedelinde gazablanıb bütün tamrlarını şışirtmek lâzım değıl.” “Nevrûzluk hil‘ati diye.” معنی این (با) درترکی گاهی بلفظ (دیو) تعبیر کنندکه مشلا

کرده “Dostların murâdınca ta‘bîr.” وگاهی برای مقدار باشد مشلا بکلم دوستان کویند که بترکی شود چون مصراع

هرکس بقدر خویش گرفتار مخنتست

گاهی ادات توسله مییاشد “Herkes kendi mikdârınca birer mihnete mübtelâ, derler.” (ت) گاهی بمغنی ذو بیاید چنانکه درین بیت چنانکه درین بیت آمده “Dudak dudağa.” چون لب بلب بترکی است

یکدو روزی که درین خانه ین مهمانیم

بادب باش که خاصیت مهمان ادبست

(ت) “Bir iki gün ki bütün hânesinde misâfiriz edebli ol ki misâfirin hâssiyyet ü şerefî edebdir.”

گاهی محذوف باشد چنانکه درین بیت افتاده است

نماز شام غریبان چو کریه آغازم

بمویهای غریبانه قصه پردازم

بتقدیر بکریه بترکی

(ت) “Garîblerin akşam namâzı vaktinde ağladıkları gibi ağlamaya başlarsam yanık mersiyeler söylerim, ekseriyâ garîblere akşam namâzı vaktinde hüzn gelir.”
وهم درین بیت واقع شده است. de bu kabîldendir. “شبستان فراق”

رویم بسوی غربت و دل جانب وطن

افتاده گاه من بمیان دو کهر با

بتقدیر بجانب وطن کاهی برای تعلیل بیاید چون بیت

زبان کشیده چو تیغی بسرزنش سوسن

دهان کشده نقابف چو مردم ابفاغ

[89]“Susam dedikleri çiçek nevbahçıvan-ı kılıç gibi dilini çekip uzatmış, şakâyık da onu görüp geveze âdem gibi ağzını açmış.” Hemzenin fethiyle “ابفاغ” “یفاغ”ın cem’idir. “Gammâzlar” demek kesr-i hemze ile ef’âl bâbindan çok söylemek ma’nâsına masdardır. Burada olduğu gibi.

Bâ-yı Mürekkebe

هر معنی که بای بسببه دارد درین باهم ماحو است : برای آن بدو مثال اکتفا خواهم کرد یکم برای
ظرفیت بیاید چون مصراع

باهیج کس نشانی زان دلستان ندیدم

(ت) “Hiç kimsede o dilistândan nişân görmedim.”

دوم بمعنی ذو بیاید چون مصراع

با ادب باش کر از سر خدا آ کاهی

(ت) “Esrâr-ı Hudâ’ dan haberdâr olmak istersen edebli ol.”

Lügat

”دودمان“ ”دوده“ ”ساز“ ”یاره“ ”گاه“ kâf-ı ‘Arabî’yle

Kabîle, hânedân, kabîle-is, zînet, bilezik, saman.

” میان“ ”عالم“ ”کهر بار“ ”پاسبان“ ”شیوه“ ” پرده در“

Orta-ara-bel, meclis, saman-kapan, bekçi, işve-nâz, serçeci.

”ورزد“ ”دکر“ ”سالوس“ ”خیره“

Emek çeker-sa’y eder, yine, mürâî, bî-hûde.

(باز) برای نأ کید معنی بیاید چون مصراع

باز آی عالم که هواخواه خدمتم

“ Ey ‘âlem-i gül ki hizmetine muhibb ü tâlibim.” Hevâ-hah muhibb demektir.
گاهی بمعنی تکرر و رجوع افاده کند مثال تکرر چون صراع

آتشی بسینه رسیدن گرفته است

(ت) “Tekrâr âteş sîneme gelmeye başladı.”

و مثال رجوع چون بیت

در نروم بعداز ین زحضرت دوست

چو کعبه یافتم آیم زبت پرستی باز

[90] (ت) “Dostun huzûrundan hiçbir kapıya gitmem çünkü Ka‘be-i hâcâtı buldum.
بان، وان، دار ادات اسم منسوب و صفت مشبیه است بسیار بار “Putperestlikten rücû‘ eylerim.”
معنی محافظه افاده کند و لفظ (دار) گاهی بمعنی ذو بیاید چون مالدارو آبدار

Mâl sâhibi- zengîn-savlı-parlak.

”مهربان“ و ”استروان“ و ”شتروان“ و ”ساربان“

Merhametli, katırcı, deveci, kervâncı.

”راهدار“ و ”کفشدار“ و ”دربان“

Mutlakâ- kolcu, pâpûşcu, kapıcı-bevvâb.

بر همجو (علی) معنی استعلا افاده کند چون بر سمند باد پایی شدسوار

گاهی برای ظرفیت باشد چون مصراع چو بردر تو من بی “Rûzgâr ayaklı bir ata bindi.” (ت)
نوی بی زروزور گاهی بمعنی (از) بیاید چون بیت

آهوان بر گوشه کلزار دیدم آن دوچشم

هر یکی باتیر غمزه جانبی بگر یختند

بتقدیر از گوشه

(ت) “Ceylânlar kûşe-i gülzârdan o gözleri gördüler, birbirlerine işâretle her biri bir
tarafa kaçtılar.”

گاهی برای صله باشد چون بر من جفاز بخت من آمد

“Bana zulm bahtımdan geldi.”

کاهی برای الصاق باشد چون مصراع

گذشت بر من مسکین با رقیبان گفت

کاهی برای مصاحبت باشد که علامت مفعول معه نیز “Refiklerle ben miskîne uğrayıp dedi.” میگویند چون مصراع

بر بوی آن که در باغ یابد کلی

“Onun kokusuyla bağda bir gül bulabilirim.”

کاهی برای تحسین لفظ و تکمیل وزن بر اول مشتقات باده میشود چون بر خواستم و بر کو چنانکه شیخ محمود شبستری در کاشن راز گفته است

تواز عالم همین لفظی شنیدی

بیا بر کوکه از عالم چه دیدی

[91] (ت) “Sen cihân halkından ancak bu bir lafzımı işittin, gel söyle bakayım dünyânın nesini görmüşsün.” Mısrâ’ı da bu kabıldendir. “İstedim ki dizginini tutayım, cevâb olarak dedi.” demektir.”

معانی دیگر هم دار دکه بکتاب لغت بیان شده برای و بهر کلمه تعلیل و سببست چنانکه مولانا جامی در منقبت جناب علی رضائیه عنه می فرماید اصحبت زائر الک یا شحنة الجف بهر نشار مرقد تو نقد جان¹⁰⁴ بکف کاهی باولش از بیاد چون از برای آن واز بهر آن

“Ondan ötürü, ve o sebebden gibi.”

پی این هم برای تعلیل و تخصیص بیاید پنانکه در شنوی مولانا قدس سره آمده است

آبر بر ناید پی معنع زکات

وززنا افند و با اندر جهات

¹⁰⁴ “شحنة” hakîm ü memleketi şerlerden seni ziyâret ederken “زائر الک” sabâhladım “اصبحت”¹⁰⁴ muhâfaza edeceği ma’nâsınadır. “الجف” de Kûfe’ye karîb Cenâb-ı ‘Alî radiyallâhu ‘anh efendimizin medfûn olduğu ‘arz-ı mukaddesinin ismidir. Bu sûrette “شحنة”nın “الجف”e izâfeti ism-i fâ’îlin mef’ûle izâfeti kabîlindendir. “شحنة خیف” dan murâd Hazret-i ‘Alî’dir. “تا”nın teşbîh için geldiğini Kâtibî Çelebî’nin şu;

چون خواجه نظاه نیست بزم آرای
بی صوت خوشش مباد جایی جایی
هر سازه هست تایی آن بتوان یافت
تنبورو بست انکه ندارد تایی

rubâ’îsinde isbât etmektedir.

“Zekât men‘[92]olunduğu için rahmet yağmaz. Fi‘l-i vefâdan da etrâf-ı ‘âlemde ‘illet-i vebâ hâsıl olur. Ka‘b el-Ahbâr ki her hadîsinde birçok ser-kadîm-i münderic ve ekser kelâmında nef‘ ü hükm mündemictir. Bir gün şöyle buyurmuştur ki; ne zamân Cenâb-ı Hak bir kavme ekin vakti rahmet vermezse tahkîk bilesiniz ki onlar men‘-i zekât etmişlerdir ve ne zamân bir kavmin içinde kesret-i tâ‘ûn görürseniz şübhesiz biliniz ki onlar zinâ vü fevâhişi ifşâ etmişlerdir.”

کونی زما در امر و زاد ستمی از ایراک

جز پوست جامه نیست این میکل متین را

(ت) “Sanırsın ki bugün anadan doğmuşum; zîrâ ki bu metîn vücûdda deriden başka bir libâs yoktur.” مثال (ایرا) در مصراع کمال اسما عیل آمده است

عقلا بنده شهوت مکن ایرانه سزاست

(ت) “Aklımı hevâ vü hevese kul eyleme zîrâ lâyük değildir.”

Tâ-yı Basîte

ضمیر *“rûhsuz, ma‘nâsız”* gibi. بی حرف نفیست و بجامد مخصوصست چون بی روان و بی چم خطابست که در بخش ضمیر بیان کرده شد

Tâ-yı Mürekkebe

برای ابتدای غایت باشد چون مصراع

تا بود فلک شیوه او پرده دری بود

کاهی برای افتهای غایت *“Felek halk olalıdan beri feleğın işi esrâr ifşâ ediciliktir.”* (ت) کاهی برای *“Sora sora Ka‘be‘ye kadar gittim.”* gibi. باشد چون پرس ان پرسان تابمکه رفتم تحذیر و تنبیه بیاید: کاهی برای تعلیل بیاید چون بیت

پاسبان حرم دل شده ام بس همه شب

تادرین خانه جز اندیشه او نکذارم

(ت) *“Bu hâne-i tecelli olan gönül evine o Allâh‘ın fikr ü teveccühünün gayrını koymamak için hep geceler [93]tâ be-seher gönül hareminin pâsbânı oldum.”* کاهی معنی مادام افاده کند که توقیتییه و استمراریه میخوانندش چون مصراع

تار یاور زد و سالوس مسلمان نشود

کاهی برای “Mâdemki sâlûs u riyâya emek çekip sa’y eyler, müslümân olmaz.” (ت) شرطیه باشد چون

تاتو خخوانی من هم خخوانم

“Sen okumadıkça ben de okumam gibi.”

کاهی برای ترقب بیاید که بترکی

“bakalım ve ‘acabâ.”

تعبیر کرده شود چون مصراع

تا دگر خون که ازدیده روان خواهد بود

(ت) “Acabâ yine kimin gözünden kan revân olacaktır.”

دکربیت

تا قبضة شمشیر که پالا بد خون

تا آتش اقبال که پالا کیرد

(ت) “Bakalım kimin kılıncının kabzasından kan süzülecek, bakalım kimin âteş-i ikbâli yükselecek.”

کاهی برای تشبیه باشد چون مصراع

کوکس که بهر ماتای سنای توزند

“Hani o kimse ki bizim için senin tanbûrun gibi çala.”

کاهی ادات غرض باشد که بمقام (دیو) ابراد کرده شود مثالش مشهور ست همکغان و (تاش) ادات اشترا کسب
مثلا

من و توهردم خواجه ناشانیم

“Ben ve sen ikimiz de bir kapı yoldaşınız.”

چون بو او مجهوله یعنی (واو) در تلفظ نمایان نمیشود و کاهی نون را حذف کرده (چو) کویند ادات
تشبیهست چون مصراع

چو باد صبا زندگانی گذشت

“Ömr sabâh rûzgârı gibi geçti.”

کاهی برای تعلیل بیاید بوقت و زمان دلالت کند چون بیت خاقانی

چو آیم جانب کوی ت دو صد منزل یکی سازم

و کر بیرون روم در هر قدم صد جا کنم منزل

و هم درین مصراع آمده است

صید را چون اجل آید سوی صیاد رود

“Avın eceli [94]geldiği zamân avcıdan yana gider.”

گاهی برای شرط باشد چون بیت

چون طهارت نبود کعبه و بتخانه یکیست

نبود خیر دران خانه که عصمت نبود

(ت) “Kalb pâk olmazsa Ka‘be ve puthâne müsâvîdir, zîrâ ismet bulunmayan hânede hayr yoktur.” Mısrâ‘ı sâni irsâl-i mesel kabîlinden olarak ta‘lîldir. Bir de bu beytû‘l-kalb “مضغۀ اذا صلحت صلح الجسد كله و اذا فسد الجسد كله” hadîs-i şerîfine işârettir.

اما اگر بواو معروفه خوانده شود یعنی جیم محدوده شده و او ظاهر شود بمعنی کیف باشد که برای سؤان از ذات و حالست مثلاً در حق و جب تعالی (بیچون) میگویند یعنی ذات مقدس تعالی کیفیت ندارد چون مصراع

یکبار فکمغتی که فلان حال تو چون شد

“Bir def‘a demedin ki ey falan keyfin nasıl?”

گاهی برای استفهام باشد چون بیت

پدرت کرد بود مادرت کرد

چون تو شاعر شدی بکردن خرد

(ت) “Anan gerd baban gerd sen bu hâlinle nasıl şâ‘ir oldun?”

گاهی استفهام انکاری باشد چنانکه در بیت صائب آمده است

صائب نکایت از ستم یار چون کند

هر جا که عشق هست و غاوجف یکیست

“Sâ‘ib dostun siteminden nasıl şikâyet eder? Zîrâ ki her nerede muhabbet-i Hudâ bulunursa vefâ’, cefâ birdir.”

Lügat

Kâf-1 ‘Arabî’ nin fethiyle “کمندن” “نشان” “تاریک” “سوزن”

Koparmak-kazmak-harâb etmek, ‘alâmet-iz, karanlık, iğne.

”مور“ ”موبینه“ ”روده“ ”بکتته“ ”وام“

Karınca-is-pas, kürek, bağırsak, yalnız başına, burç.

”افسانه“ ”کرده و جگر بند“ kâf-1 ‘Arabî’ nin zammıyla [95]

Hikâye- masal, böbrek.

”پیوسته شود“ ”کر“ kâf-1 ‘Arabî’ nin fethiyle

Bitiştirilir, sağır.

”وادی ایمن“ Cenâb-1 Mûsa ‘aleyhi’ s-selâmın şecere-i ‘Unnâb’ da envâr-1 tecelliyât-1 ilâhiyye’yi âteş sûretinde müşâhede eyledikleri derenin ismidir.

”پیوسته نوشته شود“ ”نُش“ ”سُپُرُزُ“

Muttasıl yazılır, akciğer, dalak.

”کسته نوشته شود“ kâf-1 Fârisî’ nin zammı ve sînin kesriyle

Munfasıl yazılır.

Tenbîh

اگر لفظ (کونه) بکلمه (این) ویا (آن) پیوسته شود ادات تشبیه باید چون (اینکونه) و (انکونه)

”Bu türlü, o türlü, bunun gibi, onun gibi.”

و اگر (بچه) پیوسته شود معنی استفهام افاده کند خواه ان استفهام اقراری باشد خواه انکاری چون
مصراع

چگونه شرح دهم باتو داستان فراق

”Müfârakat kıssasını sana nasıl anlatayım?”

Ke

درز دیکی گاهی اسم استفهام باشد که ز ذوی العقول سؤال واقع شود چنانکه در مصراع قآنی آمده است

درز دیکی گفتم که گفتا منم بکشاد ی در

”Birisi kapıyı çaldı, kimsin dedim benim kapıyı aç dedi.”

اگر ادات خبر و جمع و ضمیر لاحق شود (ها) بیا منقلب گردد چون کیم و کیان و کیند و کیست چنانکه
در مستزاد ملك الشعرا ابن حسام الهروی آمده است

بن کیست که نقریر کند حال کدارا

درحضرت شاهی

از غلغل بلبل چه خبر باد صبارا

جز ناله و آهی

بترکی

[96]“Bu kim oluyor ki huzûr-ı şâhîde gedânın hâlini ‘arz ede; zîrâ bâd-ı sabânın nâle vü âhdan başka bülbülün tahassürâne feryâdından ne haberi olur?” İbn Husâm kendini bülbüle, memdûhu bulunan Herat mülkünü de bâd-ı sabâya teşbîh eylemiştir.

و گاهی حرف شود که صفت را بموصوف ربطکنند اگر موصوف ذوی العقول باشد چون مصراع

ز ینهار از کسی که در غم دست

گاهی بغیر ذوی العقول مستعمل شود چون مصراع

تا بهر نوعی که باشد بگذرانم روز را

گاهی برای تعلیل باشد چون مصراع

که يك جو منت دونان بصدمن زر نمی ارزد

“Zîrâ alçakların bir arpa eğrimenti yüz batman altına değmez.”

گاهی بمعنی (از) بیاید چون بیت

از بزرگان شنیده ام بسیار

صبر درویش به که بذل غنی

گاهی ادات اضراب باشد یعنی بمعنی (بل) بیاید چون بیت

نه بلبل بر کلش تسبیح خوانیست

که هر خاری بتسبیحش ز بانمیست

(ت) “Güle tesbîh okuyan yalnız bülbül değildir, belki gülün her dikenini kendini tesbîh etmekte bir lisân mesâbesindedir.”

گاهی ادات استدراک باشد یعنی بمعنی (لکن) بیاید چون بیت

شبان وادی ایمن کهی رسد بمراد

که چند سال بجان خدمت ثعیب کند

“Çobân ba‘zı vâdî-i Eymen’de murâdına nâ’il olur, lâkin birkaç sene cân u gönülden Hazret-i Şu‘ayb’ın hizmetini yapar.”

کاهی برای بیان باشد چون مصراع [97]

تومرایی که درین کار بجان میکوش

“Sen beni gör ki bu işte cân u gönül ile çalışıyorum.”

کاهی بطریق حذف و ایصال استعمال کرد شود و بمقتضای مقام مخرك باشد کاهی بفتح و کاهی بکسره و کاهی بضمه مثال فحه چنانکه (هلالی) در صفات العاشقین گفته است

زن پرربار باشد مرد پر خوار

کز و صد نا خوشی زابد بیکبار

“Çok yiyen bunlu kadından fark olunmaz; zîrâ ondan bir aralık türlü türlü fenâlık doğar.”

مثال کسره (چون بیت عرفی) میروی باغیر و میکو بی بیان عرفی تو هم: لطف فرمودی برو کین پای
را رفتار نیست مثال ضمه چون مصراع

باشد ازوی دور هر کو عاقلست

“Âkil olan kimse dünyâya muhabbet etmez.”

و بضمیر مفتوح خوانده شود چون مصراع

کت خون ماحلال تراز شیر ما درست

“Zîrâ sana bizim kanımız ana sütünden daha ziyâde helâldir.”

کای ز آخرش های رسمیه محذوف باشد و خود ساکن شود چون بیت

بادرد تو دل خوشت زیرک

هم دردی وهم دوای دردی

با کاف تازی (کو) ادات استفهام مطلقست چون بیت

دیده بخت بافسانه او شد درخواب

کو نسیمی ز عنایت که کند بیدارم

(ت) “Bahtın gözü onun hikâyesiyle uyudu; hani ‘inâyet-i Hudâ’ dan bir tevfiik rûzgârı ki bizim uyumuş bahtımızı bîdâr eyleye.” “دیده” nin “بخت” a izâfeti lâmiyyedir, beyâniyye olmak dahi câ’izdir. Bu sûrette müşebbehün-bihin müşebbehe izâfeti kabîlinden olur. “ز عنایت” de muzâfun ileyh mahzûfdur. “ز عنایت” Hudâ demektir. “شد” de reft ma’nâsına.

”را“ اگر بکلمه است مقارن شود معنی اختصاص افاده کند چون (این مژده مراست) و اگر بفعلی (بودن) مقارن شود بمعنی (داشتن) چون (پادشاه را وز بری بود) گاهی بك تنه برای تخصیص و علامت [98] مضاف الیه چنانچه در بیت صائب تبریزی آمده است فکر شنبه تلخ دارد جمعه اتقال را (صحبت امروزی اندیشه فردا خوشست گاهی برای صله باشد یعنی علامت مفعول بهست چون بیت

دل‌امجنون صفت خود را خلاص از قید عالم کن

ره صحرای محنت کی‌رور و دروادی غم کن

گاهی برای ظرفیت افاده کند یعنی بمعنی (در) بیاید چنانکه در بیت جامی آمده است

علم جاه به بطحا افراخت

مکه را سکه دولت نو ساخت

بتقدیر در مکه

”Saltanat ‘ilmini Batha’da kaldırdı, Mekke’de yeni devlet sikkesini gömdü.” (ت)

گاهی زاده باشد برای تکمیل وزن بیاید چون مصراع

راستی را بچشم من نه نکوست

”Doğrusu benim yanımda iyi değildir.” Yalnız ”راستی“ ile ma‘nâ tamâm olur.

گاهی برای قسم بیاید چون مصراع

خدارا بر من بیدل بخشای

”Allâh ‘aşkına ben fakîre merhamet eyle.”

گاهی مقدر باشد: چ و ن مصراع

کلاه سعادت یکی بر سرش

بتقدیر: یکی را در لفظ (را) احتمالات دیگر هم دارد در ترتیبه (نورسیدکان) بیان کرده شد از اخبایاد بکنید

Dân

خاصه ادات ظرف مکانست همیشه بآخر کلمه لاحق شود چون (جامه دان) و (تابدان) چنانکه در بیت مولانا جامی آمده است

تا بر آید آفتاب دولتش روزی زدر

تابدان را ماند بر در چشمهای انتظار

(ت) ”Âfitâb-ı devleti bir gün olur da belki kapıdan gelir diye pencerenin çeşm-i intizârı kapıda kaldı zan etme ki; o kapıya nâzır olanlar penceredir, onlar zuhûr-ı ikbâl-i ümîd ü intizâr ile [99]açılmış birer gözdür.”

(یار) برای نسبت باشد گاهی بمعنی دوست و مثل و نظیر بیاید چنانکه جناب مولانا جلالالدین رومی

قدس سره در مشنوی خود گفته است

من چه کویم بک رکم هشیار نیست

شرح آن یار یکه اورا یار نیست

“Ben ne söyleyeyim ki, tamrlarımdan bir damar huşyâr değildir, bâ-husûs evvel bir dostun şerhidir ki onun mesel ü nazîri bu kadar ‘atânın şu;

هر آینه در بن آینه یارست

mısrâ‘ı da bu kabîldendir ki; “Her âyîne bu âyîneye benzer.” demektir. “هاون و “دبک” ile de denir.

“واو“ برای عطفست اگر آخر معطوف علیه حر که قبو کند واو بتلفظ نمی آبد چون بیت

مولای نو که کر بنده خویشم خوانی

از سر خواجگی کون و مکان بر خیزم

“Yâ Rabbî senin muhabbetinin hakkı için bana kulum dersen mecmû‘-1 ‘âleme pâdişâh olmak sevdâsından vaz geçerim, senin bendeliğini cihânın saltanatına değışmem.”

اگر آخر معطوف علیه را حرکه دادن ممکن نباشد (واو) بضمه خوانده شود چون مصراع

نی شتهیم نه روز از ناله و آه

“Nâle ve âhdan gece vü gündüz hâlf değılim.”

اگر درنژ بمیان دو جمله و یا دراول مصراع دو جمله و یا دراول مصراع بیاید بفتخه خوانده شود چنانکه در قطعاً ابو هاشم صوفی قدس سره آمده است

لاف بی کبری مزن کان از نشان پای مور

درشب تاریک بر سنک سیه پنهان ترست

وزدرون کردن برون اسان مکیر انرا کزار

کوه را کندن بسوزن از زمین اسان ترست

“Bende kibr yoktur diye iddi‘â etmeyiz zîrâ kibr karanlık gecede kara taş üzerinde bulunan karıncanın ayağının izinden daha gizlidir, onun için derûnda bulunan kibri fark etmek ziyâde müşkildir dahi kalbden o kibri ihrâc eylemek kolay zan eyleme zîrâ dağı yerinden iğne ile koparmak ihrâc-1 kibrden daha kolaydır. Bu

sebebden sūfīyye, buna ve bunun emsâli olan şeylere [100]“Şirk-i Hafî” derler. Cenâb-ı Hak cümlemizi şirk-i hafîden muhâfaza buyursun, âmîn.”

مکر که در مابعدش این بود درین صورت همزه (این) نوشته نشده (واو) بکسره خوانده شود: چ و ن بیت

ننهاده ایم بار جهان بردل ضعیف

و بن کار و بار بسته بیگسو ننهادهیم

(ت) “Za‘îf gönül üzerine dünyânın yükünü koymadık ve bu dünyânın bağlanmış ebter ahvâlini terk eyledik.” “کار و بار احوال بیگسو ننهادهیم.” de terk eyledik demektir.

گاهی برای ضرورت بمیان مصراع نیز بفتح خوانده شود چون مصراع

خون می کریم و ز نو چه پنهان دارم

“Kan ağlıyorum senden ne saklayayım.” Hâce Selmân’ın;

کار و بار فلک امروز ببرکست و ساز

mısrâ‘ı da bu kabîldendir.

گاهی برای ضرورت محذوف باشد چون بیت

فردا اگر نه روضه رضوان بمادهند

غلمان زغر فه حورز جنت بدر کشم

یعنی و حورز جنت

“Âhîret gününde bize cenneti vermezlerse gılmânı cennet köşkünden, hûrîleri de cennetten dışarı çekeriz. Ya‘nî o zamân hasret ü nedâmetle olan feryâdımıza şefkatle cennetin hûrî ve gılmânını bizi seyrân ve bize du‘â-yı gufrân için dışarı çekeriz.” demektir.

در جای که واو عاطفه بتلفظ آید و در عقبش (از) و یا (ای) بود همزه را حذف کرده فتحه اش بو او نقل

کنند چون مصراع اینک ز بنده دعوی وز محتسب کو اهی دیگر

وی یاد توام مونس در گوشه تنهایی

گاهی معنی معبت افاده کند برخی ادات نسبت هم میباشد چون (هندوزاده) (هندلی اغلی) دیمک: ولی این قدر هست که اهل فارس این ترکیب را در معنی بد اصل اصطلاح کرده اند چنانکه در مصراع سلمان آمده است

از بد اندیشیت که هند و زاده است امین مباش

[101]“Bed-‘asl olan düşmânından emîn olma.” demektir. “امین”i hemzenin fethi ve yâ-yı tahtâniyyenin sükûnu ve mîmin fethiyle “امین” ma‘nâsına olarak üdebâ-yı ‘Acem’den Tahrânî Şems ez-Zakirîmin lakabla mülekkab bir zâttan sâ’ir üdebâ-yı ‘Acem’in fehm-i muhassinlerinden işittim; Hayâtî dahi tuhfenin; emîn ü sâlim-i emîn, ya’nî rahat olmuş âsûde dediği yerde dahi bu yolda harekelemiştir. “که” de rabıt sıfattır. Bu “هندو” lafzı husûsâ ehl-i Hind keferesine umûmen dahi diyâr-ı Hind’e tevellüd eden âdemlere denir. Ammâ başka memleketten Hind’e tavattun eden âdemlere ve Hind’e çıkan kılıç ve sâ’ir emti‘aya “هندو” denmez, belki yâ-i nisbiyye ile “هندی” denir. Meselâ “سیف هندی” denip “سیف هندو” denmez bir de siyâhlık münâsebetiyle “خال”e “هندو” denir. Ekseriyâ da “زلف” ile “خال”ın muzafun ileyhi olarak sıfat olur. Meselâ “زلف هندو، خال هندو” denir ki siyâh zülf, siyâh ben demek olur.

گاهی زائد باشد چنانکه در میان محاوره (حق بامن، است و یابا او) کوبند: واو ولیک، ولیکن) نیز همین قییلندن (در) بمعنی (فی) بیاید که ظرفیت افاده کند چون مصراع

در جهان خرم نباشد هیچکس

“Dünyâda kimse mesrûr olmaz.”

گاهی برای صله باشد چون مصراع

ز کر یه مردم چشمم نشسته در خونست

“Ağlamaktan gözümün yaşı kana gark olmuştur.”

گاهی برای تحسین لفظ و تکمیل وزن بر اول مشتقات داخل شود چون مصراع

مرامگوی که خاموش باش و دم در کش

“Bana sus ol sukût et deme.”

گاهی معنی بای ظرفیه تأکید کند در آخر لاحق شود چون مصراع

ای انکه بیغ دلبری در

Çe

بهای رسمیه اگر بفتح خوانده شود ادات تصغیر باشد که بآخر کلمه لاحق شود بیانش در بحت اسم تصغیر

کدر کردو اگر بکسره خوانده شود برای استفهام باشد چون بیت

دل نمیخو است دل نمی خواست جدایی ز تو اماچه کنم

دور ایام نه بر قاعده دخلواست

[102]“Gönül senden müfârakati istemez, ammâ ne yapayım feleğin duru gönül arzûsu üzre değildir.”

کاهی استفهام انکاری باشد: چون مصراع

آیا چه جرم دید بجز دوستی زمن

“Acabâ dostluktan başka benden ne kusûr gördü.” “آیا” burada “چه” de bulunan ma‘nâ-yı istifhâmı te’kîd için getirilmiştir.

کاهی بمعنی مدح تعظیم افاده کند چون (این چه باد خرمست) و کاهی معنی مبالغه افاده کند چون بیت

چه جورهاکه کشیدند بلبلان ازدی

ببوی انکه دگر نو بهار باز اید

(ت) “Bülbüller başka bir nevbahârın rücû‘ı ümîdiyle şiddet-i şitâdan ne çok cefâlar çektiler.”

کاهی ادات ربت شود که صفت را بموصوف ربت کند اگر موصوف از ذوی العقول نمیشود چون

مصراع

انچه سلطان ازل گفت بکن آن کردم

بمعنی آن چیزچه

“Hazret-i Allâh’ın “yap” diye emr buyurduğu şey’i yaptım.”

وکاهی بذوی العقول مستعمل شود چنانکه در کلمات آمده است: هرچه درو نشانند ایشانرا و آمده و هرچه توانکر انند از ایشان چیزی بخواه اگر بادات خبر متصل شود (ها) بیا منقلب کردد چون چیست و اگر به (را) متصل شود محذوف باشد چون (چرا) کاهی به (کونه متصل شود چون (چگونه) کاهی ادات تمنی و علت هم میباشد) ك اهی اولش (از) بیاید در ین صورت هم معنی تعلیل افاده کند چون مصراع

ازچه بندی دل بدنای دنی

“Alçak dünyâyâ ne sebebden gönül bağladın?”

الدنيا قنطرة فاعبر و ها ولا تعمر و ها

Lügat

“سامان” “عروة الوثقی” “خوان”

[103]Lutf- salâh-ı hâl- ârâm, muhkem kulb ki dîn-i islâmdan, sofrâ, ta‘âm. “صوری

“اخباسیاری خوب بوریا بر خیزد.” “و نام ولایتیست که

“فتراك” “شبیستان” “عهد” “خهی”

Terki bağı ve terki, hâne, i‘tikâf-gâh, zamân, bârekallâh ü merhabâ vü âferîn.

فری و آفرین و بایای لیاقت (خهی) و با کسر (زا) (زهی) همه ادات تعجب و خسینست: مثال زهی چون مصراع

زهی تصور زیبا زهی خیال بدیع

“Ne kadar güzel tasavvur ve güzel fikr.”

مثال خهی چون بیت قآنی

زهی یزدان ثنا خوانت دو کیتی خوان احسانت

خهی فتراک فرمانت جهانرا عروة الوثقی

خهی فتراک فرمانت جهانرا عروة الو شقی همین ادات قصرست چون

همینست آیین فرماند هی

“Hükümdârlık tarîki ancak bundan ‘ibârettir.”

کاهی ادات تفصیل باشد: چون مصراع

همین که ساغر زرین خور نهران کردید

“Şöyle ki altın kadeh gibi güneş nihân oldu.” “in”in “سافر زرین”a izâfeti müşebbehün-bihin müşebbehe izâfeti kabîlinden olarak beyâniyyedir.

ها، هان، هی، هین، هله ادوت تنبیه و تأکیدست: چون

هله هشدار که در شهر دوسه طرارند

“Hıtat üzre ol ki şehr içinde iki üç kurnaz vardır.” Kâânî`nin şu;

هله نزدیک شد می دل که زمستان کزرد

دور بستان شود و عهد شبستان کزدر

beyti dahi buna tatbîkan şâkirdân [104] tarafından Türkçe'ye tercüme olunmalıdır. Bunların Türkçe ta'bîrleri ise elbette; edât-ı tahrîz ve ta'cîl dahi olurlar. “Çabuk ol, haydi” demekle edâ olunur.

با کاف فارسی (مکر) ادات استفهام باشد: چون بیت

بسامانم نمی پرسى نمى دانم چه سردارى

بدرمانم نمیکوشى نمیدانى مکرردم

“Beni lafz ile sormazsın bilmiyorum ki ne sırr u hikmetin var, me’âlce de, çalışmıyorsun dertli olduğumu bilmiyor musun?” Bu beyt istifhâm takrîridir.

کاهی بمعنی شاید بیاید چون مصراع

گفتم مکر بحیله بقیدش درآورم

“Belki onu hîle ile bağlarım dedim.” “مکر آواز من رسید بکوش” da bu kabîldendir. “احتملکه” benim sesimi işitmiş, demektir.

کاهی ادات استئشنا و ترجی هم میباشد: کاهی بمعنی (کائن) بیاید چون بیت

مکرش خدمت دیر ین من از یاد برفت

ای نسیم سحری یاد دهش عهد قدیم

“Sanki benim eski hizmetim onun hâtırından çıktı, ey seher rûzgârı kadîmî dostluğumuzu ona ihtâr ediver.”

Sâr

ادات اسم مکانست جون نمکسار و چشمه سار: چون

کل آلود شد چشمه سار حیات

“Hayât çeşmesi bulanık oldu.” mesellerin ma’nâları; tozluk, tozlu, ağaçlık, koruluk.

Y

بآخر کلمه لاحق شود کاهی برای خطاب باشد که در بخش ضمیر دانسته شد و کاهی برای نسبت باشد چنانکه در مصراع جامی آمده است

فهم رارش نکنم او عربی من عجمی

[105] و کاهی پش از ین برای تأکید الف و نون زیاده کنند چون نورانی و ظلمانی و بعضی کوید که ید که در مثل (شاهانه) الف و نون تأکیدست و (ها) از یا منقلبست و کاهی برای وحدت بیاید چون (مردی) و کاهی برای تنکیر باشد اگر بغیر معین لاحق شود (واکر) بمعین لاحق شود یای تعظیم اتندش چون مصراع

شهر یست پرظریفان و زهر ظرف نکاری

زیرا مملکت معلوم را مدح میکند و یا (نکاری) برای تنکیرست و در وقت اضافت یای تنکیر حذف شود و فرق میان یای وحدت و یای تنکیر بتأمل دقیقه دانسته شود و کاهی برای تحقیر بیاید چون مصراع حافظ:

شاهبازی بشکار مکسی میآید

“Büyük bir doğan küçük bir sineği avlamaya geliyor.” Bu mısra‘ da hem ta‘zîmi hem tahkîri ifâde etmiştir.

کاهی برای لیاقت و استحقاق باشد مثلاً (کشتنی) کویند بحق کسی که مستحق فعل باشد درین صورت
بمصدر لاحق میشود چنانچه درین بیت آمده است

گذشته خود گذشت و بودنی بود

پشمیانی بهیج دارد کنون سود

“Geçen geçti, olacak olur, şimdi mükedder olmak fâ’ide vermez.”

کاهی برای حکایت حال ماضی باشد چون بیت

آنچه برجان منست کر برشتر بودی زغم

میزندی کافران بر جنة المأوی علم

“Bende bulunan gamlar, derdler eğer bir deve üzerinde bulunaydı deve o derdlere tahammül edemeyip incelir, iğne deliğinden geçerdı, kâfırlar de cennet-i me’vâya girip bayrak dikerlerdi.” Yâ-yı hikâye mâzîye mahsûs olup muzârî‘de bulunmaz; bu beyt “حتى يلج لجمال في سم اخلياط” âyet-i kerîmesinin mazmûnu üzeredir.

کاهی یای موصوله باشد که در مابعدش کف بیانیه یافته شود چنانکه در بیت این عاجز عبدالقادر افتاده
است

بدستیکه میزنم دست خداست

دیگر دستهارا زدن نه رواست

[106] “Bir ele yapışıyorum ki kudret-i Allâh’tır zîrâ başka ellere istimdâd için yapışmak lâyük değıldir.”

کاهی معنی استفهام را منضمن باشد مثلاً “dedi” “چطور شد”

“Gördün mü nasıl oldu?”

کاهی زائد باشد چون بیت قآنی

هر که ساز عقل را مغلوب غالب نفس را

شك نباشد کایجهان و انجهان رسواستی

بتقدیر ”رسواست

“Her kim ‘aklını mağlûb nefsinı gâlib eylerse şübhe yoktur ki, bu dünyâda zelîl olduğı gibi âhirette dahi zelîldir.”

گاهی برای مصدریه بیاید که بآخر کلمه لاحق و د خواه ان کلمه مرکب باشد مثل (زرکری) خواه بسیط جامد باشد مانند (سردی) خواه بسیت مشتق باشد همال (شکیبانی) این (یا) در مرکبات برخی از جزو اول ساقط گردد چون نیک و بدی: اگر ماقبل این (یا) مضاف باشد درین صورت نیز حذف کند چنانچه در بیت کانی چلبی آمده است

بد من دانما اندیشه داری

نه نیکست اینچنین نیکو بیندیش

بترکی

“Dâ’imâ benim fenâlığımı düşünürsün; böyle efkâr iyi değildir, güzel düşün.”

اگر در آخر کلمه های رسمیه بود و قتی که یای مصدر یه بیاید (ها) بکاف فارسی منقلب گردد چون بیت

کسوت خواجکی و خلعت شاهی چه کند

هر که را غانیة بندکیت بر دوشست

گاهی برای تعجب باشد اگر در موقع خطاب بود معروفه خوانده شود یعنی کسره ماقبلش اشاع کرده ظاهر خواننده مثلا تو مرد بدی و بسیار بدی کویند یعنی چه عجب بسیار بد مرد می و اگر در موقع غیت باشد چون مجهوله خوانده شود یعنی همچنان ظاهر نمیشود مثلا مردی بدی کویند یعنی چه عجب بدست و باین یا اضافهت جائز نمیشود (می) اگر باول مضارع داخل شود بحال دلالت کند: چون بیت

امروز جفانمیکند کس

در شهر مکر تو میکنی بس

[107] “Bugün şehirde kimse cefâ etmiyor, ancak sen ediyorsun.”

گاهی معنی استقبال بیاید و در ماضی بحکایت حال ماضی دلالت کند: چون بیت

اگر در خواب میدیدم غم روز جدای را

بدل هر کز نمیکردم خیال اشنای را

“Müfâratat gününün gamını uykuda göreydim aşnalık hayâlini asla hâtırıma bile getirmezdim.”

گاهی برای تکمیل وزن و حسن لفظ باوائل افعال لاحق شود چون مصراع

لبك از لطف لبث صورت جان می بستم

“Fakat senin hikmet-âmîz sözlerinden tâze hayâta nâ’îl oldum.”

گاهی (می) و (با) هر دو بر فعلی داخل شوند و باقتضای مقام معنی یکدیگر تأکید میکنند چون بیت

این همه هجپست چون می بگذرد

بخت و تخت امر و نهی و کیرودار

و کاهی با (در) جمع شود چون مصراع

قدمی رنجه کن ای دوست که درمیگذرد

وکاهی با (بر) جمع پیشود چون مصراع

من درین دنیا جوی بر نمیکرم

“Ben bu dünyâyı bir arpaya almam.”

کاهی باولش (ها) زیاده شود چون مصراع ابوالحسن شهیدی

در کوی تو چو ایشه همی کرد می نگاه

“Câsûs gibi senin ikâmet-gâhını gözetir dururdu.”

کاهنی برای ضرورت ز فعلم فصل شود چون مصراع

همی برفلك شد زمر دم خروش

“Dâ’imâ halktan feleğе sedâ çıkardı.”

کاهنی ز فعل مؤخر می آید چون بیت

فساد چرخ نبیند و نشنوند همی

که چشمها کورست و کشها همه کر

“Dâ’imâ bu feleğın fesâdını görmezler, işitmezler [108]çünkü hep gözler kör, kulaklar da hep sağır.” Bu beytte de muhassenât-ı ma‘neviyyeden Cenâb-ı Hakk’ın “و من رحمته جعل لكم الليل والنهار انسکونوا فیہه و لتبتغوا من فضله” âyet-i celîlesinde olduğu gibi leff ü neşr-i müretteb vardır. نون، برای نفیست و در اول مشتقات متصل نوشته شود چون نکرد و نشود و دیگر جا منفصل نوشته در آخرش يك (ها) زیاده کنند کاهی برای ضرورت میان فعل و نون تفریق کنند درین صورت نیز بها نوشته شود مثال اینها در. (تربیة نورسیدکان) بیان کرده شود کاهی فعل محذوف شده نون باقی بماند چون بیت

نه کل ازداغ غمت رست و نه بلبل در باغ

همه را جامه دران نعره زنان میداری

“Bağda senin gamından ne gül tahallüs-i giribân edebildi ne bülbül, cümlesini câmesini yırtarak feryâd ettirerek tutarsın.” Bu beytte dahi leff ü neşr-i müretteb tarîkiyle câme güle, na‘ra bülbüle, masrûfdur.

گاهی برای استفهام بیاید چون مصراع قآنی

توآن نه که برماهر شب بکنج خلوت

“Sen o değil misin ki bizimle her gece halvet köşesinde.”

گاهی برای تأکید نسبت پس از یای نسبت زیاده کرده شود چون (بهتین) و (چارمین) (ند)
ضمیر غائبست در بحث ضمیر دانسته شد و ادات خبر شود که در جمع مستعمل شود چنانکه (است) در
مفرد چون مصراع

در ختان جمله در رقصند و در و جندند و در حالت

گاهی در مقام جمع معنی (هست) افاده کند چون بیت

بگفت آخبا پری رویان تغزند

چو کل بسیار شد پیلان بلغزند

قاعده، کلمه که آخرش های رسمیه بود در وقت الحق شدن یای نسبت بواو منقلب گردد چون پهلوی،
دهلوی: کلمه که آخرش های رسمیه باشد و خواهیکه یای و حدت و یا خطاب بیآوری در کتابت نیآوری
وبك همزه بنویسی که همزه و سیله خوانندش مثال یای خطاب چون مصراع

مغذور دارمت که تواورانندیده

[109]“Seni ma‘zûr tutarım zîrâ onu görmedin.”

مثال یای وحدت چون مصراع

چون اشك من که از دل پر خون نمونه ایست

ولی بادات خبر نوشته شود

Kâ‘ide

اگر آخر کلمه الف و یا (واو) بود و خواهیکه (یا) آوری بك یای مکسوره نیز آوردن لازمست که اجتماع
ساکنین نباشد مثال الف چون مصراع

افتاده ام بیلایی که سرخ نتوان کرد

“Anlatması mümkün olmayan büyük bir belâya dūçâr oldum.”

مثال واو چون مصراع

در دیده تویی بجای مردم

اگر آخر کلمه یابود کسره دهندش چون مصراع

فرشته توبدبن روشنی نه آدمیی

Kâ'ide

کلمه یکه بآخرش هاه اصلی باشد و در مقابل ان هاهم یکی از حروف علت میباشد حذف و اشباطین حروف را روا باشد چون انبوه انبه و کوه که و دیه ده و ماه مه

He

گاهی نقلیه باشد که کلمه را وقتی که زلغتی بلغت دیگر نقل اراده کنند بآخرش (ها) بیاورند چون مصراع

زنهار عرضه ده بر جانان پیام ما

“Elbette bizim selâmımızı cânânın huzûruna ‘arz eyle.” “عرضه”nin aslı ifâde, haber, i‘lâm ma‘nâsına bulunan “عرض” olup yine o ma‘nâya ‘Arabî’den ‘Acemî’ye nakle ‘alâmet-i âhirine hâ-i nakliyye getirildi. و اگر از معینی بمعنی دیگر نقل کنند نیز (ها) بیاورند چون (زبانه) و (دهنه) که بها بمعنی

شعله آتش و لکام اسب شده اند

بترکی

“âteş şu ‘lesine ve terâzu diline” de at kemende ve zükâk ağzına denir. [110] gibiler de bu kabîldendir. Anahtar dişî, sap, hasta ve salınmak, el, çerçeve, mızrak gibi demir başlı silâh ve hançer demektir. کاهی برای تعیین مدت و تشخیص “اناخدار دیشی، صاب، خسته و صالتمق، ال، چرچوه” زمان باشد چون مصراع

دهروزه مهر کردن افسانه ایست و افسون

“Feleğin on günlük vefâsı masaldır.”

gibiler de bu kabîldendir ki, on “چار ده ساله” و “دمرده کوی” و “یکروزه” و “یکساله” dört yaşında, on adam kadar söz söyleyici bir günlük, birisine ve bir yaşında demektir.

و گاهی معنی عطف افاده کند که اگر فعلی در عقب فعلی واقع شود و بریکدیگر متوقف و معطوف شوند بآخر فعل اولین يك (ها) زیاده کنند چنانکه در گلستان آمده است

روی بر زمین نهاده میگفت

و این (ها) را حرف ترتیب میگویند و باین (ها) حرف عاطفه نیاید و گاهی معنی نسبت افاده کند چون روزه که بمعنی یومیه و (تابه) و (تنه) و (بک اسبه) و (بکتته) و (دوشه) و (دوشنه) و (نهاره در اصل نهاری) و (هره) همین قبیلند بترکی

و "Tava, tonluk, tek atlı, yalnız başına, süt sağacak kap, kahve altı, tamâm, od. کاهی ادات اسم الت باشد چون (انتشکیره) و (اردزده) و کاهی برای تأکید پس از ادات نسبت زیاده شود چون پشمینه ومویننه و دیر ینه و کمینه وزرینه کاهی زائد باشد چون خایازخامپازه آشکار آشکاره، نشان نشانه، زمان زمانه، جانان جانانه ازاد ازاده، کلم کلمه، کنار کناره، سرداب سردابه، کاهی برای حکایه بآخرماضی لاحق شود وان ماضی را ماضی مقید و ماضی قریب گویند این نیز یادر مقام تحقیق و تأکید [111] معنی بغرض تقریب ماضی بحال بیاورن د چون مصراع

زهر هجی چشیده ام که میپرس

و یا برای مطلق حکایه بیاورند که محقق وقع در نزد منکلم لمترام نباشد لکه بطریق اخبار و حکایه میگویند چنانکه کهی شنیده خود را خبر دهد و فرق این ماضی با اسم مفعول بمعنی باشد که فاعل (ماضی) معلوم میشود و فاعل اسم مفعول غیر معلوم کاهی این گونه ماضی بمعنی اسم فاعل و صفت مشبیه بیاید چون بیت

ان سفر کرده که صد قافله دل همزه اوست

هر کج هست خدایا بسلامت دارش

سین تا، ادات خبرند و هر دو حرکت ندارند ولی برای تلغظ يك همزه ب یاورده (است) مگویند و باین همزه همزه مبتلبه میناند و سین و تابکاهه متصل نوشته شوند متصل و شتن خطاست مکر آخر کلمه های رسمیه بود ان وقت همزه هبتلبه بیاید چون خوانده است کاهی باشد که برای ضرورت همزه نیاید (ها) نیز محذوف شود چون بیت

افسوس بران دیده که روی تو ندیدست

یادیده و بعد از تو بحایی نکر یدست

در اصل ندیده است و نکر یده است، اگر آخر کلمه (الف) و یا (واو) بوددوجه جائزست که کاهی بمد خوانند مشال الف چون مصراع

قربان شدن بتیغ جفای تو عید ماست

مثال واو

فرق دوست اگر اندکست اندک نیست

درون دیده اگر نیم موسست بسیارست

و کاهی يك (یا) یارند چون (و فایست). Bu beytin mısra'ı-1 sânişi irsâl-i mesel kabîlindendir. اگر آخر کلمه (یا) باشد در ین صورت نیز یا بمد خوانند و یا (بیا) بفتح حرکت دهند مشال مد (یا) چون بیت

توفیق عشق روی تو کنجیست تا که یافت

باز اتفاق وصل تو کویبست تا که برد

[112] مثال فتح یا چون بیت

نان کرمت شهوت حیوانیست

آب سردت حکمت انسانیست

اگر بآخر ادات خبر ضمیر متصل شود ادات خبرگاهی محذوف باشد چون بیت

ندانمت بحقیقت که در جهان بپه مانی

جهان و هرچه دران هست صورتند وتوجانی

بتقدیر (جانستی) گاهی لفظ است: در آخر اقسام ماضی پیش از ضمائر در آید و محض ضرورت را باشد این هم بسیار بار در ضمیر مخاطب و مشکلم یا فته شود: درین صورت معنایش بترکی (مش) تعبیر کرده شود مثال

”دادستی و کردستی“ kelimeleri ”verdik“, ”yaptık“ ma’nalarına iken ”دادی“ و ”کردی“ denilse ”vermişsin“, ”yapmışsın“ ma’naları verilir. Mütakellim de bulunduğu misâl; ”Kelâm ve kıssa hikâyeye edenlerden işitmiştir.“ demek olan şu ”اگر بتو لاحق شود او را حذف کرده نست کویند و گاهی بمعنی (هست) ”میزان کلام بیاید که معنی وجود افاده کند چون مصراع

شبرو ازرا آشناییهست بامیر عسس

هست نیز بمعنی (است) بیاید گاهی بمقام سین و تا آخر کلمه را بکسره حرکه دهند مثلاً خدا کریم کویند بکسره میم بجای خبر کریمست و گاهی نون بیاورند خوشن و نیکن کویند بمعنی خوشت و نیکست (شن) ادات اسم مکانست که معنی کثرت هم مستلزم باشد چون کلشن (اگر-کر-ار-ادات شرطند) چنانکه در بیت قآنی آمده است

کردانیم بصیر چرا میکنی کمنه

ورخوانیم خبیر چرا میکنی خطا

”Ey kulum eğer ben zât-ı ecel-i i’lâyı basîr bilirsin, niçin ma’siyet eylersin? Eğer beni kulların nîk ü bed ettiği ef’âlini dâna hâlik bilirsin ne için hatâ edersin?”

ولی کر-ار بکلام منظوم مخصوصست و رخی در نثر نیز مستعمل شود. این (یک چند فائده) بمنایت یزدان (در عصر سلطان لغازی عبدالحمید خان ثانی) دام ملکه تا نوم آخر: انها پذیرست: بعد چنین کوید فقیر کثیر اتقصیر و حقیرا الضمیر عبدالقادر بن محمد بن احمد: حجة تحصیل رضای حق بنام (یک چند قاعده) چیزی ترتیب ساختم اگر چه من من البدأ الی النم پر حثو و خلل و مشعر بر نفاصان و زلل می باشد

ولی بطمام (مفهوم اثر المره عمره الثانی) بدین واسطه امید را رم از مطالعه کند کار که الی یومالمیعاد نام کمنام این خاکسار رادر صحینه عالم بر حمت باد و بنظر عفو و اغماض از حشو خال شساد بفرماند: ایر که دعوی کمان ندارم برای آن بدین دو بیت عرض اعتذارممکنم

سرنزد از بلبلم هرچند دستانی درست

ناله ام نه گذاشت در کلشن کر بیان درست

کیمسستم من تانکیرد خار تهت دامنم

قسمت یوسف نشدزین بزم دامانی درست

Türkçe Bir Tesliye-i Derûn

[113]Ey Abdulkâdir; “Değersiz bir eser meydâna koydum halk beni ta‘n eder.” diye mahzûn olma, zîrâ tevbe ve istiğfâr sebebiyle Hudâ’nın gazâbından halâs olunabilir. Lâkîn halkın zebân-ı ta‘n-efşânından kurtulmak için her ne yapılsa kârger olmaz. Ne kadar çalışsa, ne mertebe-i mehâsin-i ahlâk ile muttasıf olursa ‘âlemde herkese yaranmak, cümlemin memdûhu olmak, bu kâbil değildir. Onun için büyüklerden biri;

بعذر توبه توان رستن از عذاب خدا

و لبك توان از زبان مردم رست

buyurmuşlardır. Sen ise felâket-i pençe-i kahr ile hırâşide olmaktan henüz âzâd olamayan çehre-i baht-ı siyâhının kemâl derece pûşide-i zulmet-i be‘ş olduğunu Allâh’ın tercümânü’l-kalb mefhûmunca şu;

ش بها تابسحر کریاتو

روزها تابعشا حیرانم

سالها نادر دو بلا تالانم

کاهبار بارکه جانانم

beytlerin ile i‘lâm etmektesin artık yapmış bulunduğun eserlerin makbûliyyetini ve mükâfâtını halktan arama belki hâlik-ı eşyâ olan Cenâb-ı Hak’tan taleb eyle ki ”ان الله لا يضيع اجر المحسنين“¹⁰⁵ Abdulkâdir.

¹⁰⁵ Ve sabret! Zira Allah muhsinlerin ecrini zayi etmez. (Hûd Suresi/115) Bkz: Yazır, 2018, 2828.

SONUÇ

Anlama ve anlaşılma ihtiyacından doğan şerh çalışmaları tarihî devirlerin her safhasında gelişerek var olmayı sürdürmüştür. Cahiliye devrinde temelleri atılan, Fars ve Arap edebiyatının da etkisiyle Klasik Türk Edebiyatı'nda da kendine yer edinen bu tür, kendi sanatkârlarımızın ve âlimlerimizin yanı sıra İran edebiyatı ağırlıklı olmak üzere farklı edebî şahsiyetlerin, ilim ve bilim dünyasında adını duyuran âlimlerin ve şairlerin eserlerini de dilimize aktararak, açıklama ve yorumlama imkânı sunmuştur.

Fars edebiyatının önde gelen âlim ve şairi Abdurrahmân-ı Câmî de eserleri ile edebiyatımızda adından söz ettiren şahsiyetler arasında yerini almaktadır. Onun oğluna hitaben yazdığı pendnamesi Hâfız Abdulkâdir İzmirî tarafından şerh edilerek *Terbiye-i Nev-resîdegân* adıyla edebiyatımıza kazandırılmıştır. Eser, şerh edildiği dönemin dilsel özelliklerini yansıtmaktadır; Türkçe kelimeler ile birlikte, Arapça ve Farsça kelimeler ve tamlamalar da eserde yer almaktadır. Eser geleneksel şerh usulüne uygun olarak şerh edilir, yazar şerhini "Müfredât" ve "Me'âl" başlıkları altında inceler. Müfredat kısmında kelimeleri; anlamları, gramer özellikleri ve vezinleri açısından değerlendirirken meal kısmında beyitlerin muhtevasını detaylı bir şekilde açıklar, kendi nasihatlerini ve uyarılarını da dile getirir. Eser Yusuf Ziyaeddin nezdinde topluma, ebeveynlere ve diğer çocuklara yönelik nasihatleri barındırmaktadır. Tespit edilen bu hususlar örneklerle desteklenerek aktarılmıştır.

Eser Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Bahârîstan*'ında müstakil şekilde yer alan pendnamesinin şerhidir. İki kez basımı yapılmıştır. İkinci basımı eserin genişletilmiş şeklidir. Ayrıca yazar eserinin sonuna bir de *Çend Fâ'ide* başlıklı risalesini eklemiştir. Bu risalede Farsça-Türkçe lügat bilgisine yer vererek, Farsça'nın gramer kurallarına dair bilgileri örneklerle destekleyerek anlatmıştır.

Eserden hareketle, şârihin şerh metodu bakımından geleneğe bağlı kaldığı, geleneğe katkı sağlayacak farklı bir yöntem uygulamadığı tespit edilmiştir. *Terbiye-i Nev-resîdegân* adlı eseri ile edebiyat bilimine katkı sağlanırken, *Çend Fâide* adlı eseri de edebiyat bilimine tanıtılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksoyak, İ. Hakkı, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2009.
- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli)*, C.I, İstanbul B.B Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- Bilgin, Azmi, “Eski Türk Edebiyatı’nda Şerh”, Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, Cilt I, Kayseri, 2001, s.169-173.
- Bingöl, Muhammed, *Hâfız Abdulkâdir İzmirî’nin Dürerü’l-Mi’râc Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu, 2019.
- Cerrahoğlu, İsmail, “Garîbü’l-Kur’ân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, (C.XIII, s.379-380).
- Ceylan, Ömür, “Şerh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, (C.XXXVIII, s.565-568).
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, Mart 2000.
- Çelebioğlu, Âmil, “Yunus’un Bir Şiirinin Şerhi”, *Yunus Emre Sempozyumu 2-5 Mayıs*, 1991, Mil. Ktp. (Bildiriler), Ankara, 1990, s.73-82.
- Devletşah Tezkiresi, çev: Necati Lugal, İstanbul, 1977.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2001.
- Dilçin, Cem, “Fuzulî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, s.43-66.
- Erdoğan, Mustafa, “Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış”, 1. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, 11-13 Eylül 1996, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi S.1, Manisa, 1997, s.286-293.
- Hikmet, Ali Asgar, *Câmî*, çev: M.Nuri Gençosman, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1949.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, İzmir Fikir ve Sanat Adamları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, Dergâh Yayınları, İstanbul, Kasım 2016.
- Kolunsağ, İbrahim, *Derviş Hâfız Abdulkâdir Galebe-i Sultân-ı Aşk (Metin-*

- İnceleme*), (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Kortantamer, Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C.VII, İzmir, 1994, s.1-10.
- Mermer, Kenan, *Klâsik Şerh Geleneğinde Üslûp Kasîde-i Bürde Örneği*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Mengi, Mine, *Metin Şerhi Tahlili ve Tenkidi Üzerine Düşünceler-Divân Şiiri Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- Okumuş, Ömer, “Câmî, Abdurrahmân” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1993, (c.VII, s. 94).
- Özen, Şükrü, “Metin Tenkidi Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler” İslâmî İlimlerde Metodoloji/ Usûl Meselesi II Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantıları, İstanbul, 2009, s.446-470.
- Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Şensoy, Sedat, “Şerh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, (C.XXXVIII, s.555).
- Şensoy, Sedat “Ta’likat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, (C.XXXIX, s.508). (508-510).
- Tarlan, Ali Nihad, *Edebiyat Meseleleri- Metinler Şerhine Dair*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017.
- Topuzoğlu, R. Tevfik “Hâşiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997 (C.XVI, s.419).
- Turgut, Kadir, “Abdurrahmân Câmî, Düşünce ve Eserlerinin Türk Edebiyatına Etkisi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- Uslu, Mustafa, *Türk Dili ve Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Yazar, Sadık, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.
- Yılmaz, Mehmet, *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur’ân Dili Türkçe Tefsir 1*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, 2018.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Kur’ân-ı Kerim ve Yüce Meâli*, sad: Prof. Dr. Mustafa Özel, Haktan Yayın Dağıtım, 2015.

Yılmaz, Ozan, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C.V, S.9, 2007, s.271-304.

[https://www.dinimizislam.com/\(18.02.2020\).](https://www.dinimizislam.com/(18.02.2020).)

[https://www.dunyasozluk.com/\(18.02.2020\).](https://www.dunyasozluk.com/(18.02.2020).)

[https://www.hikmetkapısı.org/\(18.02.2020\).](https://www.hikmetkapısı.org/(18.02.2020).)

[https://www.islamiyettmblr.com/\(18.02.2020\).](https://www.islamiyettmblr.com/(18.02.2020).)

[https://www.islamveihsan.com/\(18.02.2020\).](https://www.islamveihsan.com/(18.02.2020).)

[https://www.mumsemaforum.com/\(18.02.2020\).](https://www.mumsemaforum.com/(18.02.2020).)

[https://www.nurnet.org/\(18.02.2020\).](https://www.nurnet.org/(18.02.2020).)

[https://www.sorularlaislamiyet.com/\(18.02.2020\).](https://www.sorularlaislamiyet.com/(18.02.2020).)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Merve SERİN
Doğum Yeri-Tarihi	Bandırma-21/11/1994
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi/Türk Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi/Eski Türk Edebiyatı
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	“Ümmî Sinan Divanı’nda İlim”, 2. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu, Konya, 22-24 Ekim 2018, Sözlü Bildiri “Yeniden Doğunun Mevsimi: Bahar ve Unsurları (Mostarlı Hasan Ziyâ’î)”, 2. Genç Türkologlar Çalıştayı, Ordu, 4-5 Nisan 2019, Sözlü Bildiri
İş Deneyimi	
Stajlar	Ordu-Altınordu Atatürk Anadolu Lisesi
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	serinm9410@gmail.com
Tarih	